

ԶԱՄԻԱԾԻՆ

1986

Գ-Դ

ԽԳ
ՏԱՐԻ

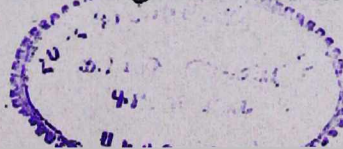
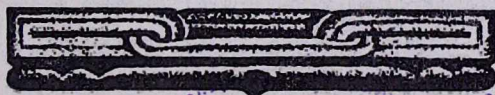
ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Վ...ԻԿ - Կ...ԻԼ

1986

<ՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱՋԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

**ՎԵՎՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՑՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԶԱՏԿԱԿԱՆ ՔԱՐՈԶԸ՝ ԱՐՏԱՍԱՆՎԱԾ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ
ՏԱԾԱՐՈՒՄ
(30 մարտի 1986 թ.)

Աստվածորդու Հարության լույսը այսօր մի անգամ ևս ճառագայթում է մեր հոգիների վերև, իր հետ բերելով բալասանը խնդության, մխիթարության և հավերժական կյանքի հույսի:

Սուրբ Զատիկի տոնախմբումը մեզ շնորհում է սքանչելի պահը խորհրդաժողով՝ մեր կյանքի իմաստի մասին, մեր ճակատագրի մասին, մեր հոգու փրկության մասին, խորհրդածություն, որ մղում է մեզ մեր հոգու հայացքը ուղղել դեպի քրիստոնեական ճշմարտությունը՝ մեղքի կապանքներից ազատվելու և արժանի դառնալու անանց մի կյանքի, հարուցյալ Քրիստոսի հետ:

Այսօր մտաբերում ենք մարգարեությունը մեծն Եսայու, թե՛ «Յարիցեն մեռեալք և կանգնեցին որ իցեն ի գերեզմանս, և ուրախ եղիցին յերկրի» (Եսայի ԻԶ 19):

Այսօր մտաբերում ենք մանավանդ Հիսուսի խոսքերը, թե՛ «Ամեն, ամեն ասեմ ձեզ, զի գայ ժամանակ և արդեն իսկ է, յորժամ մեռեալք լսիցեն ձայնի Որդւոյն Աստուծոյ և որք լսիցենն կեցցեն» (Հովհ. Ե 25):

Իսկ Ոսկեբերան հայրապետը Հովհաննես, պատգամում է բոլորիս՝ «Ոչ ոք թող չհուսահատվի և ոչ ոք չվհատվի իր մեղքերի համար, որովհետև մե-

դաց թողությունը ծագեց գերեզմանից. ոչ ոք չվախենա մահից, Կի Փրկչի մահը մեզ ապատեց մահից»:

Իրոք, Տիրոջ Հարության ավետիսը թափանցում է մեր էության մեջ որպես խորհրդավոր մի հույում փրկության հույսի և ավելին՝ որպես մի թաքուն սարսուռ թե նաև մեր լուսաբնակ նախնիք նույն հույսով են ապրել ինչպես մենք այսօր, և դարեր ու դարեր նույն հավատաքով են դիմավորել Հարության առավոտը, Սուրբ Հոգով պարուրված: Չոհաբերումը և Հարությունը Հիսուսի, մեր նախնյաց համար դարեր շարունակ հանդիսացել են գերագույն ստուգությունը այն մեծ ճշմարտության, որ միայն զոհաբերությամբ, տքնությամբ կարելի է հասնել մեծ իրագործումների, տառապանքով՝ անանց ուրախությունների, մահվան ճանապարհով՝ հավերժական կյանքի:

Միջերի հավատացյալներ, այսպես ահա տոնախմբում ենք մենք ևս այսօր Սուրբ Ձատիկը, վերածնվող բնության զարնանային այս լուսաբացին:

Այս տարի ևս քայեցինք քառասնօրյա պահոց ապաշխարության, արևագալի և կիրակնօրյա եկեղեցական հոգեպարար արարողությանց ճանապարհով: Հոգևին ուղեկցեցինք Հիսուսին դեպի Գողգոթա, փորձելով կրել մեր ուսերի վրա տանջող ծանրությունը խաչի՝ զոշումով, պահեցողությամբ, աղոթքներով և բարի գործերով: Ապա ծանր լուծությամբ ապրեցինք Հիսուսի տառապանքն ու մահը խաչափայտի վրա: Իսկ այսօր, ով հրաշք, ցնծությամբ դիմավորում ենք մեծ ավետիսը Նրա ամենահաղթ Հարության:

Մեր մարդկային սահմանափակ մտածողությամբ դժվար է թափանցել հեռու հորիզոնը Քրիստոսի մահվան ու Հարության տիեզերական խորհրդի, սակայն սուրբ առաքյալներն ու երանելի հայրերը մեր, իրենց հոգու վկայություններով լուսավորում են մեր գիտակցությունը՝ ըմբռնելու և ապրելու այդ խորհրդի հոգևոր ճշմարտությունը: Հիշենք վկայությունը հեթանոսաց առաքյալ Պողոսի՝ «Ինչպես մի մարդով եկավ մահը, այնպես էլ մի ուրիշ մարդով՝ մեռելների հարությունը: Ինչպես Ադամով բոլոր մարդիկ մեռնում են, այնպես էլ Քրիստոսով բոլորը ապրելու են» (Ա Կորնթ. ԺԵ 21—22):

Մենք հավատում ենք, որ Հարության լույսը ուժգին ճառագայթել է մեր լուսաբնակ նախնյաց հոգիներում ու նրանց ոգեշնչել մահվամբ մահը հաղթելու տեսիլքը, ի փրկություն նրանց՝ մեղքերի կապանքներից և ի ժառանգություն հավիտենական կյանքի:

Մահվամբ մահը հաղթելու տեսիլքը մղել է նրանց մաքառելու, պայքարելու և նահատակվելու իսկ, վասն Հիսուսի և վասն հայրենյաց, վասն իրենց կյանքի ազատության ու խաղաղության:

Այդ տեսիլքի լույսը ճառագայթում է այսօր էլ մեր բոլորիս վրա, մեր ազգի բոլոր զավակների վրա: Այդպես է որ մենք՝ այսօրվաններս, ոգեպես միանում ենք, նույնանում մեր նախնիների իդեալների հետ, միևնույն Աստուծո օրհնության և ջնորհների ներքև:

Այս լույսով պարուրված, այս հույսերով ոգեշնչված մեր ժողովուրդը ի Հայաստան և ի սփյուռն աշխարհի, տքնում է, զոհաբերում է, մաքառում է հանուն իր ինքնության անաղարտ պահպանության, հանուն ստեղծարար գործերի իրականացման, հանուն հոգևոր ու ազգային իդեալների կենսագործման, երկու մի իման մեր նահատակների հիշատակի անմոռաց պահպանման, որոնք 1915—1916 դաժան տարիներին իրենց աչքերը փակեցին ահավոր տառապանքների մեջ, իրենց երապանքների իրականացումը թողնելով հաջորդ սերունդներին որպես սրբապան կտակ:

Այսօր, երբ տոնախմբում ենք սուրբ հրաշքը մեծ Հարության, այսօր, 70 տարի հետո ցեղասպանության դժոխային օրերից, չենք կարող չապրել տոնական ուրախությունը մեր ազգային հայրենական վերածննդի, տոնախմբումը մեր նոր կյանքի և ստեղծարար վիթխարի իրագործումների մեր հայրենաբնակ ժողովրդի, եղբայրական ազգությունների մեծ ընտանիքում, աննախընթաց անվտանգության և խաղաղության պայմաններում:

Հայ Եկեղեցու ամեն մի զավակ, ամեն մի հայ սիրտ, ուր որ բնակվելիս լինի, Չատկական այս արևոտ օրերին, ի տես հայրենի վերաշինության ու ծաղկման, զգում է վերածննդի ուրախությունը, զգում է նոր կյանքի երգը, զգում է և հավատում հայոց Է՛լ ավելի պայծառ ապագային:

Ինչպես գերեզմանը մեր Փրկչի Հիսուսի, այնպես էլ գերեզմանը հայոց ազգի դատարկ է այլևս: Եթե Տեր Չորի անապատներում ուխտի գնանք այսօր, կարող ենք լսել լուռ ձայնը բարի հրեշտակի՝ «Ինչո՞ւ եք փնտրում կենդանիներին մեռյալների մեջ, նրանք այստեղ չեն, նրանք հարություն են առել ու հավետ պիտի ապրեն»:

Սիրեցյալներ Մեր, Հարության ավետիսը տոնախմբումն է մահի պարտության, տոնախմբումն է կյանքի մշտանորոգ ծաղկումի, տոնախմբումն է բարու ուժերի հաղթության ընդդեմ չարի, տոնախմբումն է խաղաղության և սիրո թագավորության:

Մենք աղոթում ենք, որ բոլորդ արժանի դառնաք վայելելու կենարար բարիքները Սուրբ Հարության ձեր ընտանեկան երջանիկ հարկերի ներքո, ձեր համայնքային ու ընկերային կյանքում:

Մնում ենք նաև աղոթող, որ այս Չատիկը աշխարհին բերի մեծ ավետիսը խաղաղության դատի վերջնական հաղթության, ավետիսը բոլոր մահասպիտու վենքերի խորտակման, ավետիսը պատերազմ կոչված հրեշի յոթ գլուխների ջախջախման, ավետիսը ազգությունների վերջնական համերաշխության և պետությունների խաղաղ գործակցության, արդարության արևի ներքո:

«Ձի Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, մահուամբ զմահ կոխեաց և յարութեամբն իրով մեզ կհեանս պարգևեաց»: Ամեն:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԿԻՊՐՈՍԻ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԱԹՍՈՒՆԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

ՔՐԻՍՏՈՍԱԽԱՆԴ ՍԻՐՈՅ ՈՂՋՈՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ, ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ, ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԲԻՈՅ,
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ,
ԹԵՄԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ, ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ՄԱՄԼՈՅՆ, ԵՒ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՀԱՄԱՅՆ
ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

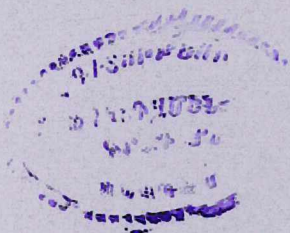
Մեծ Եղեռնի ահաւոր ողբերգութիւնից յետոյ, բարին Աստուած կենդանա-
րար նոր շունչ փչեց նահատակուած մեր ազգի վրայ, որով նա շուտով վերըս-
տին ոտքի կանգնեց ոչ միայն ողբալու իր անթիւ անհամար զոհերն ու աւեր-
ուած երկիրը, այլև սրբապան եռանդով ու լաւատեսութեամբ վերակառուցելու
իր նոր կեանքը, նահատակների կրակը սրտում ամուր ծրարած:

Ազգային վերածնունդի այս հորիզոնի վրայ, սփիւռքահայ կեանքում լու-
սատու փարոսներից մին հանդիսացաւ Մելգոնեան կրթական հաստատութիւ-
նը, ահա վաթսուն տարիներից ի վեր անընդմէջ, որպէս հայկապեան միշտ յաղ-
թող ոգու փայլատակում:

Լուսաբնակ Գրիգոր և Կարապետ Մելգոնեան եղբայրների առատաձեռն
նուիրաբերումով և Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան մշտա-
կան հոգատարութեամբ, 1926-ից սկսած Կիպրոս կղզու հիւրընկալ ապահով
հողի վրայ բարձրացող այս կրթական հաստատութիւնը, մեր ազգի հազարա-
ւոր պաւակների միտքն ու հոգին է լուսաւորել մեր մայրենի լեզուի ու մշակոյ-
թի և մերօրեայ գիտութեանց յոյսերով և ջերմացրել նրանց սրտերը անմար

ՎԵՆԱՓԱՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԱՐՅԱԶՐՈՒՅՑԸ ԳՖՀ-Ի ՀԵՌՈՒՍԱՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑ
ԼԵՄԱՆ ԼՈՒՏՈՒԻ ՀԵՏ

սիրովը ազգի և նախնեաց սուրբ հաւատքի, կոփելով նրանց կամքը՝ ծառայելու հայ ժողովրդին ու մայր հայրենիքին:

Նախախնամական եղաւ Մելգոնեան հաստատութեան նպաստը սփիւռքի հայ վարժարաններին, մանաւանդ վերջին երկու համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած ժամանակահատուածում, երբ բազում մելգոնեանցի շրջանաւարտներ նուիրուեցին կրթական ծառայութեան:

Նաև մեր օրերին անհուն մխթարութեամբ տեսնում ենք թէ մելգոնեանցիները հայ կեանքում ներկայ են ազգանուէր առաքելութեան գրեթէ բոլոր ճամբաների վրայ, թէ՛ Հայաստանում, թէ՛ հայ սփիւռքում, իբրև կրթական մշակներ, իբրև գրողներ և հրապարակագիրներ, իբրև հասարակական գործիչներ և գիտութեանց ծառայողներ, բոլորը որպէս եռանդաշատ ժիր մատուցողակներ:

Բարձրօրէն գնահատելով հայանուէր ու հայապահպան պատմական իրագործումները Մելգոնեան կրթական հաստատութեան, այսու Մեր կոնդակաւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից բերում ենք Մեր հայրապետական օրհնութիւնը հիմնադիր Մելգոնեան եղբայրների անմոռաց յիշատակին, Հ. Բ. Ը. ազգաշէն Միութեան, հոգաբարձութեանց մեծահոգի անդամներին և բոլոր կրթական մշակներին, որոնք վաթսուն տարիների ընթացքում գիտութեան լոյսը և հայ ոգու հուրը բաշխեցին մելգոնեանցիներին ու այդպէս նրանց պարգևեցին մեր ազգին:

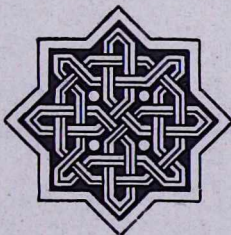
Մեր աղօթքն է նաև որ Տէրը վերջնական արդարութիւն և խաղաղութիւն հաստատի Կիպրոսի գեղածիծաղ ափերին, դեռևս բազում տարիներ ու տասնամեակներ շէն ու լուսաշող պահպանի Մելգոնեան կրթական հաստատութիւնը, որ վաղուց ի վեր առարկան է համայն հայութեան գուրգուրանքին ու հպարտանքին:

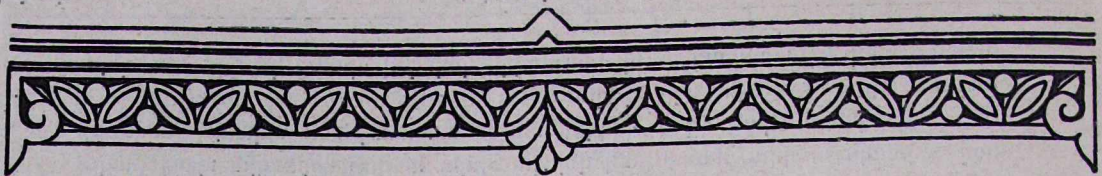
«Աստուած յուսոյ լի արասցէ զձեզ ամենայն խնդրութեամբ և խաղաղութեամբ, առաւելու ձեզ յուսով զօրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ» (Հռոմ. ԺԵ 13): Այլն՝ «Հսկեցէք, հաստատուն կացէք ի հաւատս, ժրացարուք, զօրացարուք: Ամենայն ինչ ձեր սիրով լիցի» (Ա Կորնթ. ԺԶ 13—14): Ամէն:

Զաւակ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուաւ կոնդակս ի 20 Փետրուարի
1986 Փրկչական ամի,
եւ ի տումարիս Հայոց ՌՆԼԵ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
Հմր. 1411

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ ԱՐԱՄ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻՆ՝
ՀԱՄԻԼԹԸՆԻ ՀԱՅՈՑ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵՎԵՂԵՑՈՒ
ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԱՌԹԻՎ

ՄԵԾԱՅԱՐԳ ՏԻԱՐ ԱՐԱՄ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻՆ
ՀԱՐԱՋԱՍ ՈՐԴԻՈՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Համիլթըն, Գանատա

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնէն և Մեր սրտէն Ձեզի, Ձեր բարեպաշտ Մայրիկին և Ձեր ազնուաշուք Տիկնոջն ու սիրասուն զաւակներուն կը բերենք Մեր հայրական սիրոյ ողջոյնը և հայրապետական օրհնութիւնը:

Մենք երջանիկ ենք որ Դուք հեռաւոր Գանատայի ափերուն Ձեր հարապատ հայ հաւատացեալի ոգիով ուղիղ կը հասկնաք հոգեջէն առաքելութիւնը մեր Մայր Եկեղեցւոյ և չէք խնայեր Ձեր բարոյական ու նիւթական օժանդակութիւնը ի խնդիր այդ սուրբ առաքելութեան աւելի ու աւելի ճառագայթումին:

Մեծապէս գնահատելով Ձեր նիւթական մեծագումար նուիրատուութիւնը ի շինութիւն Համիլթընի Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին և ընդառաջելով Գանատայի հայոց բարեխնամ առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Վազգէն եպիսկոպոս Քէշիշեանի միջնորդութեան, այսու Մեր կոնդակով կը պարգևատրենք Ձեզ «Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ» շքանշանով, մաղթելով որ զայն կրէք Ձեր բարի սրտին վրայ արդար հպարտութեամբ, քաջառողջութեամբ և ընտանեկան երջանկութեամբ:

«Ողջ լերուք զօրացեալ Սուրբ Հոգւով և յաւետ օրինեալ ի Տեառնէ և ի Մէնջ». ամէն:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Տուաւ կոնդակս ի 26 Մարտի
1986 Փրկչական ամի,
և ի տունարիս Հայոց ՌՆԼԵ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
Հմր. 1415

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ
ՀԱՄԻԼԹԸՆՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ
ԱՌԹԻՎ

ԳԱՆԱՏԱՅԻ ԲԱՐԵՋԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ՎԱԶԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՔԵՇԻՇԵԱՆԻՆ, ՀԱՄԻԼԹԸՆԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ ԵՒ ՀԱՄԱՅՆ
ՀԱՌԱՏԱՅԵԱԼ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ
ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Համիլթըն, Գանատա

Բարեխնամողն Աստուած Իր լոյս հովանիին ներքև միշտ շէն ու պայծառ կը պահպանէ քրիստոսականոյց առաքելական Մայր Եկեղեցին դարեր շարունակ, որ նաև մեր օրերուն իր կենարար առաքելութիւնը կը շարունակէ ի Մայր Հայաստան և հայ սփիւռքի ամբողջ տարածքի վրայ, ի շինութիւն համայն մեր ազգի վաւակներուն հոգևոր ու ազգային կեանքին:

Այսօր անհուն է Մեր ուրախութիւնը որ Ձեր բոլորանուէր ջանքերով և մեծահոգի բարեպաշտ հայորդիներու բարոյական ու նիւթական առատաձեռն նուիրատուութեամբ, Գանատական հիւրընկալ քրիստոսասէր հոգի վրայ, կը բարձրանայ խաչապարոյ գմբեթը համայնքիդ, և Ձեր եկեղեցին իր դռները կը բանայ Ձեր աղօթքներով, իր սուրբ խորանէն միշտ բաշխելու համար Ձեզի բոլորիդ և Ձեր վաւակներուն, հոգւոյ մխիթարութիւն և շնորհներ երկնառաք:

Համայնքիդ այս յաջողութիւնը կը հանդիսանայ ճշմարիտ յաղթանակ մը Գանատայի հիւրընկալ ու մարդասէր ժողովուրդի ծոցին մէջ: Յաղթանակ մը, որ ճշմարիտ աւետիս մըն է նաև համայն մեր Եկեղեցիին և յատկապէս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի համար:

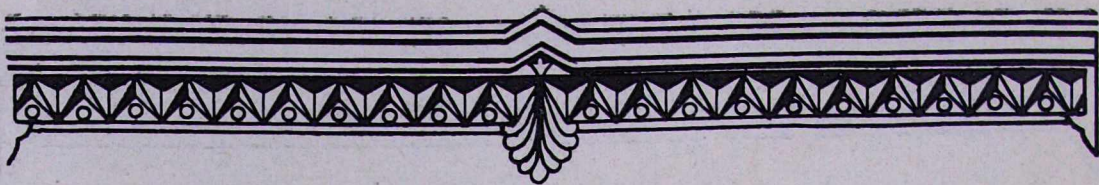
Թող Տերը յաւետ անասան և լուսառատ պահպանէ Ձեր նորակառոյց եկեղեցին և անոր սուրբ կամարներէն Ձեր աղօթքները թող ուղիղ երկինք բարձրանան որպէս խունկ անուշաբոյր:

Ամենայն Հայոց Սուրբ Էջմիածնէն և Մեր սրտէն Ձեզի բոլորիդ Մեր սէրը, Մեր գնահատանքը, Մեր քաջալերանքը և Մեր օրհնութիւնը:

«Գոհացարուք յամենայն ժամ ի վերայ ամենայնի, յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և հնազանդ լերուք միմեանց երկիւղին Քրիստոսի»։ Եւ «Այսուհետև պօրացարուք Տերամբ և կարողութեամբ պօրութեան նորա»։ (Եփես. Ե. 20—22, 2. 10) ամէն:

Վազգէ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՍԻՐՈ ԵՎ
ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՐԸ ԿԱՆԱԴԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԵՐՐՈՐԴ
ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

ԳԱՆԱՏԱՅԻ ԹԵՄԻ ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՌՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Մ ո ն թ ր է ա լ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնէն, յոյժ հաճելի է Մեզ յղել Մեր սիրոյ ողջոյնը և հայրապետական օրհնութիւնը տիրախնամ Թեմիդ Երրորդ Պատգամաւորական Ժողովին, Մեր սրտէն բխած ամենաբարի մաղթանքներով որ Տէրը անսասան և ծաղկեալ պահէ ձեր նորաստեղծ Թեմը իր աղօթքի տուններով և իր հաւատացեալ ժողովուրդով:

Անհունօրէն ուրախ ենք, որ համեմատաբար կարճ ժամանակի ընթացքին, ձեր Թեմը իր օրինական ամրակոտ կառոյցը ունեցաւ և սկսեցաւ աշխատել եկեղեցաշէն գործունէութեան խոստումնալից շրջան մը, շնորհիւ նուիրեալ ու եռանդաշատ աշխատանքին Թեմիդ բարեջան առաջնորդ Տ. Վազգէն եպիսկոպոսի, սերտ ու համերաշխ գործակցութեամբը Պատուարժան Թեմական Խորհուրդիդ և եկեղեցական համայնքներու վարչական մարմիններուն:

Դուք Մեր մխիթարութիւնն էք, դուք Մեր յոյսն էք, դուք Մեր հպարտանքն էք: Վարձքերնիդ կատար:

Այս հանդիսաւոր առթիւ, Մենք Փրկչի Իջման Սեղանի առաջ կ'աղօթենք որ Տիրոջ օգնականութեամբ հետպիտէտ վօրանայ ձեր եկեղեցական-թեմական կապմակերպութիւնը, որպէսզի հետպիտէտ աւելի լոյս ճառագայթեն ձեր աղօթքի Տուններն ու կրթական և մշակութային հաստատութիւնները, որպէսզի հետըպիտէտ աւելի հոգեջէն դառնայ ձեր համերաշխ գործունէութիւնը, որպէսզի հետպիտէտ աւելի հռչակուի ձեր հոգևոր հեղինակութիւնը գանատական երկրի և համայն ամերիկեան աշխարհի տարածքի վրայ:

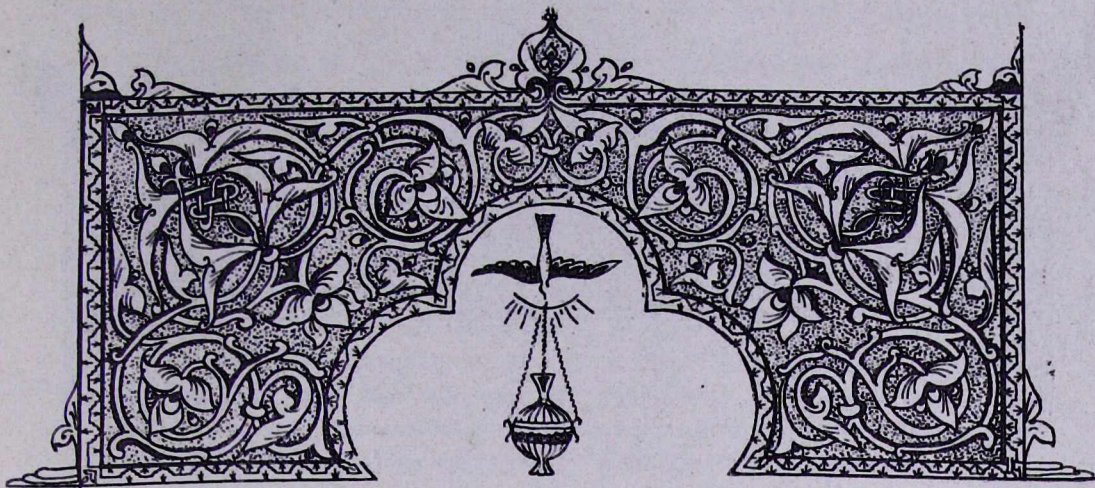
Ահա Ձեզի պատգամը մեծ առաքելի՝

«Որպէս ի միում մարմնի անդամս բազումս ունիմք և անդամքն ամենայն ոչ զնոյն գործ ունին. նոյնպէս և բազումքս մի մարմին ենք ի Քրիստոս. այլ իւրաքանչիւր միմեանց անդամք ենք»:

Արդ՝ «Հոգով եռացէք, Տեառն ծառայեցէք, յուսով խնդացէք, նեղութեան համբերեցէք, աղօթից ստեպ կացէք»: (Հռոմ. ԺԲ. 4—6, 11—12) Ամէն:

ՎԱԶԳԷՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ
ԳԻՐԸ ԿԱՆԱԴԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԳԵՐԱԾՆՈՐՀ
Տ. ՎԱԶԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՔԵԾԻԾՅԱՆԻՆ՝ ՏՈՐՈՆՏՈՑՈՒՄ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ ԿԱՌՈՒՑԵԼՈՒ ԱՌԹԻՎ

ՎԱԶԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

Թ ո Ր Ո Ն թ ո

Ցնծագին ուրախությամբ կողջունենք օրհնությունը հողամասին, որի վրա շուտով պիտի բարձրանա նոր կառույցը համայնքիդ Սուրբ Երրորդության Եկեղեցին՝ մեծագումար նվիրատվությամբը համայն ազգիս անվուգական բարերար Տիար Ալեք Մանուկյանի:

Տիրախնամ թեմիդ և անձնապես Ձեզի համար սիրելի Սրբազան, հաղթանակի օր մըն է:

Թող Աստված օրհնե ձեզ բոլորդ և Իր Սուրբ Հոգվո կնիքը դրոշմե Ձեր օրհնած հողի վրա:

Երանի Եկեղեցի ջինողաց:

Սուրբ Էջմիածնեն բոլորիդ Մեր հայրական սերը, Մեր քաջալերանքը, Մեր հայրապետական օրհնությունը:

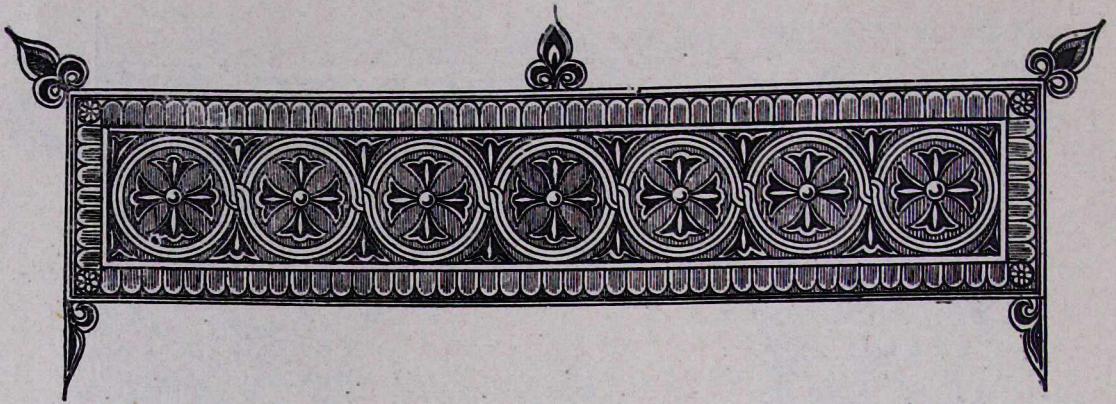
Ողջ լերուք, հաստատ կացեք, մխիթարեցարուք, միաբան լերուք, խաղաղություն արարեք: Ողջույն տուք միմյանց ի համբույր սրբության: Ամեն:

ՎԱԶԳԵՆ Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. Էջմիածին,

28 մարտի 1986 թ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈԶԸ՝
ԱՐՏԱՍԱՆՎԱԾ ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅՈՑ Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԿՐՏԻՉ
ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ
(13 ապրիլի 1986 թ.)

«Խնդա եւ զուարճացիր, հարսնացեալդ Աստուծոյ Եկեղեցի, քանզի ըզքեզ Տէրն Տերանց ընտրեաց եւ հաճեցաւ բնակիլ ի Քեզ» (շարական):

Սիրելի հաւատաւոր պաւակներ Մեր,
Այսօր Աշխարհամատրան կիրակին է:

Այսօր մեր մայր Եկեղեցին կը տօնախմբէ հիմնադրումը և կազմաւորումը քրիստոնէական Ընդհանրական սուրբ Եկեղեցւոյն:

Քրիստոսի Եկեղեցւոյ ծնունդը մեծագոյն երևոյթներէն մին կը հանդիսանայ մարդկութեան պատմութեան հորիզոնին վրայ:

Տիրոջ Յարութեան հրաշքը այն վէմն է, որուն վրայ աներեր կը բարձրանայ ոգեկան կառոյցը Սուրբ Եկեղեցւոյ, որ կը խորհրդանշէ իսկ մարմինը յարուցեալ Աստուածորդւոյն: Այդ ոգեկան կառոյցը հպօրագոյնը եղաւ պատմութեան կառոյցներու մէջ, որ կրցաւ դիմագրաւել ժամանակներու փոթորիկները և մնալ յաղթական:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին անբաժան մէկ մասն է քրիստոնէական Ընդհանրական Եկեղեցիին: Ան հիմնուեցաւ ու կազմակերպուեցաւ առաքելական աւանդութեանց վրայ, չորրորդ դարու յուսաբացին, մեծն Գրիգոր Լուսաւորչի սուրբ ձեռքով, Հայոց Հայրապետական Աթոռի հաստատմամբ ի Սուրբ Էջմիածին, Հայաստանի մայրաքաղաք Վաղարշապատի պարիսպներուն տակ, սուրբգրական Արարատի ստորոտին:

Սուրբ Էջմիածնայ Աթոռով գլխաւորուած Եկեղեցին, հայ ազգի մայր Եկեղեցին է, երեկ, այսօր և յաւիտեան:

Հայ Եկեղեցին, Ընդհանրական Եկեղեցւոյ հարապատ ու վաւերական մէկ պատկերն է, հայ ազգի կեանքի սահմաններուն մէջ:

Հայ Եկեղեցին տիեզերական Եկեղեցին է՝ մարմին և հոգի առած հայոց ոգեկանութեան ստեղծարար ձևերուն մէջ:

Կը խորհինք թէ Արևմուտքի և Արևելքի քրիստոնեական առաքելաշափղ եկեղեցիներու միջև կայ ներքին միութիւն մը՝ Քրիստոսով և Քրիստոսի մէջ, տեսակ մը խորհրդաւոր փոխադարձ ներթափանցում, որով ամէն մէկ ինքնագլուխ եկեղեցւոյ մէջ կայ հարապատ պատկերը Ընդհանրական եկեղեցւոյ: Այսպիսով Ընդհանրական կամ տիեզերական եկեղեցին, իր իրական և ամբողջական գոյառումը կը գտնէ ու կ'արտայայտէ առաքելական ինքնագլուխ ուղղադաւան եկեղեցիներու ամբողջութեան մէջ: Մեր օրերու էկումենիկ ոգին և շարժումը ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ դրսևորումը և ամրապնդումը այդ ամբողջութեան, համաքրիստոնեական միութեան և եղբայրութեան:

Հայ եկեղեցին ինքզինք բաժնուած չզգար Ընդհանրական եկեղեցիէն, քրիստոնեական քոյր եկեղեցիներու մեծ ընտանիքէն: Բնական է, կան որոշ դաւանաբանական բանաձևումներու երանգաւորումներ, կան ծիսական և ազգային աւանդութեանց հետ կապուած և ժամանակներու հոլովոյթով ձևաւորուած ինքնուրոյն դրսևորումներ, սակայն այդ բոլորը ոչ թէ կը բաժնեն, այլ մեզ աւելի կը միացնեն Ընդհանրական եկեղեցիին, զի այդ բոլոր տարբեր դրսևորումները, տարբեր երանգաւորումները, հայ ազգի ոգեկանութեան յատուկ արտայայտութեան ձևերն են, որոնք աւելի կը հաստատեն տիեզերական ճշմարտութիւնը Քրիստոսի եկեղեցւոյ:

Հայ ազգը Քրիստոսի Աւետարանը ընդունեց ոչ իբրև դուրսէն իրեն պարտադրուած ուսմունք, ոչ իբրև արտաքին զգեստ, ոչ իբրև ընդօրինակող, այլ իբրև երկնային պարգև մը՝ նաև իրեն ուղղակի շնորհուած, ի պատասխան իր սեփական հոգւոյ մեծ սպասումներուն և երապանքներուն: Ապացոյց որ հայոց եկեղեցին միակն է քրիստոնեական եկեղեցիներու ընտանիքին մէջ, որ իր հիմնադրումը և իր հայրապետական Աթոռի հաստատումը կապած է Միածին Որդւոյ ի Հայաստան էջքի տեսիլքին հետ: Ապացոյց նաև այն փաստը, որ հայ ժողովուրդը պատմութեան մէջ առաջինը կը հանդիսանայ քրիստոնեական կրօնը պետական կրօն հռչակող: Պատահական երևոյթներ չեն ասոնք:

Ահա թէ ինչու, Հայ եկեղեցին իր ծննդեան օրէն մինչև այսօր, կայ ու կը մնայ աշխարհամատրան աստուածային կառոյցին մէջ, անբաժան ու աներեր:

Միեւնի հաւատացեալներ, Հայ եկեղեցւոյ ճակատագիրը կապուած է՝ մէկ կողմէ քրիստոնեական Ընդհանրական եկեղեցւոյ ճակատագրին հետ և միւս կողմէ իր հարապատ սեփական ժողովուրդի ու հայրենիքի ճակատագրին հետ:

Մեր օրերու Ընդհանրական եկեղեցին, այսինքն քրիստոնեայ եկեղեցիներու մեծ ընտանիքը, համայն մարդկութեան հետ միատեղ կը գտնուի աշխարհակործան պատերազմի մը վտանգին առջև: Նոյն վտանգին տակ կը գտնուի նաև մեր եկեղեցին, և մանաւանդ մեր եկեղեցին, իր ժողովուրդով և իր վերածնած մայր երկրով:

Եւ եթէ Հայ եկեղեցւոյ ճակատագիրը անբաժանօրէն կապուած է մէկ կողմէ Ընդհանրական եկեղեցւոյ և միւս կողմէ իր սեփական ժողովուրդի ճակատագրին հետ, ապա պարզ է որ մեր եկեղեցւոյ, յատկապէս հոգևորականներու ուսերուն կը ծանրանայ պատուաբեր լուծը, նուիրական պարտականութիւնը ոչ միայն աղօթելու, այլև անյոգնաբեկ գործելու, մարտնչելու վասն պահպանման աշխարհի խաղաղութեան, վասն ընդհանուր, ամբողջական զինաթափման, վասն համերաշխ աշխարհի մը գոյառման և գոյատևման:

Այս խոհերը կը յաճախեն Մեր միտքը այս տարի մանաւանդ, երբ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւնը՝ 1986 տարին հռչակած է խաղաղութեան տարի:

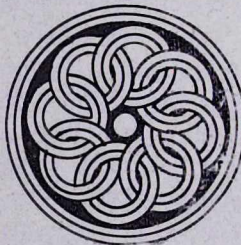
Մենք՝ Հայ Եկեղեցի, մենք՝ հայ ազգութիւն, մենք՝ հայ հայրենիք, չենք կամենար որ աշխարհի վրայ տեղի ունենան ցեղասպանութիւններ, նման 1915-ի ցեղասպանութեան, որուն պոհ գնաց հայ ժողովուրդի կէսէն աւելին, Արեւմտեան Հայաստանի տարածքին վրայ:

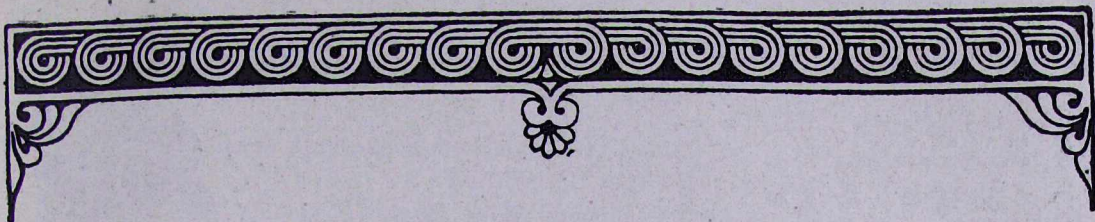
Մենք, Հայրապետ Հայոց, կը սպասենք որ արտասահմանի մեր պանդուխտ ժողովուրդը, հայրենաբնակ հայութեան կողքին կանգնած, ամէն բանէ վեր դաւանի հայ ազգի ու հայրենիքի ճակատագրի միասնութեան գիտակցութիւնը, գիտակցութիւն որ կրնայ կազմաւորուիլ միմիայն մեր արդի՝ ապրող ու շնչող և հասակ նետող հայկական պետութեան հաստատ ու ապահով հիմքի վրայ: Աղօթող ենք որ ոչ մէկ հայ մարդ դուրս մնայ մեր ազգային ճակատագրի միասնութեան այդ կենսահաստատ գիտակցութենէ: Վասնզի Սարգստապատի հերոսամարտը և Մայիս 28-ը կերտողներու խռատները իրագործուեցան Նոյեմբեր 29-ի ճանապարհով: Վկայ մեր օրերու Հայաստանը իր վիթխարի իրագործումներով, մխիթարութիւնը և հպարտանքը համայն հայութեան:

Մենք կը հաւատանք նաև որ ինչ որ կը հասկնայ մեր ժողովուրդը հայ դատ ըսելով, հնարաւոր պիտի ըլլայ օր մը իրականացնել նոյն 29 Նոյեմբերեան ճանապարհով: Հեռու մեզմէ հայ դատ հետապնդել՝ հակադրուելով արդի ծաղկած մեր մայր հայրենիքին: Հեռու մեզմէ յանցապարտ յոյսեր կապել հնարաւոր պատերազմի մը սանձազերծման հետ, Արեւմուտքի և Արևելքի միջև:

Հայոց մայր հայրենիքի և հետևաբար նաև Հայ Եկեղեցւոյ ճակատագրերը կը մնան ամրապէս խարսխուած ազգամիջեան համերաշխ գործակցութեան փրկարար հրամայականի յաղթանակի վրայ:

«Իսկ այժմիկ ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի դուք որ երբեմն հեռաւորքն էիք՝ մերձաւորք եղերուք արեամբն Քրիստոսի: Ձի նա է խաղաղութիւն մեր որ արար զերկոսեան մի Եւ եկն աւետարանեաց խաղաղութիւն ձեզ հեռաւորաց, և խաղաղութիւն՝ մերձաւորաց» (Եփես. Բ 13—14, 17): Ամէն:

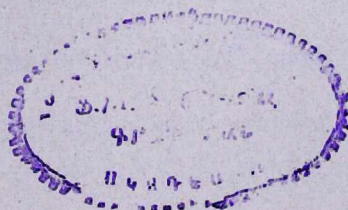
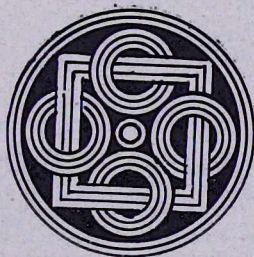
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՓԱՐԻԶ

Սույն թվականի ապրիլի 4-ից մինչև 21-ը Նորին Սուրբ Օծույթուն Ս. Ս. Վապգեն Ա Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը ոչ պաշտոնական այցով եղավ Փարիզում: Այս առթիվ Հայոց Հայրապետին ուղեկցում էր Մայր տաճարի լուսարարապետ Ս. Հուսիկ արքեպիսկոպոս Սանթուրյանը:

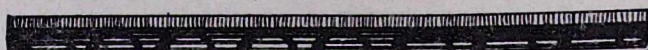
Ապրիլի 13-ին, Աշխարհամատրան կիրակի օրը, Փարիզի հայոց Ա. Հովհաննես Մկրտիչ Մայր եկեղեցում Վեհափառ Հայրապետը հոգեշեն քարոզ արտասանեց՝ ի մխիթարություն հայ հավատացյալների խոռոչներում բազմության: Պատարագիչն էր Ս. Հուսիկ արքեպիսկոպոս Սանթուրյանը:

Փարիզում կեցության օրերին Վեհափառ Հայրապետը բազմաթիվ հանդիպումներ և խորհրդակցություններ ունեցավ Փարիզի, Լիոնի, Մարսելի, Ժնևի, Լոնդոնի և Բրյուսելի հայ եկեղեցական պատվիրակությունների հետ:

Ապրիլի 22-ին Նորին Սրբությունը վերադարձավ Մայր Աթոռ:

Քույր Եկեղեցիներ

ՓԻԿԶԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԵՏԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ
ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հռոմեական Կաթողիկ Եկեղեցու Քահանայապետ, Նորին Սրբություն
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ-ՊՈՂՈՍ Բ ՊԱՊԻՆ (Հռոմ),
Կոստանդնուպոլսի Հունաց Տիեզերական Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԴԵՄԵՏՐԻՈՍԻՆ (Ստամբուլ),
Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՊԻՄԵՆԻՆ (Մոսկվա),
Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի Հունաց Ուղղափառ Եկեղեցու
Պատրիարք, Նորին Սրբություն ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Զ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),
Երուսաղեմի Հունաց Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԴԻՈԴՈՐՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),
Ղպտի Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱՄԲԱ ՇԸՆՈՒԴԱ Գ-ԻՆ (Կահիրե),
Համայն Եթովպիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԲԲԱ ԹԵՔԼԵ ՀԱՅՄԱՆՈԹԻՆ (Ադիս Աբեբա),
Հնդկաստանի և Արևելքի Մալաբար Եկեղեցու կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
ԲԱՍԻԼԻՈՍ ՄԱՐ ԹՈՄԱ ՄԱՏԹԵՈՍ Ա-ԻՆ (Քոթայամ),
Համայն Վրաց Պատրիարք-կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
ԻԼԻԱ Բ-ԻՆ (Թբիլիսի),
Ռումին Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԺՈՒՍՏԻՆԻՆ (Բուխարեստ),

Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն

ՄԱՔՍԻՄԻՆ (Սոֆիա),

Անտիոքի Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԶԱՔՔԱ Ա ԻՎԱՍԻՆ (Դամասկոս),

Անտիոքի և համայն Արևելքի Հույն Կաթոլիկ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին

Սրբություն ՄԱՔՍԻՄՈՍ Ե ՀԱՔԻՄԻՆ (Դամասկոս),

Անտիոքի Ասորի Կաթոլիկ Եկեղեցու Պատրիարք, Նորին Սրբություն

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԱՆՏՈՒԱՆ ՀԱՅԵՔ ԲԻՆ (Բեյրութ),

Անտիոքի և համայն Արևելքի Հույն Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք,

Նորին Սրբություն ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԴԻՆ (Դամասկոս),

Քենթրբերիի Արքեպիսկոպոս, համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և

միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն ՌՈՔԵՐՏ ՌԸՆՍԻՆ (Լոնդոն),

Աթենքի և համայն Հելլադայի Արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն

ՍԵՐԱՖԻՄԻՆ (Աթենք),

Սերբիայի և համայն Հարավսլավիայի Պատրիարք, Նորին Սրբություն

ԳԵՐՄԱՆԻՆ (Բելգրադ),

Վարշավայի և համայն Լեհաստանի միտրոպոլիտ, Նորին

Գերաշնորհություն ՎԱՍԻԼԻՆ (Վարշավա),

Պրագայի և համայն Զեխտսլովակիայի միտրոպոլիտ, Նորին

Գերաշնորհություն ԴՈՐՈՖԵՅԻՆ (Պրագա),

Կիպրոսի Արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն

ԽՐԻՍՏՈՍՏՈՄՈՍԻՆ (Նիկոպոլիս),

Անտիոքի Մարոնիտ Պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն

ԱՆՏՈՒԱՆ ՊԻԵՐ ԽՈՐԵՇԻՆ (Կերկե),

Մարսելի Արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն կարդինալ

ՌՈԺԵ ԷՉԵԳԱՐԱՅԻՆ (Մարսել)

Վիեննայի Արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն կարդինալ

ՖՐԱՆՅ ՔՅՈՆԻԳԻՆ (Վիեննա),

Քրիստոնեական Միության Քարտուղարության նախագահ, Նորին

Ամենապատվություն կարդինալ

Ժ. Գ. Մ. ՎԻԼԼԵԲՐԱՆԴՍԻՆ (Վատիկան),

Փարիզի Արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն

ԺԱՆ ՄԱՐԻ ԼՅՈՒՍՏԻԺԵՆ (Փարիզ),

Լիոնի Արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն կարդինալ

ԱԼԲԵՐ ԴԵԿՈՒԻՏՏԻՆ (Լիոն),

Լատվիական ՍՍՀ Ավետարանական-Լութերական Եկեղեցու Ժողովի

խորհրդական, Նորին Ամենապատվություն ՅԱՆԻՍ ԲԵՐԶԻՆՇԻՆ (Ռիգա),

Էստոնական ՍՍՀ Ավետարանական-Լութերական Եկեղեցու Արքեպիսկոպոս,

Նորին Գերազանցություն ԷԴԳԱՐ ՀԱՐՔԻՆ (Տալլին),

Ֆրանչիսկյան միաբանության կուստոդ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄԱՆՉԻՆԻՆ (Երուսաղեմ),

Խաղաղության Քրիստոնեական Կոնֆերանսի նախագահ,

Նորին Սրբազնություն ԿԱՐՈԼԻ ՏՈԹԻՆ (Պրագա),

Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի գլխավոր քարտուղար

դոկտ. ԷՄԻԼԻՈ ԿԱՍՏՐՈՅԻՆ (Ժնև),

Մխիթարյան ուխտին (Վենետիկ),

Մխիթարյան ուխտի աբբահայր, Գերապայծառ Հայր

ԳՐԻԳՈՐԻՍ վարդապետ ՄԱՆՅԱՆԻՆ (Վիեննա)։

Չերդ Սրբություն,

Մեզ համար մեծ ուրախություն է մեր Փրկչի Հիսուսի Քրիստոսի հրաշալի Հարության ավետիսով բերել Չերդ Սրբության Մեր սիրո ողջունը և Մեր լավագույն մաղթանքները Չեր Եկեղեցու անսասանության և ծաղկման համար:

Սուրբ Հարության այս տոնի առթիվ մեր բոլորիս մաղթանքն է, որ ամրապնդվի քրիստոնեական մեր հավատը, աշխարհիս վրա թագավորի կատարյալ խաղաղությունը, և ստեղծվի գործակցություն բոլոր ժողովուրդների միջև:

Եղբայրական հարգալից սիրով ի Քրիստոս:

ԿԱԶԳԵՆ Ա

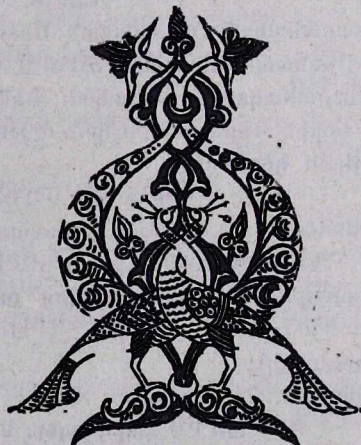
**ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

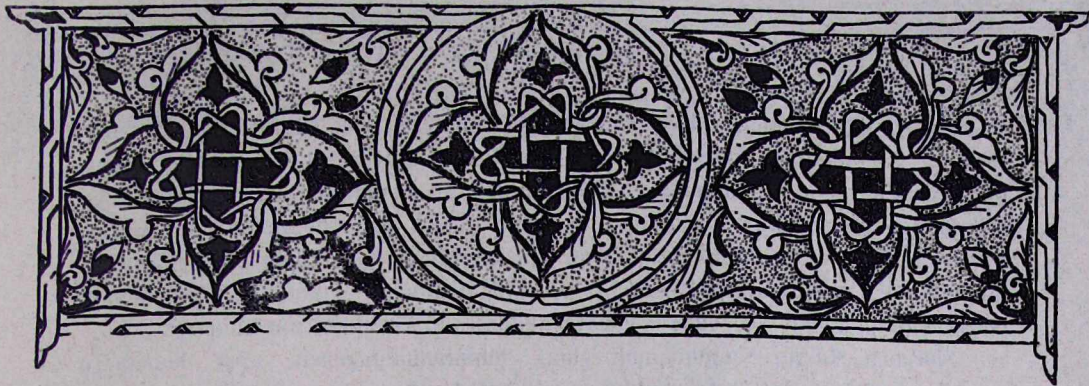
Ս. Էջմիածին

*
* *

Ի պատասխան Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի՝ Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Հարության շնորհավորական գրությունների, ստացվել են քույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի և կրոնական այլ համայնքների ու կապակերպությունների ղեկավարների կողմից այդ առթիվ ուղարկված ջերմագին շնորհավորական հեռագրեր ու գրություններ, որոնցում մի անգամ ևս պայծառորեն արտահայտվում է քրիստոնեական սիրո, եղբայրության ու համագործակցության ոգին քույր Եկեղեցիների ու կրոնական այլ համայնքների և կապակերպությունների միջև:

Հանուն Հայոց Հայրապետի ջերմ շնորհակալություն ենք հայտնում ստացված պատասխան շնորհավորականների համար:

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ
ԳԻՐԸ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱԾԱՓԱՌՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ՝
ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԵՐԵՔ ԱԹՈՒՆԵՐԻՆ, ԹԵՄԱԿԱԼ ԲՈԼՈՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ ԵՎ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻՆ**

Փրկչին մեր Հիսուսի Քրիստոսի լույս Հարության ավետիսը վերստին բերում է մեզ բոլորիս հոգևոր ցնծություն, մխիթարություն և ամրապնդում է մեծ հույսը հոգիների փրկության:

Ձի «ինչպես Ադամով բոլոր մարդիկ մեռնում են, այնպես էլ Քրիստոսով բոլորը ապրելու են» (Ա Կորնթ. ԺԵ 21—22): •

Սուրբ Հարության ուրախությամբ Մայր Հայաստանից և Սուրբ Էջմիածնից բերում ենք Մեր սիրո ողջույնը Ձեզ և Ձեր ուխտապահ հոգևորականաց դասին, թեմական-եկեղեցական համայնքային վարչությանց հարգարժան անդամներին և համայն մեր հավատացյալ ժողովրդին, Մեր սրտից բխած ամենաբարի մաղթանքներով, Ձեր հոգեջեն ու ազգապահպան գործոց լիակատար հաջողության համար:

Հարուցյալ Փրկչի կենարար սերն ու խաղաղությունը թող առատորեն բաշխվի մեզ բոլորիս և մեր օրերի աշխարհին, ի մխիթարություն համայն մարդկության:

Ձեզ և մեզ մեծ ավետիս,

«ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԱՐԵԱՒ Ի ՄԵՌԵԼՈՅ»:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

Վ Ա Ձ Գ Ե Ն Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

*
* * *

Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի անունով ստացվեցին ամենաջերմ և հարգալից ՎԳԱԳՄՈՒՔՆԵՐՈՎ ՎԵՂՈՒՆ բազմաթիվ շնորհավորական հեռագրեր և նամակներ մեր նվիրապետական երեք Աթոռների գահակալներից, արտասահմանի և ներքին բոլոր թեմերի առաջնորդներից, ազգային-եկեղեցական, մշակութային, հայրենակցական, տիկնանց, օրիորդաց և երիտասարդաց զանազան կազմակերպություններից, հայ և օտար պաշտոնական անձնավորություններից:

Հանուն Հայոց Հայրապետի ջերմ շնորհակալություն ենք հայտնում ստացված պատասխան շնորհավորականների համար:

ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ

Չափիկը համաքրիստոնեական տոներից մեկն է: Քրիստոսի հրաշափառ Հարության տոնը, որ քրիստոնյա աշխարհի մեծագույն տոնն է՝ որպես հոգևոր ցնծության և ուրախության հանդիսակատարություն, մեր լեզվի մեջ կոչվում է **Չափիկ**:

Չափիկը տոնվում է զարնանը, երբ անցնում է խստաշունչ ձմեռը և փչում զարնան կենդանարար շունչը՝ հարություն տալով մեռած բնությանը: Երբ զարնան ջերմ շնչի տակ ծլում, կանաչում է ծառ ու ծաղիկ, կենդանանում արտ ու հանդ՝ կանաչով ու երփներանգ ծաղիկներով, հայ հավատացյալ ժողովուրդը ողջունում է զարնան գալուստը հանդիսություններով և Չափիկ տոնով: Քրիստոսի Հարության տոնը՝ Չափիկը, Նիկիայի քրիստոնեական Տիեզերական առաջին ժողովի որոշումով (325 թ.) տոնվել է զարնան գիշերահավասարի լուսնի լրման հաջորդող առաջին կիրակի օրը:

Քրիստոնեական կյանքի, բարոյականի և աստվածաբանության հիմնաքարն է Քրիստոսի Հարությունը: Քրիստոսի մահը Գողգոթայի վրա և Նրա հրաշափառ Հարությունը գերեզմանից՝ առաքյալների քարոզության սկիզբն ու վախճանն են: Եվ հեթանոսաց մեծ առաքյալ Պողոսը շատ սուր և ճիշտ կերպով է դնում հարցը բոլոր սերունդների առաջ. «ԵԹԷ ՔՐԻՍՏՈՍ ՉԻՑԷ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ, ԸՆԴՈՒՆԱՅՆ ԵՆ ՀԱՄԱՔՆ ՉԵՐ» (Ա Կորնթացիս ԺԵ 17): Քրիստոնեական գաղափարների և բարոյականի լույսի տակ Քրիստոսի լուսապայծառ Հարությունը մարդկության փրկության հայտարարությունն է:

**Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց
Մահումբ վմահ կոխեաց,
Եւ Յարութեամբն Իւրով,
Մեզ վկեանս պարգեւեաց,
Նմա փառք յափտեանս, ամէն:**

Ս. Հարության մեր հոգեթով շարականները, երգերը, մեղեդիները հագեցված են այսպիսի խորունկ հավատով, քրիստոնեական շնչով և փրկության գաղափարով՝ **մահով հաղթել մահվան, մեռելով՝ ապրել**: Հարության կենարար լույսը ձգում է հավատացյալ հոգիներին հավերժական կյանքի՝ ապրելու և ստեղծագործելու: Քրիստոսի Հարությանը նվիրված մեր շարականներից հնչում է կյանքի ցնծության երգը՝ անմեռ կյանքի պատգամը:

Մարտի 30-ին, կիրակի.—Չափիկ. Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.

Ժամը 11-ին հնչեցին Մայր տաճարի պանգերը՝ ավետելով Քրիստոսի հրաշափառ Հարությունը: Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա հանդիսավոր ս. պատարագ մատուցեց Վիրահայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Գևորգ եպս. Սերայդարյանը:

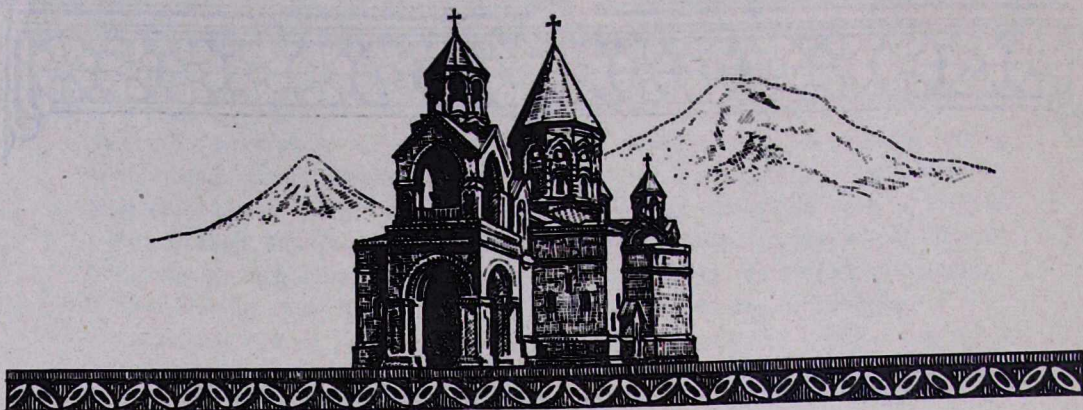
Ս. պատարագին ներկա էին Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, հայրենի մղտավորականներ, սփյուռքահայ հյուրեր, ուխտավորներ:

Հավատացյալների հոծ բազմությունը փութացել էր Մայր տաճար՝ իր աղոթքն ու ուխտը կատարելու և ներկա լինելու պատկան մեծ տոնակատարությանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ, օրվա սուրբ խորհրդի առիթով, Վեհափառ Հայրապետը բովանդակալից և ոգեշունչ քարոզ խոսեց, որը նույն օրը, երեկոյան ժամը 23.30-ին, ձայնասփռվեց Երևանի ռադիոկայանից:

Հավարտ ս. պատարագի Վեհափառ Հայրապետը եկեղեցական թափորով առաջնորդվեց Վեհարան՝ իր ճանապարհին օրհնելով հավատացյալների բազմությանը:

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց». «Օրհնեալ է Յարութիւնն Քրիստոսի»:

ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ «ՀԱՆԳՍՏՅԱՆ» ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՇՏՈՆԵՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՎԱՔ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ

Մարտի 21-ին Մայր տաճարում կատարվեց հանդիսավոր «Հանգստյան» ժամերգություն, որին ներկա էին Վեհափառ Հայրապետն ու Մայր Աթոռի ողջ պաշտոնեությունը: Հավարտ ժամերգության վանքի ողջ աշխատակազմը համախմբվեց Վեհարանի հանդիսասրահում՝ լսելու Վեհափառ Հայրապետի պատգամները:

Բացման խոսքով հանդես եկավ Մայր տաճարի լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արքեպ. Սանթուրյանը:

«Վեհափառ Տեր,

Մեծահարգ նախագահ Եկեղեցական խորհուրդի՝ տիար Ստեփան Վարդանյան,

Սիրելի ներկաներ,

Այսօր Մայր Աթոռիս համար հիշարժան օր է. Մայր Աթոռի միաբանության, պաշտոնեության, հոգևոր ձեմարանի դասախոսների և ուսանողության, բոլոր աշխատողների և ծառայողների համախմբումի օր: Համախմբվել ենք, որպեսզի Մայր Աթոռի յուրաքանչյուր աշխատող մի անգամ ևս կրկնի իր խոստումը, որ որովհետև առավել նվիրվածությամբ, պատրաստակամությամբ և հավատարմությամբ պիտի աշխատի և իր համեստ ծառայությունը պիտի բերի Մայր Աթոռի առավել պայծառացման ու բարգավաճման՝ հուրախություն համայն հայ հավատացյալ ժողովրդի:

Այս ուրախ առիթով, Վեհափառ Հայրապետի սիրալիր հրավերով ներկա են մեր մեջ Արարատյան, Շիրակի, Ադրբեջանի, Վրաստանի և Հյուսիսային Կովկասի թեմակալ առաջնորդները, թեմերի քահանա հայրեր և թեմական ու եկեղեցական վարչությանց հարգարժան անդամները:

Այսօր, երեկոյան, մենք բոլորս ներկա եղանք հոգեպարար «Հանգստյան» ժամերգության: Մեկ անգամ ևս մեր հոգիները լցվեցին Ս. Ներսես Շնորհալու հոգեզմայլ շարականներով, Ս. Գրիգոր Նարեկացու մաքրափայլ աղոթքներով:

Բոլոր աղոթքներում խաղաղություն հայցեցինք Բարձրալից: Հիշում եք բոլորը, որ անցյալ տարի մեծ հանդիսավորությամբ տոնվեցին երեք տարեթվեր: Առաջինը Մեծ եղեռնի 70-ամյակն էր. ս. պատարագ և խունկ մատուցվեց երկու միլիոն անմեղ անհատի հիշատակին: 1915 թ. հայ ժողովուրդը երկու միլիոն նահատակներ տվեց և միայն Սարգստյանի հաղթանակով չկրկնվեց երկրորդ եղեռնը՝ Արևելյան Հայաստանում, իսկ 1920 թ. նոյեմբերի 29-ի լուսաբացին, ռուս եղբայր ժողովուրդի օգնությամբ ծնվեց հայոց նոր մանուկը՝ Խորհրդային Հայաստանը, որ արդեն 65 տարիներ ընթանում է վերելքի ուղիով:

Երկրորդ հիշարժան տարեթիվը եղավ սովետական ժողովուրդների՝ ֆաշիստական Գերմանիո դեմ տարած փայլուն հաղթանակի 40-ամյակը: Մայիսի 5-ին, Երևան խաչի տոնի օրը, ս. պատարագ մատուցվեց և ընթերցվեց Վեհափառ Հայրապետի՝ Հաղթանակի 40-ամյակին նվիրված սրբատառ կոնդակը:

Իսկ երրորդ հիշատակելի օրը հանդիսացավ Վեհափառ Հայրապետի գահակալության 30-ամյակը:

Անցյալ տարի աշխատեցինք եռանդով և արդյունավետորեն: Սակայն ավելին անել կարող ենք, և այդ առիթով է, որ հավաքվել ենք այստեղ՝ ունկնդրելու համար Վեհափառ Հայրապետի պատգամները՝ որպես ուղեցույց մեր հետագա գործունեությանը:

Ապա խոսքը տրվեց Վեհափառ Հայրապետին

«Սիրելիներ,

Գարուն է արդեն, և զարնանային շունչը տարածվում է բամեն կողմ: Երկինքը պայծառանում է, արևը լավելի շերտանում, բնությունը վարթանում: Այսօր մեր Արարատն էլ իր սքանչելի դեմքը լիվ բաց է արել: Վերանորոգման, վերածնունդի ավետիսն է, որ շեփոքվում է լամենուրեք: Եվ մարդկանց հոգիների մեջ անդրադառնում է այս իրողությունը, այս զարնանային շունչը, ինչպես ձեզանից բամեն մեկը պզուտ է այդ: Հատկապես զարնան, խյս վերածնունդի օրերին, մենք էլ իբրև մարդիկ պզուտ ենք ինչ-որ վերանորոգում մեր մարմնի և հոգու մեջ: Մեր կարծածից ավելի մեծ չափով մարդը կապված է բնության հետ և ոչ միայն մեր անմիջական շրջապատի, այլ նաև հեռուների հետ, տիեզերքի հետ: Գիտնականները հետզհետե հայտնաբերում են իրողություններ, որոնք խոսում են այդ մասին, թե ինչքան ենթակա է մեր երկրագունդը ուրիշ երկնային մարմինների ճառագայթումներին, մագնիսական հոսանքներին, տիեզերական ճգողության և այլն, և այլն: Ահավասիկ, ինչպես մարդ էակը իրապես կապված է և՛ իր մարմնով, իր մարմնի բոլոր բջիջներով, և՛ իր հոգով մանավանդ, համայն տիեզերքի հետ:

Այս զարնանային օրերին մի վերանորոգման շունչ փչում է և հետզհետե տարածվում նաև մեր սովետական մեծ երկրում: Մի սկզբնավորում նոր կյանքի վարթոնքի ու վերանորոգման, որը ներբողվում է Սովետական Միության լամենաբարձր մակարդակի վրա կանգնած ղեկավարների քարուղծությամբ: Եվ դա, կարծում եմ, բոլոր սովետական հանրապետությունների քաղաքացիներին ուրախացնում է, որովհետև խոսքը վերաբերում է վերանորոգման, խոսքը վերաբերում է թերությունների վերացման և աշխատանքի կարգապահության ընկերային և տնտեսական կյանքում, խոսքը վերաբերում է լավատեսության դեպի մեր երկրի ավելի պայծառ ապագան: Ու այդ զարնանային շունչի մեջ կենտրոնական տեղ է գրավում ավելի խաղաղ, համերաշխ մի աշխարհ ստեղծելու տենչը: Ահա այսքան հիմնական տվյալներ որոնք չեն կարող մեզ անտարբեր թողու: Ճիշտ է, Եկեղեցին բաժանված է պետական

կառույցից, բայց մենք նույն երկրի քաղաքացիներն ենք, և մեր կյանքը, մեր ճակատագիրը ամբողջապես կապված է մեր հայրենիքի կյանքի ու ճակատագրի հետ: Ահա թե ինչու այդ պատգամները ոչ միայն մեզ հետաքրքրում են, ոչ միայն մեզ ներշնչում են առավել լավատեսություն դեպի մեր ապագան, այլ նաև թելադրում են մեզ օրինակ վերցնել և մեր հոգևոր-եկեղեցական կյանքում հետևել նույն ցուցումներին և թելադրանքներին, որովհետև դա ևս նկատում են օգտակար մեզ համար, որովհետև մենք էլ, մեր վանքն էլ ոչ միայն պուտ կրոնական, այլ նաև վարչական-տնտեսական մի հիմնարկ է: Հետևաբար, ինչ որ այնքան ոգևորությամբ և հայրենասիրական տենդով քարոզվում է ամենաբարձր մակարդակներից, մեզ համար էլ հանդիսանում են ուղեցույցներ իբրև վարչա-տնտեսական, ֆինանսական և շինարարական կալմակերպություն:

Ես գիտեմ, որ մեր բոլոր միաբանները, բաժնի վարիչները, պատասխանատու ղեկավարները Մայր Աթոռից ներս լսվածներն են աշխատում: Կարող եմ վկայել, որ նրանք ապրում են իրենց արդար աշխատավարձով և ապնվորեն: Սակայն փոքրիկ բացթողումներ լինում են երբեմն: Մեր աշխատողներից ոմանք ուշացումով են գալիս աշխատանքի կամ գալիս են բայց մեկ-երկու ժամ հետո թողնում-գնում՝ առանց համաձայնեցնելու, առանց բավարար պատճառի: Կամ երբեմն փոքրիկ ընդհարումներ են տեղի ունենում, աշխատանքի ընթացքում մեկը մյուսին վիրավորելու, ծանր խոսքեր ասելու դեպքեր, թերություններ որոնք պետք է վերացվեն:

Ուրիշ հարց ևս ուզում եմ շոշափել ձեր ներկայության: Համագումարի օրերին Մոսկվայում տեղի ունեցան բազմաթիվ հարցադրույցներ՝ արտասահմանյան հյուրերի և թղթակիցների մասնակցությամբ: Բազում հարցեր: Դուք երևի հետևեցիք քիչ-շատ հեռուստացույցից: Մի հարցադրույց էլ տեղի ունեցավ՝ Սովետական Միության մեջ կրոնական կյանքի վերաբերյալ: Հարցադրույցը վարեց Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու հայտնի բարձրաստիճան հոգևորականներից մեկը և շատ խելացի, շատ հստակ և համարձակ կերպով ցույց տվեց իրական դրվածքը եկեղեցական, կրոնական կյանքը Սովետական Միության մեջ: Դա անհրաժեշտ էր երևի, որովհետև Արևմուտքում երբեմն խնձիշտ տեղեկություններ են հաղորդվում մեր երկրում կրոնական կյանքի վերաբերյալ: Ես այս առիթով ուզում եմ կարգալ իմ մեկ պատասխանը (նայել «Արարատ» օրաթերթի հարցադրույցը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հետ», «Էջմիածին» ամսագիր, 1985 թ., էջ 99—103) անցյալ տարի տեղի ունեցած մի հարցադրույցի առիթով, այստեղ, Էջմիածնում: Իմ պատասխանն էր. «Մեր հայ երկրի մեջ եկեղեցի-պետություն հարաբերությունները շատոնց ի վեր հստակ են, թե՛ իրավական և թե՛ իրողական առումով: Իմ երեսուն տարիների պաշտոնավարության շրջանին ես գոհունակ սրտով հաստատում եմ այս իրավիճակը, և շնորհիվ այս իրավիճակի Մայր Աթոռն հաջողած է կյանքի կոչել այն իրագործումները, որոնք ծանոթ են մեր ժողովրդին, Հայաստանում և արտասահմանում, ամեն տեղ: Ոմանք ինչ-որ սխալ հասկացողությամբ մտահոգվում են այն իրողությամբ, թե մեր երկրի մեջ ապառ են մարդիկ հավատացյալ չլլալու, ինչպես ուրիշներ ապառ են հավատացյալ ըլլալու և եկեղեցի հաճախելու: Այդ մտահոգությունը արդյունք է նեղմտության և չի համապատասխաներ իրական կացության: Հավատացյալ և ոչ հավատացյալ քաղաքացիներ Հայաստանի մեջ կապրին համերաշխ: Ամեն մեկը հարգելով մյուսի համոզումները: Դա արդեն բացարձակ ճշմարտություն է, ինչ որ ասում եմ, մեր երկրում այսօր, իսկ պետությունը տարբերություն չի դնել իր երկրի քա-

դաքացիները միջև այդ տեսակետեն, որովհետև հայրենաբնակ մեր հավատացյալները հավատարիմ քաղաքացիներն են հայրենիքի և նույն եռանդով կմասնակցին երկրի շինարար վարձագմանը: Հավատացյալներ և ոչ հավատացյալներ միևնույն Աստուծո նորդիներն են և հեռու մի օր վերջին դատաստանին անոնք՝ հավատացյալներ և ոչ հավատացյալներ երկրի վրա, նժարի վրա պիտի դրվեն համաձայն երկրի վրա իրենց առաքինի և հանրօգուտ իրագործումներու»: Ահավասիկ իմ պատասխանը, որ կարծում եմ ճշգրիտ կերպով իրականությանը համապատասխանում է: Երբեմն ես նկատում եմ, որ մեզանից ոմանք ինչ-որ դժգոհ են մնում, որ Հայաստանում կան նաև ոչ հավատացյալներ: Անշուշտ դա սխալ վերաբերմունք է և ոչ արդար: Մենք ոչ ոքի իրավունք չունենք պարտադրելու մեր հավատքը, ինչպես ուրիշներ իրավունք չունեն պարտադրելու մեզ, որ մենք հավատքից հրաժարվենք: Բարեբախտաբար այդպիսի պարտադրանքի տակ չենք մենք երբեք այստեղ: Ոչ ոք մեր հոգևոր կյանքին չի խանգարում կամ չի վիրավորում որևէ ձևով: Կան նաև ոմանք, որ կարծում են, թե անհավատությունը՝ աթեիզմը, ինչ-որ նոր երևույթ է: Սա ճիշտ չէ անշուշտ: Չեք կարող գտնել որևէ պատմական շրջան, երբ բոլոր մարդիկ հավասարապես հավատացյալ եղած լինեին: Անհավատությունը և հավատքը, կարող եմ ասել, զուգահեռ զարգացած են պատմության ընթացքին՝ սկսվելով մինչև մեր օրերը: Հայտնի իրողություն է, որ հեղինական, հռոմեական քաղաքակրթության շրջանից, անհավատությունը ծանոթ իրողություն էր: Այսպես, օրինակ, հեղին փիլիսոփաները, գրեթե բոլորը հավատքի դիրքերի վրա չէին գտնվում: Ապացույց, որ Բ—Գ դարերի քրիստոնյա հեղինակներ, չափազանց խիստ, երբեմն նախատական խոսքերով մեղադրում էին և դատապարտում հեղին և լատին փիլիսոփաներին և բանաստեղծներին և գրողներին: Միայն մեկ հեղին փիլիսոփայի նկատվում էին ընդունելի՝ Պղատոնին: Ոչ իսկ Արիստոտելին: Միայն շատ ուշ, քանի հարյուր տարիներ հետո, միջին դարերում, սխոլաստիկայի շրջանում, կաթոլիկ եկեղեցին կարողացավ Արիստոտելի ուսմունքին որոշ ձևակերպումներ տալ, որ օգտակար նկատվին քրիստոնեության համար:

Ինչպես քիչ առաջ ես նշեցի, այս գարնան հետ մեր ապրումների մեջ վերստին կենտրոնական տեղ գրավեց աշխարհի խաղաղությունը պահպանելու գաղափարը, հրամայականը: Եթե Քրիստոսի Ավետարանից դուրս հանենք եղբայրսիրության և խաղաղության գաղափարները, տակը շատ քիչ բան կմնա: Հիսուսի Ավետարանը մի փրկագործ կոչ է, մի պատգամ բոլոր մարդկանց ուղղված, մարդասիրության և խաղաղության: Այնքան հզոր է այդ միտքը Ավետարանի և առաքյալների մտածողության մեջ, որ նույնիսկ աստվածսիրությունը պայմանավորում է մարդասիրությամբ:

Առաքյալներից Հովհաննեսը պատգամում է. «Եթե մեկն ասի, թե սիրում եմ Աստուծուն, բայց ասի իր եղբորը, սուտ է խոսում. ով չի սիրում իր եղբորը, որին տեսնում է, ինչպե՞ս կարող է սիրել Աստուծուն, որին չի տեսել» (Ա Հովհ. Դ 20): Սա հարապատորեն քրիստոնեական մի մտածողություն է:

Ես ուզում եմ ձեզ անկեղծորեն ասել, որ խաղաղության հրամայականը ինձ համար հարց է թե՛ իբրև կաթոլիկոսի և թե՛ իբրև հայ մարդու:

Այս վերջին հազար տարիների ընթացքում պատմական Հայաստանի հողի վրա հայ ժողովուրդը վաթսուն տարիների խաղաղ շրջան երբեք չէ ունեցած: Հետևաբար ինչպես չգնահատենք խաղաղ գոյավիճակը մեր այսօրվա հայրենիքի:

Վերջացնում եմ իմ այս կրույցը՝ ձեզ կարդալով իմ մեկ խոսքը վերջերս շարադրված խաղաղության շարժման մի ժողովի առթիվ, որ պետք է տեղի ունենա Մոսկվայում:

«Ես գալիս եմ Հայաստանից ուրախ սրտով մասնակցելու Ձեր այս համաժողովին և բերելու Մեր եղբայրական սիրո ողջույնը Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատմական կենտրոն Սուրբ Էջմիածնից, որ մեր օրերին կենտրոնն է նաև խաղաղասիրական շարժման հայ հավատացյալ ժողովրդի որ ի Հայաստան և որ ի սփյուռք աշխարհի, ուր ապրում են շուրջ երկու միլիոն Հայ Եկեղեցու զավակներ Սուրբ Էջմիածնի օրհնության ներքև:

Արտասահմանում բնակվող հայերը հաջորդներն են Արևմտյան Հայաստանի 1915-ի ցեղասպանության զոհ գնացած հայերի, որոնց միջև այսօր թեև գաղափարախոսական տարբերություններ կան, սակայն բոլորը հոգեպես կապված են մտում Սուրբ Էջմիածնին և մանավանդ բոլորը միանում են խաղաղության համամարդկային փրկարար գաղափարի շուրջ:

Ես երջանիկ եմ այս վկայությունները բերելու ձեզ, և հանուն Հայաստանի ու հայ սփյուռքի հայ հավատացյալ ժողովրդի ներկայացնելու ձեզ բոլորիդ հաջողության մաղթանքները ձեր մարդասիրական գաղափարների իրագործման համար:

Հայ ժողովուրդը պատմականորեն խաղաղության ծարավի ժողովուրդ է եղել, որովհետև մանավանդ 11-րդ դարից սկսյալ երբ կորցրեց իր պետականությունը, մինչև 1920 թվականը, գրեթե տևապես եղել է պատերազմների բեմ միջոտ հալածված ու նահատակված: Հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ ապրել ու մարտնչել է երազանքովը խաղաղ ու ազատ կյանքի, երազանքովը ազգային և ընկերային արդարության արևածագի:

Այդ երազանքները վերջապես իրականացան Սովետական Հայաստանի Հանրապետության ստեղծմամբ: Նոր պայմաններում, ահա ավելի քան 60 տարիներից ի վեր մեր ժողովուրդը գտավ իր խաղաղությունը և ազատ զարգանալու փրկարար նոր ճանապարհը, սովետական եղբայրական ազգությունների մեծ ընտանիքում:

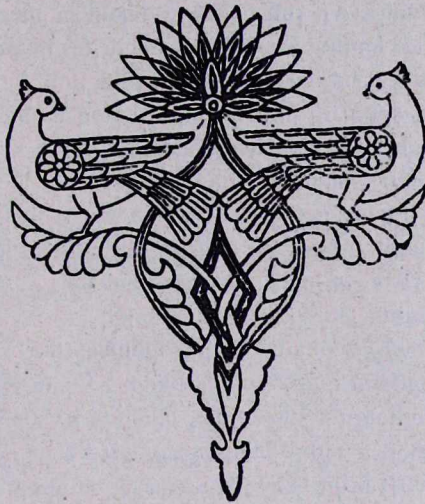
Ահա թե ինչու, Մենք առաջին սպասավորը Հայ Առաքելական Եկեղեցու, Մեր աղոթքն ենք միացնում մեր քույր Եկեղեցիների աղոթքներին և կոչ անում, որ համերաշխ գործակցությամբ մեծ պետությունների, հատկապես Սովետական Միության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների, հիմքերը դրվեն ընդհանուր մի համաձայնության, որով ընդմիջտ ապահովվի խաղաղ գոյակցությունը մեծ ու փոքր պետությունների և իրագործվի աստիճանաբար ընդհանուր զինաթափումը և մանավանդ արգելումը ատոմական զենքերի օգտագործման երկրի վրա ու տիեզերքի տարածքում, ինչ որ հրամայական պահանջն է նաև Միավորված Ազգերի Սան Ֆրանցիսկոյում կնքված ուխտագրի, 1945 թվի հունիսի 26-ին, ֆաշիզմի դեմ տարված մեծ հաղթանակից հետո, որի մեջ հանդիսավոր կերպով հայտարարվում էր ու հաղթող պետությունների կողմից ստորագրվում, թե՛ «ուխտում ենք ցուցաբերել հանդուրժողություն, ապրել խաղաղությամբ մեկս մյուսի հետ բարիդրացիական ոգով, միավորել մեր ուժերը՝ պահպանելու համար միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը»:

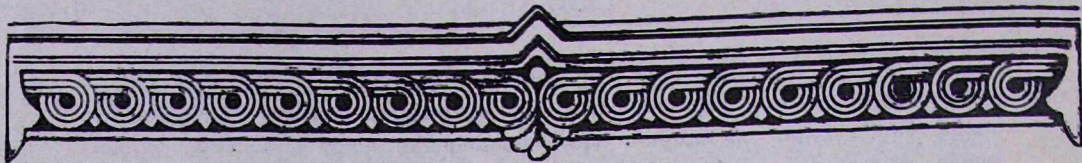
Ահա իրավական ու բարոյական անժամանցելի սկզբունքները, որով պարտավորված են առաջնորդվելու մեր օրերի պետությանց պատասխանատու բոլոր ղեկավարները:

Այս խոհերով տոգորված, Մեր խոսքը ավարտելուց առաջ Մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում մեր պետության առաջին ղեկավար Միխայիլ Գորբաչովին, որ այնքան հզոր տրամաբանությամբ և համոզիչ ջերմությամբ մարտնչում է մարդկությանը փրկելու միջուկային պատերազմի աղետից: Նրա անունը պատմության մեջ պիտի մնա արձանագրված՝ որպես կերտիչ՝ համամարդկային ճակատագրի միասնության գիտակցության:

Աստված՝ խաղաղության Աստվածն է, ընդդիմանալ պատերազմին նշանակում է հպատակվել Աստուծո կամքին:

Խաղաղություն ամենեցուն: Ամեն»:

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

Խաղաղութեան ենք կարօտ

Ով իշխաններ, թագաւորներ աշխարհի,
Բաւակա՛ն է, որքան մատաղ մեր որդիք
Կըռիւներում Կոհ գընացին կապարի
Կամ տուն դարձան հաշմանդամ ու վիրաւիք:

Հարկաւո՛ր չեն էլ մեզ կապար ու վառօդ,
Մեր որդիներ խաղաղութեան են կարօտ:
Բաւակա՛ն է որքան մայրեր խառնեցին
Պըղտոր արցունք իրենց որդոց վարդ արեան.
Բաւակա՛ն է, որքան հարսեր թառմեցին,
Ըսպստելով փեսաների գալըստեան:

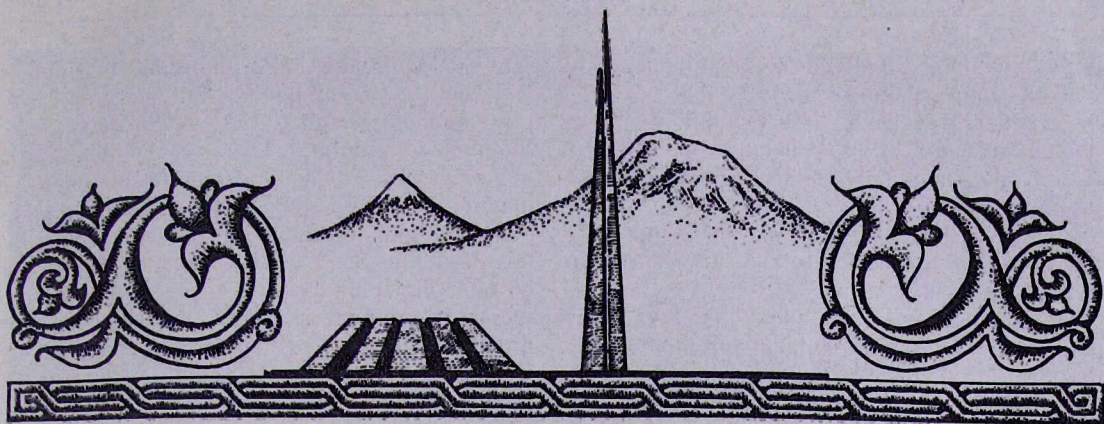
Հարկաւո՛ր չեն էլ մեզ կապար ու վառօդ,
Մայրեր, հարսեր խաղաղութեան են կարօտ:
Բաւակա՛ն է, որքան սըրտեր յուլեցին
Պատերազմի աղաղակից վայրենի,
Որքան հայրեր իրանց որդոց դաս տըլին՝
— Բարբարոս դաս,— թափել արիւն նըմանի:

Հարկաւո՛ր չեն էլ մեզ կապար ու վառօդ,
Բոլոր հայրեր խաղաղութեան են կարօտ:
Մենք չենք ուկում հարըստութիւն ու ընծան,
Որ խլած են մի այլ ազգից կործանուած.
Մենք չենք ուկում ջողունք փառքի ծիածան,
Որ օտար մօր արցունքում է կամարած:

Հարկաւո՛ր չեն էլ մեզ կապար ու վառօդ,
Բոլոր ազգեր խաղաղութեան են կարօտ:
Ո՛վ իշխաններ, թագաւորներ աշխարհի,
Ա՛խ, ե՛րբ մեզ հետ ձեր Գահոյքի բարձունքից
Կը քարոզէք աննենգ սըրտով և արի՛
Եղբայրութեան աւետարանը ամբիծ.
— «Անկցի՛ վրեժ, անկցի՛ն կապար ու վառօդ,
Մարդկութիւնը խաղաղութեան է կարօտ»:

ԱՐԱՄ-ՉԱՐԸԳ

(Ըստ «Սոխակ Հայաստանի» ժողովածուի:
Հրատարակիչ՝ Գրիգոր ավագ քահանա
Գրիգորյանց, հինգերորդ հրատարակչութիւն,
Բաքու, 1902 թ., էջ 303—304):

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՏԱՐԵԼԻՑԻ ՆՇՈՒՄԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Ապրիլի 24, հինգշաբթի.—Յիշատակ բերաւոր նահատակացն մերոց, որք կատարեցան յընթացս Համաշխարհային առաջին պատերազմի.

Ապրիլյան Մեծ եղեռնի 71-րդ տարելիցն է: Ապրիլի 24-ին, հինգշաբթի օրը, Մայր Աթոռում նշվեց 1915 թ. հայ հավաքական նահատակության 71-րդ տարելիցը: Այսօր հայ մարդը բարեպաշտությամբ և հպարտորեն իր գլուխն է խոնարհում մեր երկու միլիոն նահատակների անմոռաց հիշատակի առաջ: Համապատասխան ուխտի, աղոթքի, ոգեկոչման օր է այսօր ողջ հայության համար:

Անցել են 71 տարիներ:

Վիշտը փոխակերպվեց ուժի, կյանքի, ստեղծագործ կամքի, հաղթանակի և ապրելու ու հավերժելու հավատքի:

Երևան: Ծիծեռնակաբերդ: Բազմահազար հայորդիներ իրենց քայլերն ուղղում են դեպի Ապրիլյան զոհերի հիշատակը հավերժացնող Ծիծեռնակաբերդի բարձունքը:

Ժամը 10.30-ին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը՝ ուղեկցությամբ Սիոն, Ներսես, Գարեգին սրբապանների և Մայր Աթոռի միաբանության, այցելեց Ծիծեռնակաբերդ և խաչանշան ծաղկեպսակ դրեց հուշարձանին: Հավերժական կրակի շուրջ երգվեց հոգեհանգստյան՝ «Ի վերին Երուսաղեմ»-ը, և Վեհափառ Հայրապետը «Հոգւոց» արտասանեց նահատակների հիշատակին:

Այս առիթով Վեհափառ Հայրապետի հետ Ապրիլյան նահատակների հուշարձան այցելեցին նաև Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի

խորհրդի նախագահ տիար Ստեփան Վարդանյանը և տեղակալներ՝ տիարք Անդրանիկ Հասարթյանն ու Ռաֆիկ Ջարգարյանը:

Ժամը 11.00-ին Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց հոգեշնորհ Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը և խոսեց «Մինչև լե՛րք, Տե՛ր սուրբ և ճշմարիտ, ոչ դատիս և խնդրես զվրժ արեան մերոյ ի բնակչաց երկրի» (Հովհ. Հայտնություն, Զ 10) բնաբանով հետևյալ քարոզը:

«Հանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սըրբոյ, ամեն»:

Սերելի հավատացյալներ, այսօր միասնաբար նշում ենք մեր բյուրավոր նահատակների, մարտիրոսների հիշատակը: Ամեն ապրիլի 24-ի նախօրեին Մեծ Հայքի բոլոր կողմերից մեր նահատակների հոգիները ձախրում են գունդ առ գունդ դեպի Արարատի ձյունապսակ կատարը, ուղևորվում են իրենց բնիկ աշխարհը, որտեղ նրանք ապրել էին, որտեղ նրանք նահատակվել էին՝ Եփրատի ափքներից, Տե՛ր Չորի անապատներից, ամեն մի հայկական կիրճից ու բարձունքից՝ աղոթելու և պատարագ մատուցելու: Ամեն մի անձ, որ ոտք է դնում Հայաստան աշխարհ, պետք է զգուշությամբ ոտք դնի՝ ոչ միայն, որովհետև Աստվածաշնչի Սուրբ Երկիրն է այս Երկիրը, և ոչ միայն, որովհետև մենք լույսի զավակներ ենք, այլ նաև նրա համար, որ դարերով մենք այս երկիրը, այս հողը սրբացրինք մեր ճակատի քրտինքով և մեր արդար արյունով: Մեր ամեն մեկ քարը, ամեն մի թիպ հողը պատմություն է: Մենք, երբ կովեցինք, երբ պայքարեցինք,

լույսի՝ համար կռվեցինք, արդարության համար պայքարեցինք:

Հայեր ավելի քան 400 տարիներ հյուսնապանդ ապրեցին Օսմանյան լծի տակ: Մենք պարտավոր էինք աշխատել, շենագնել երկիրը, իսկ նրանք խլում էին ամեն ինչ: Հայը իրավունք չուներ իր մարդկային իրավունքը պաշտպանելու, ազատության մասին խորհելու:

Այն օրվանից՝ 1441 թվականից, երբ Հայրապետական Աթոռը Կիլիկիայից փոխադրվեց Սուրբ Էջմիածին, այդ օրվանից հայ ժողովուրդը սկսեց վարթոնք ապրել, այդ օրվանից Հայ Եկեղեցու զավակները սկսեցին ելք որոնել անկախության համար: Որոշ հույսեր կապվեցին քրիստոնյա Եվրոպայի հյոք պետությունների հետ: Սակայն հայերը վերջապես հասկացան, որ եթե որևէ ժողովուրդ, որևէ պետություն պիտի օգնե նրանց, հայոց երկիրը պիտի ազատագրե՝ դա կարող էր միայն ու միայն հյուսիսային ռուս քրիստոնյան լինել: Այդ իդեալով և տեսիլքով՝ Իսրայել Օրի, Դավիթ Բեկ և Մխիթար Սպարապետ նայեցին դեպի Հյուսիս: Այսպես իրականացավ Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսի հույսը՝ 1828 թվականին: Արևելյան Հայաստանը ազատագրվեց բռնակալությունից:

19-րդ դարում, և նրանից էլ առաջ, Օսմանյան կայսրության գահը սկսել էր երերալ, և զանազան ժողովուրդներ մեկը մյուսի ետևից ազատության և անկախության դրոշմ էին ծածանում: Եվ ինչու պետք չէ նաև հայերը բարձրացնեին. Սուլթան Համիդ փոխանակ խոստոված բարենարդգության մեղմացնելու հայերի վիճակը, սկսեց նենգությունների դիմել. 100.000-ավոր հայեր էին կոտորում գավառներում: Հայերը ոտքի կանգնեցին ինքնապաշտպանության մարտերի:

Եկան երիտասարդ թուրքերը՝ 1908 թվականին: Երիտասարդ թուրքերը՝ Էնվերի, Թալեաթի, Ջեմալի գլխավորությամբ, Աբդուլ Համիդի արժանավոր հաջորդներն էին և ավելի կատարելագործված վայրագությամբ՝ ազատության, եղբայրության և հավասարության կարգախոսների տակ հայերին ձեռք էին երկարում թուրքական հայրենիքը շենացնելու ու վարձացնելու համար: Մյուս կողմից ռճիրներ էին գործում, հեռագրեր էին ուղարկում կուսակալներին, բեյերին՝ կոտորելու հայերին: Նախապես խնամքով մշակված ծրագրով հավաքեցին հայոց ընտրանին. երեսփոխաններ, գրողներ, հրապարակախոսներ, եկեղեցականներ: Այնուհետև, քանի որ երկիրը պատերազմական վիճակի

մեջ էր, հավաքագրեցին բոլոր այն հայ տղամարդկանց, որոնք կարող էին զենք կրել, և շատ հաճախ առանց զենք իսկ տալու սպանեցին անգործներ: Ապա ապահովության պատրվակով ծերերին, կանանց ու երեխաներին տարագրեցին երկրի հարավային սահմանները, Սիրիայի կիսիչ անապատները: Սակայն հայը ինքնապաշտպանության զենք բարձրացրեց՝ թեկուզ անհավասար մարտում պայքարելու իր ազատության, իր գոյության համար՝ Շապին Գարահիսարում, Սասունում, Վանում, Ուրֆայում և Մուսա լեռան վրա և այլուր:

Քրիստոնյա Եվրոպան լռում էր: Հայկական հարցը այնքանով էր հետաքրքրում նրան, որքանով կարող էր Կիպրոսը կամ Եգիպտոսը շահել: Թվում էր, թե Հայկական հարցը արդեն վերջացել էր: 1918 թ. թուրքը խառը իրավիճակից օգտվելով, դարձյալ իր սուրը բարձրացրեց այս անգամ Արևելյան Հայաստանում, որպեսզի այս մասի հայությունը ևս կոտորեր: Սակայն այստեղ ևս հայը ոտքի կանգնեց: Մահամերձ ժողովուրդը ոտքի կանգնեց անխտիր՝ ծեր, երիտասարդ, պատանի, կին, եկեղեցական, աշխարհիկ, բանվոր և գյուղացի, որովհետև հայության լինել-չլինելու հարցն էր վճռվում: Եվ հայը Սարդարապատում կարողացավ իրենից ավելի կազմակերպված բանակին դեմ կանգնել և նախադրյալ ստեղծեց, որ 1920 թ. նոյեմբերի 29-ին Հայաստանը փրկվեց ռուսական եղբայրական օգնությամբ և հայ ժողովուրդը ազատ շունչ քաշեց: Թուրքը այլևս չէր կարող իր սուրը բարձրացնել մեզ վրա, որովհետև մեր թիկունքին կանգնած էր ոչ միայն ռուս մեծ ժողովուրդը, այլև մյուս բոլոր հանրապետությունները: Եվ խավարի գործիք դարձած թուրքը ուրիշ խավարի օգնական ուժեր փնտրեց և անդամագրվեց աշխարհի խաղաղության սպառնացող կայսերապաշտության: Ավելի քան 70 տարիներ անցան: Հայը այս 60—70 տարում երկատվեց: Նրանք, որոնք Տեր Ձորի անապատներից հարություն առան, նրանք, որոնց ծնողները այրվող ավազի վրա այբուբեն էին սովորեցնում, նրանք դիմացան ժամանակին, և այսօր այլևս մուրացկան չեն: Սակայն նրանց ճակատին կա թափառական հայու խարանը, գաղթական հայու կնիքը, քանի որ այնքան ժամանակ, որ նրանք օտար արևների տակ, օտար հողերի վրա, և օտար երկրիների տակ ապրեց, կման տկար և թույլ, և իրենց բազուկի ուժն ու մտքի հանճարը կծառայեցնեն ուրիշին: Այդ սպառնալիքը կախված է ամեն հայու գլխին, որ այս հողից կտրված է, որ այս հողից հե-

«ՅԱԽԻՏԵՆԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆ ԱՐԴԱՐՈՅ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՄԲ ԵՂԻՑԻ»

ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԻ ԱՌՁԵՎ

(Մայր Աթոռ, 24 ապրիլի 1986 թ.)

ռու է: Անցան 70 տարիներ, և այս փոքրիկ հողի վրա, դրախտի այս փոքրիկ մնացորդի վրա, ընտրյալ ժողովրդի այս փոքրիկ հատվածը աշխատեց, հրաշքներ կերտեց, մահամերձը նոր կյանք և ուժ ստացավ և դարձավ պետություն: Եվ ավելի քան 70 տարիներ այս խաղաղ շրջանը մեր պատմության մեջ հավվագյուտ երևույթ եղավ, և հայը կարողացավ գնահատել խաղաղությունը:

Այսօր այս բարգավաճ օրրանից մենք ձեռք ենք մեկնում մեր տարագիր եղբայրներին: Նրանց գոյության գրավականը այս Հայաստանն է, Սովետական Հայաստանը: Մեր բոլոր իղձերի գրավականը Մայր Հայրենիքն է, որովհետև երբևէ արդարության ձայնը պիտի հնչի, արդարության ժամանակը պիտի գա մի օր, և մենք պետք է պատրաստ լինենք այդ օրվան. որպեսզի իրականանա Աստվածաշնչային խոսքերը՝ «Արդարները պիտի ժառանգեն իրենց երկիրը և բնակվեն այնտեղ և հավիտյանս հավիտենից» (Սղմ. ԼԶ 29) ամեն»:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը՝ շրջապատված սրբազան հայրերով և Մայր Աթոռի միաբաններով:

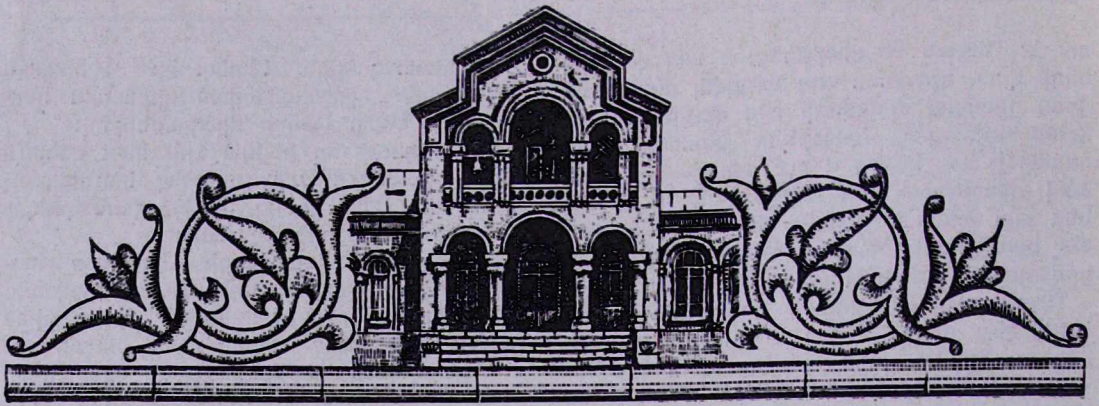
Արարողությանը ներկա էին նաև բազում հավատացյալներ, սփյուռքահայ հյուրեր, որոնք եկել էին իրենց գլուխը խոնարհելու նահատակաց հիշատակի առաջ:

Հավարտ ս. պատարագի Վեհափառ Հայրապետը, ի գլուխ եկեղեցական թափոռի, առաջնորդվեց Մայրավանքում կառուցված Ուխտի և Աղոթքի նահատակաց հուշարձան և նախագահեց հոգեհանգստյան արարողությունը:

*
* *

Ժամը 15.00-ին Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը այցելեց Ծիծեռնակաբերդ և թարմ մեխակներ զետեղեց Նահատակաց հուշարձանին:

ԱՎԱՐՏԱԾԱՌԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Մարտի 13—14 օրերին, առավոտյան ժամը 11-ին, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի ունեցավ հոգևոր ճեմարանի ութ շրջանավարտների ավարտաճառերի բանավոր պաշտպանությունը:

Հանդիսություններին ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կապը, ուսանողությունը և հրավիրյալ հյուրեր:

Հանդիսություններն սկսվեցին մարտի 13-ին, հինգշաբթի օրը, ժամը 11-ին, հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Ս. Եպինկ քին. Պետրոսյանի բացման խոսքով:

Այնուհետև շրջանավարտների առաջին խմբի ավարտաճառերի պաշտպանության քննիչ հանձնաժողովի անդամները (հոգևոր ճեմարանի Հայ Եկեղեցու պատմության դասախոս Ս. Եղիշե ավագ քին. Սարգսյան, ճեմարանի վաստակավոր դասախոս Պարզև Շահբալյան և բանասիրական գիտությունների թեկնածու Երվանդ Մելքոնյան) ներկայացրեցին հանձնաժողովի եզրակացությունները շրջանավարտ սարկավագների գրավոր աշխատանքների վերաբերյալ:

Այա իրենց ավարտաճառերի բանավոր պաշտպանությամբ հանդես եկան.

1.—Սամվել սրկ. Դանիելյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Կիրակոս Երզնկացու «Թուղթ առ Կարնեցիս» գործը: Աշխատանքը բացկացած էր 100 մեքենա-

գիր էջից և ընդգրկում էր՝

ա) Կիրակոս Երզնկացու կյանքը և գործը.
բ) Կիրակոս Երզնկացու «Թուղթ առ Կարնեցիս» (Բնագիր, Տարընթերցումներ, Սուրբգրական վկայակոչումներ): Քննական բնագիրը պատրաստված էր 10 ձեռագիրների համեմատության հիման վրա:

Ներկայացված աշխատությունը գնահատվեց «բաշալավ»:

2.—Սարգիս սրկ. Գուտուպյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Հայոց պատարագի ավանդական մեղեդիները»: Աշխատանքը բաղկացած էր 100 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը.

ա) Ներածություն.

բ) Պատմական տեղեկություններ հայոց պատարագի ավանդական մեղեդիների մասին.

գ) Գևորգ Դ-ի ջանքերով և հմուտ ձայնագրագետ Թաշյանի կողմից Վաղարշապատում ձայնագրված և 1874—1878 թթ. հրապարակված Հայոց ավանդական պատարագի Ս. Էջմիածնում պահպանված տարբերակների մասին.

դ) Հայոց ավանդական պատարագի ձայնագրյալ մեղեդիները իբրև հիմք Եկմալյանի, Կոմիտասի, Չիլինկիրյանի և այլոց բազմաձայն պատարագների: Պաշտպանությունը գնահատվեց «լավ»:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԵՎ ՀՈԳԵՎՈՐ ԶԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ՆՈՐՈԳ ՎԿԱՅՎԱԾ ՍԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

3.—Հայկ սրկ. Չուլջյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Ղուկաս խարբերդացու թարգմանչական գործունեությունը (աղբյուրագիտական հարցեր և մատենագիտություն)»:

Աշխատությունը բաղկացած էր 57 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը.

ա) Ներածություն.

բ) Ղուկաս խարբերդացու կյանքն ու թարգմանչական գործունեությունը.

գ) Նրա կատարած թարգմանությունների մատենագիտություն:

Պաշտպանությունը գնահատվեց «բավարար»:

4.—Մարգար սրկ. Տերտերյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Ծռավատիկի առաջացման պատճառները և նրա արձագանքները հայ մատենագրության մեջ»:

Աշխատությունը բաղկացած էր 40 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը:

ա) Հարցի պատմություն.

բ) Ծռավատիկը և նրա առաջացման պատճառները.

գ) Հայ մատենագիրները ծռավատիկի մասին:

Պաշտպանությունը գնահատվեց «բավարար»:

Մարտի 14-ին, ուրբաթ օրը, քննիչ հանձնաժողովը, որի կազմի մեջ էին հոգևոր ճեմարանի փոխտեսուչ Տ. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Արտաշես Մաթևոսյանը, ճեմարանի հոգեբանության և փիլիսոփայության դասախոս, գիտությունների թեկնածու Երվանդ Գրիգորյանը, ներկայացրին շրջանավարտների երկրորդ խմբի գրավոր աշխատանքների եզրակացությունները:

Ավարտաճառների բանավոր պաշտպանությանը հանդես եկան.

1.—Սամվել սրկ. Կճոյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Հովհաննես Դամասկացին և նրա «Բանք ընդդիմադրականք ի քակտումն հերձուածոց Յակոբիկ Ասորոց» գործը»:

Աշխատանքը բաղկացած էր 93 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը.

ա) Ներածություն.

բ) Հովհաննես Դամասկացու կյանքը.

գ) Հովհաննես Դամասկացու գրական ժառանգությունը.

դ) «Բանք ընդդիմադրականքի» գրության ժամանակը, հայերեն թարգմանությունը, աստվածաբանական նշանակությունը.

ե) Զեռագրերի տեսություն (Բնագիր):

Պաշտպանությունը գնահատվեց «գերապանց»:

2.—Ռոբերտ սրկ. Աղամյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Սարգիս Շնորհալու հորդորակները»:

Աշխատությունը բաղկացած էր 68 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը.

ա) Կենսագրական գծեր.

բ) Սարգիս Շնորհալու «Մեկնութիւն եօթանց թղթոց» գործը.

գ) Հորդորակների վերլուծությունը.

դ) Հավելված և մատենագիտություն:

Պաշտպանությունը գնահատվեց «լավ»:

3.—Տ. Մխիթար քին. Սարիբեկյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Համամ Արևելցու Առակաց մեկնությունը»:

Աշխատությունը բաղկացած էր 92 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը.

ա) Համամ Արևելցու կյանքն ու մատենագրական վաստակը.

բ) «Մեկնութիւն Առակաց Սողոմոնի» գործը.

գ) Բնագիր:

Պաշտպանությունը գնահատվեց «բավարար»:

4.—Սարգիս սրկ. Մելքոնյան.

Նրա աշխատանքի թեման էր՝ «Բնագրային ճշգրտումներ Հայաստանյայց Եկեղեցու հին և նոր տպագիր պատարագամատույցների կամ խորհրդատետրերի»:

Աշխատությունը բաղկացած էր 78 մեքենագիր էջից և ուներ հետևյալ բովանդակությունը.

ա) Ներածություն.

բ) Հայաստանյայց Եկեղեցու տպագիր խորհրդատետրերը ԺԶ—Ի դդ. և նրանց նկարագրությունները.

գ) Հայ կաթողիկե խորհրդատետրերի քննությունը և հիմնական տարբերությունները.

դ) Վերջաբան:

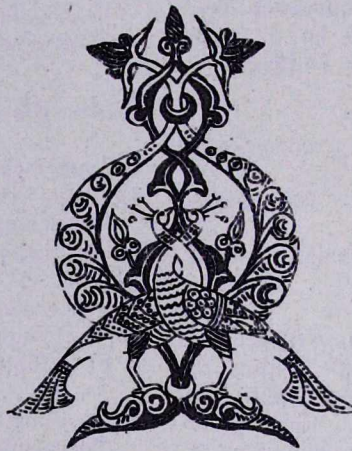
Պաշտպանությունը գնահատվեց «բավարար»:

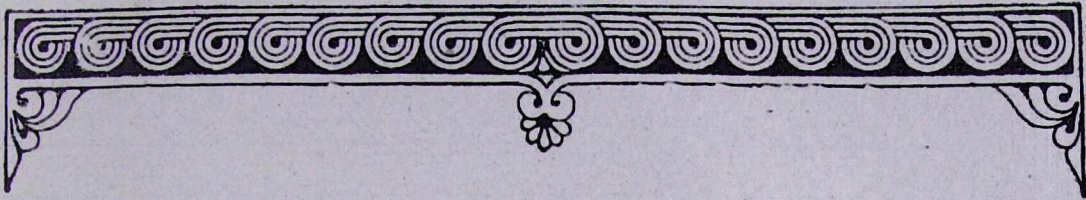
Հավարտ դիպլոմային աշխատանքների բանավոր պաշտպանության, հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Ս. Եվսիկ քին. Պետրոսյանը և փոխտեսուչ Ս. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը ութ շրջանավարտներին առաջնորդեցին Վեհարան, որտեղ Նորին Սրբությունը իր հայրական օրհնությունը բաշխելով վկայականների արժանացած շրջանավարտներին՝ մաղթեց, որ հետագայում չբավարարվեն ձեռք բերած գիտելիքներով և ձգտեն միշտ պարգացնել իրենց մտավոր և հոգեկան կարողությունները:

*
* *

1985 թ. դեկտեմբեր ամսին, արտասահման ծառայության գործուղվելու կապակցությամբ, ժամանակից շուտ ավարտաճառ ներկայացրեց Հակոբ սրկ. Գալթագճյանը: Նրա ավարտաճառի թեման էր՝ «Հայ հին մատենագրության տպագրված տեքստերի մատենագիտություն» («Արարատ», «Բազմավեպ», «Էջմիածին», «Հանդես ամսօրեայ», «Հասկ», «Սիոն» ամսագրերում):

Աշխատությունը գնահատվեց «բավարար»:

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՆԵՐ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Մարտի 26-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ձեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի ունեցավ գեղարվեստական երեկո՝ նվիրված հայոց լեզվին:

Հայոց լեզվի ծագման, անցած ուղու և էության մասին հակիրճ տեղեկություններով հանդես եկավ հոգևոր ձեմարանի հայոց լեզվի դասախոս, բանասիրական գիտությունների թեկնածու խաչիկ Բադիկյանը:

Այա հոգևոր ձեմարանի հայ հին և համաշխարհային գրականությունների վաստակաշատ դասախոս Պարզև Շահբապյանը հրավիրեց ուսանողներին հայոց լեզվի մասին բանաստեղծություններ արտասանելու՝ հակիրճ տեղեկություններ տալով հեղինակների մասին և մի քանի բառով վերլուծելով նրանց ըմբռնումը հայոց լեզվի գեղեցկության, տրամաբանական կարողության մասին՝ որպես հայ ժողովրդի ազգային գոյության հիմքը: Ուսանողները մեծ ոգևորությամբ և խորունկ ընկալումով արտասանեցին Ստեփաննոս Նազարյանցի, Ե. Չարենցի, Վ. Թեքեյանի, Սիամանթոյի, Սիպիլի, Վեսպերի, Պ. Սևակի, Ն. Չարյանի, Խ. Դաշտենցի, Ռ. Չոպանյանի, Մարկ Ռիժկովի, Միքայել Ռաշիդի, Վաչագան Հովհաննիսյանի ստեղծագործությունները:

Բանաստեղծություններն ընդմիջվում էին հայ և օտար մշակույթի նշանավոր գործիչների ասույթներով հայոց լեզվի մասին:

Այա օրինության խոսքով հանդես եկավ Վեհափառ Հայրապետը, դրվատեց դասախոսների և աշակերտների աշխատանքը և ցանկություն հայտնեց, որ այսպիսի երեկոները հաճախակի դառնան՝ առավել ևս հաղորդվելու համար հայ ոգուն ու հայ մշակույթի արժեքներին:

*
* *

Ապրիլի 30-ին տեղի ունեցավ գեղարվեստական երեկո՝ նվիրված Եղեռնի նահատակների հիշատակին:

Բացման խոսքով հանդես եկավ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ձեմարանի հայ ժողովրդի պատմության դասախոս Կարեն Մաթևոսյանը: Այա ուսանողները արտասանեցին հատվածներ Ե. Չարենցի «Դանթեական առասպել», Պ. Սևակի «Անլույսի Չանգակատուն» և «Եռաձայն պատարագ», Հ. Շիրաչի «Հայոց Դանթեականը», Վահագն Դավթյանի «Ռեքվիեմ» պոեմներից, Սիամանթոյի «Մահուան տեսիլք» և «Արցունքներս», Հ. Թումանյանի «Հոգեհանգիստ», Ռ. Սևակի «Հայրենիքս», Վ. Թեքեյանի «Ողբ» բանաստեղծությունները:

Արտասանություններն ընդմիջվում էին հայ ժողովրդի, նրա պատմության և մանավանդ ողբերգության՝ 1915 թվականի մասին օտար և հայ մեծանուն մարդկանց արտահայտություններով՝ Մաքսիմ Գորկի, Սերգո Օրջոնիկիձե, Սերգեյ Կիրով, Լեփիլուս, Նանսեն, Մորգենթաու, Անատոլ Ֆրանս, Կարլ Լիբկնեխտ, Ալ. Բահակյան:

Երկու ընդարձակ հատվածներ կարդացվեցին Վեհափառ Հայրապետի՝ Մեծ եղեռնի առիթով հրապարակված կոնդակներից:

Ամունքի բաժինը երափակվեց Ս. Կապուտիկյանի «Մտորումներ ճանապարհի կեսին» պոեմում հայ ժողովրդին ուղղված ապրելու պատգամով և Հ. Թումանյանի

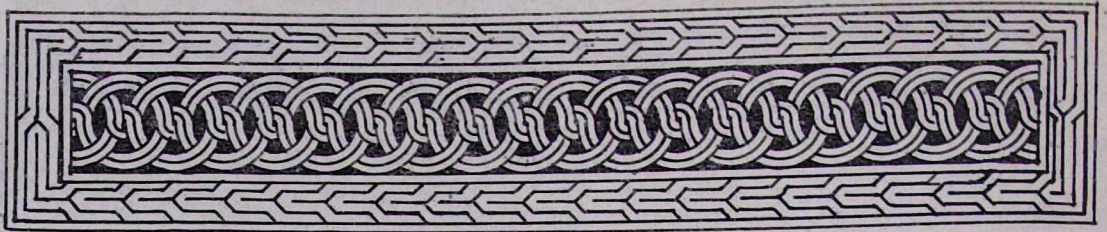
«Հուսի Հայրենիք,
Լուսի Հայրենիք:

Իմ նոր Հայրենիք,
Հզոր Հայրենիք»

ոգեշնչող վերջաբանով:

Այա օրինության խոսք ասաց Վեհափառ Հայրապետը և կոչ արեց ներկաներին՝ հիշել հայ ժողովրդի ապրած մեծագույն ողբերգությունը և ստեղծագործական կյանքով հաստատել հայ ժողովրդի պայծառ գոյությունը, որի լավագույն առաջավառչյան այսօրվա ծաղկյալ Հայաստանն է:

ԹԶԹԱԿԻՅ

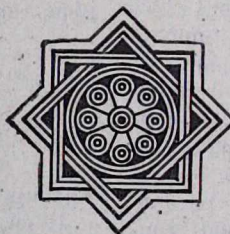
ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՏ

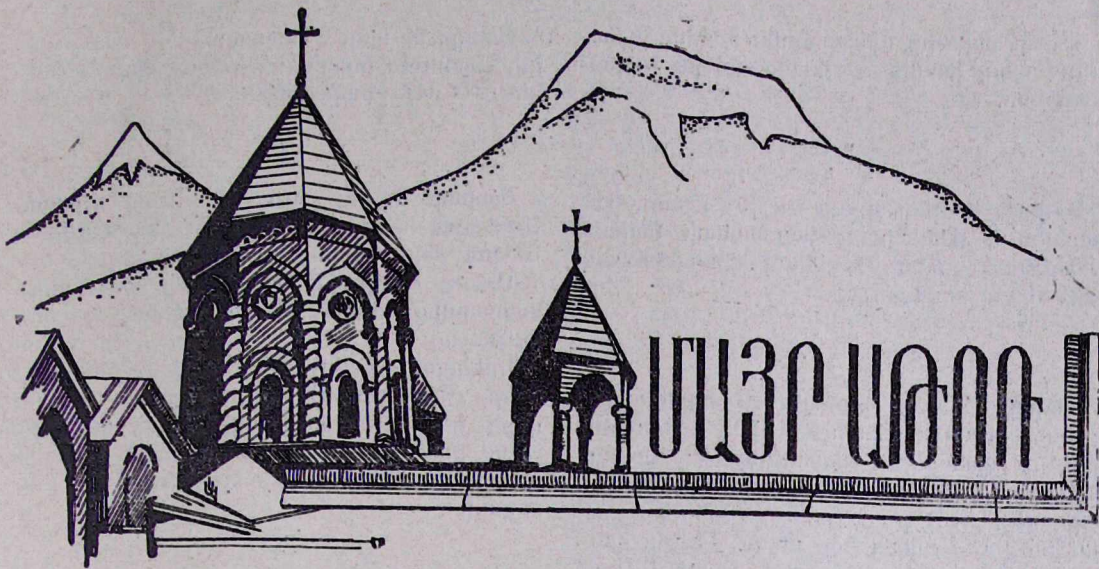
Մարտի առաջին կեսին Հայաստանում սովորող ուսանողները հանդիպում ունեցան Վեհափառ Հայրապետի հետ: Առաջին խումբը լիբանանահայերն էին, որոնք եկել էին շնորհավորելու Վեհափառ Հայրապետի գահակալության երեսնամյակը: Նորին Սրբությունը ուսանողներին պատգամեց ջանասիրաբար հետևել դասընթացներին, առավելագույն գիտելիքներով վերադառնալ Սփյուռք, որտեղ գիտակից մասնագետների մեծ կարիք կա: Պետք է, որ Լիբանանի այսօրվա անկալուն վիճակը խուճապի մատնի հայությունը, շարունակեց Վեհափառ Հայրապետը, այլ ընդհակառակն, պետք է համախմբի

բոլորին, իսկ այստեղ մեծ դեր ունեն Հայաստանում լուրջ բարձրագույն կրթություն ստացած երիտասարդ-երիտասարդուհիները:

Հաջորդ խումբը հորդանանցի ուսանողներն էին, որոնք նույնպես որդիական ջերմությամբ շնորհավորեցին Վեհափառ Հայրապետին և խոստացան սովորել ուժերի գերագույն լարումով, որպեսզի հայրենի շնչով լցված՝ վերադառնան Սփյուռք և Հայրենիքի կենդանի ոգին ու Մայր Աթոռից տարած օրհնությունը բաշխեն կարոտյալ հայերին:

ԹԴԹԱԿԻՑ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Մարտի 2-ին, կիրակի.—Դ կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Տնտեսին).

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Պսակ աբեղա Կարապետյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ հավուր պատշաճի քարոզ խոսեց Տ. Եվնիկ քին. Պետրոսյանը: Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Մարտի 9-ին, կիրակի.—Ե կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Դատաւորին).

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Նարեկ քին. Մատարյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ օրվա խորհրդի մասին քարոզ խոսեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Ժննի հայոց հոգևոր հովիվ Տ. Վիգեն վրդ. Ալքալյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Մարտի 12-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

Մարտի 15-ին, շաբաթ.—Տօն է Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ առկալի չարանացն և մտին ի Վիրապն:

Այսօր Մայր տաճարում, Իջման ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Արտակ քին. Սիմոնյանը:

* * *

Մարտի 16-ին, կիրակի.—2 կիրակի Քառասնորդական Պահոց (Գալստեան).

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Տ. Եկրաս աբեղա Ներսիսյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ օրվա խորհրդի մասին քարոզ խոսեց Ս. Պսակ աբեղա Կարապետյանը:

*
* *

Մարտի 19-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհաբանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

*
* *

Մարտի 23-ին, կիրակի.—Ծաղկապարդ.

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ ոգեշունչ քարոզ խոսեց՝ «Օրհնեալ թագաւորութիւնդ եկեալ հօր մերոյ Դաւթի. խաղաղութիւն յերկինս եւ փառք ի բարձունս» (Մարկոս ԺԱ 10) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Նույն օրը, երեկոյան, հանդիսավոր ժամերգությունից հետո, Մայր տաճարի Ավագ խորանի վրա տեղի ունեցավ «Դռնբացեք»-ի հանդիսավոր և հոգեպարար արարողությունը:

*
* *

Մարտի 27-ին, հինգշաբթի.—Աւագ հինգշաբթի. Յիշատակ ընթերցեց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, «միջօրեի» ս. պատարագ մատուցեց Ս. Չավեն աբեղա Խաչատրյանը:

Ս. պատարագի ընթացքում, «Հայր մեր»-ից առաջ, Մայր տաճարի լուսարարապետ գերաշնորհ Ս. Հուսիկ արքեպ. Սանթրոյանը ընթերցեց Սուրբ Բարսեղ Հայրապետի մեծ ճառը:

Երեկոյան ժամը 17.30-ին Մայր տաճարում ավանդական հանդիսավորությամբ կատարվեց «Ուտնալուա»-ի կարգը՝ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Ս. Գևորգ եպիսկոպոսի հանդիսադրությամբ:

Հանդիսավոր արարողությանը ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ժամը 19.30-ին «ի գիշերի հսկումն» կատարվեց Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ:

«Փառք ի բարձունս»-ից հետո օրվա խորհրդի մասին խորհմաստ քարոզ խոսեց Ս.

Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը՝ «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ընդէր թողեր վիս» (Մարկոս ԺԵ 34) բնաբանով:

*
* *

Մարտի 28-ին, ուրբաթ.—Աւագ ուրբաթ. Յիշատակ չարչարանաց և խաչելութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:

Այսօր, ժամը 11.30-ին, Մայր տաճարում կատարվեց «Կարգ Խաչելութեան» արարողությունը:

Երեկոյան ժամը 18.30-ին, հանդիսադրությամբ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Ս. Գեվորգ եպս. Սերայդարյանի, Մայր տաճարի շուրջ կատարվեց «Կարգ թաղման» արարողությունը՝ եկեղեցական հանդիսավոր թափոքով:

*
* *

Մարտի 29-ին, շաբաթ.—Աւագ շաբաթ, ճրագալոյց Չատիկ.

Այսօր, ժամը 18-ին, Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, հանդիսավոր ս. պատարագ մատուցեց Ս. Հայկապուն վրդ. Նաջարյանը: Ընթացս ս. պատարագի հանդիսավորությամբ հնչեց Հարության մեծ ավետիսը՝ «Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ժամը 20.30-ին վանական սեղանատանը Մայր Աթոռի միաբանները և հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը ճաշակեցին Չատիկի նավակատիքի ընթերցումը:

*
* *

Մարտի 30-ին, կիրակի.—Ս. Չատիկ (տես առանձին):

*
* *

Մարտի 31-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մեռելոց.

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Ս. Արտակ քին. Սիմոնյանը:

Հավարտ ս. պատարագի կատարվեց հոգեհանգիստ «վասն համօրէն ննջեցելոց»:

*
* *

Ապրիլի 6-ին, կիրակի.—Կրկնապատիկ (Նոր Կիրակի):

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ մատուցեց Ս. Պսակ աբեղա Կարապետյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ հայր սուրբը քարոզ խոսեց՝ «Չէ աստ, քանզի յարեալ» (Մատթ. ԻԸ 6) բնաբանով:

*
* *

**Ապրիլի 13-ին, կիրակի.—Աշխարհամառ-
բան (Կանաչ Կիւրակէ):**

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ մատուցեց Տ. Նարեկ քին. Մատարյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ հավուր պատշաճի ոգեշունչ քարոզ խոսեց Մայր Աթոռի դի-վանապետ գերաշնորհ Տ. Ներսես եպս. Պո-լապալյանը:

*
* *

**Ապրիլի 20-ին, կիրակի.—Կարմիր Կիւրա-
կէ:**

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ մատուցեց Տ. Չավեն ա-բեղա խաչատրյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ պատարագից հայր սուրբը քարոզ խոսեց՝ «Եկայք առ իս ամե-նայն վաստակեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ» (Մատթ. ԺԱ 28) բնա-բանով:

Իր քարոզի մէջ հայր սուրբը ի մասնա-վորի ասաց. «40-օրյա շրջանը հիշատակու-թյունն է Հիսուսի Հրաշափառ Հարութիւնից հետո երկրի վրա ապրած 40 օրերի, մինչև

նրա Համբարձումը փառքի բարձունքներ: Երբ Հիսուս վախճանվեց խաչի վրա, անարգ-վեց և ստորացուցիչ կերպով խաչվեց ավա-լակների հետ՝ թերահավատությունը կու-րացրեց աշակերտներին՝ տեսնելու մարգա-րեությունը: Սակայն Հարության ավետաբեր լույսը ցրեց նրանց հոգու թանձր խավարը, հոգեկան խռովքը փոխվեց ցնծության: Եվ նորից համախմբվեց Բարի Հովվի ցրված հոտը, այս անգամ արդեն անմնացորդ հա-վատքով և հավատարմությամբ»:

*
* *

**Ապրիլի 24-ին, հինգշաբթի.—Յիշատակ
բիւրաւոր նահատակացն մերոց, որք կառա-
րեցան յնթացս Համաշխարհային առաջին
պատերազմի (Տես առանձին):**

*
* *

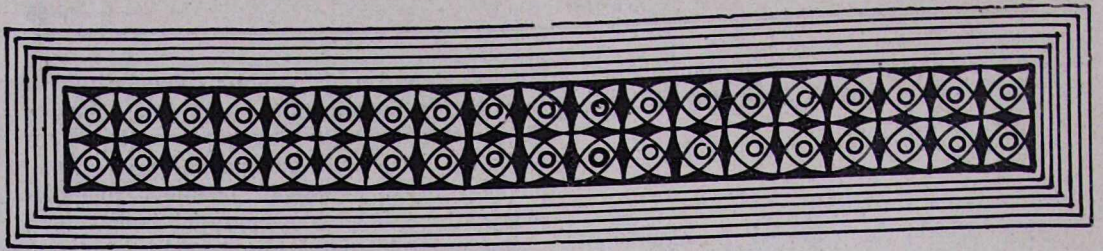
**Ապրիլի 27-ին, կիրակի.—Տօն Երեման Ս.
խաչի:**

Այսօր Մայր տաճարի Ավագ ս. սեղանի վրա ս. պատարագ մատուցեց Մայր Աթոռի դիվանապետ գերաշնորհ Տ. Ներսես եպս. Պոլապալյանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ սրբազան հայրը օր-վա խորհրդի մասին ոգեշունչ և իմաստնա-լից քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

ՄԿՐՏԻՉ ԽՐԻՄՅԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Խմբագրությունս ընթերցողների ուշադրությանն է հանձնում Մկրտիչ կաթողիկոս Խրիմյանի ճանաչողական մեծ արժեք ունեցող անտիպ նամակների մի փունջ: Նամակները արխիվներից հայտնաբերել է և խմբագրությանը տրամադրել պատմական գիտությունների թեկնածու Էմմա Կոստանյանը, որն ապիվ գտնվեց մեր խնդրանքին ընդամաջելով՝ նամակներին կցել նաև կարևոր ծանոթագրությունների մի ցանկ: Հարգելի գիտնականին հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

Այս նամակների մեծ մասի բնագրերը պահպանվում են ՀՍՍՀ Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում (ԳԱԹ), իսկ երկուսը՝ Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվում (ՌԱՔԱ կամ АБП):

Բոլոր նամակները գրված են Խրիմյան կաթողիկոսի ձեռքով:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

№ 1

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ ՍՐԲԱԶԱՆ
ՏԵՐ ԵՎ ԱՌ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾԱՊԱՏԻՎ ԱՆԴԱՍՍ

Տարոնո գավառին հայ հասարակության խնդրանք և միանգամայն Պոլիս գտնված Մշեցի պանդուխտ ժողովրդոց համաձայն աղերսագրով, Ազգային առժամանակյա խառն ժողովը մեր նվաստությունը Մշո սր. Կարապետի վանուց վանահայր և ընդարձակ վիճակին Առաջնորդ կը կարգե: Անմիջապես գործի դնելով այս տնօրինությունը՝ 1862 թ. սեպտեմբեր ամսո մեջը Արքունի հրովարտակը հանդերձ պատրիարքական կոնդակով ի Վարազա վանքը կը հասնի մեր ձեռքը:

Այս տնօրենությունը որչափ որ մեր ուժեն և մեր միակ նպատակեն դուրս էր, [որ է քաղաքական պաշտոնեն ապատ, ծառայել միայն ժառանգավորաց դպրոցին և նպատակին] սակայն հնապանդելով և հարգելով վարչության հրամանը, թող տվինք Վարազը՝, իջանք Տարոնո վանքը, հետերնիս առհավատջա ընծա մի տանելով՝ Կութեմբերկյան հրաջալի մամուլը², որպես գեթ անով կարենամք այս ծարավոտ երկրին ընթերցասիրության բաժակներով ջուր մատուցվակել:

Մուշ ավանին և բոլոր գավառի գյուղաբնակ ժողովուրդը պատվասիրեց զմեզ մեծ համակրությամբ իբրև բարի այցելու մի, ականարկելով թե՛ մեր գալուստն կամ նոր հովվությունը վերջ պիտի տա այն դարավոր ցրկանաց, պոր կը կրե դժբախտ Տարոն յուր ընտանի շահամուկներուն և օտարազգիներուն անողորմ ձեռքերեն: Խրիմյան սկսեց յուր հովվական գործը որչափ յուր ուժը կը բավեր, երբեք չի խնայեց անձնանվիրության պարտուց պոհը գոնե կարելի եղածին չափ տարոնեցվոց հույսը պսակել, այսինքն աղքատին իրավանց պաշտպան կենալ, օգնության հասնել տնանկին, փրկելով վիրենք կեղեքիչներուն ձեռքեն: Մշո դաշտն ալ իսկապես Բաբելոնի դաշտի տեսարանն ուներ: Արծիվ³ ալ Եպեկիելի պես կը դիտեր և կը տարակուսեր, մինչդեռ յուր չորս բռնորոտքը պատած կը տեսնար ցամքած չորցած հարստահարության ցրկանքներով հայ ոսկորներ: Միայն կենդանատու շունչ պետք էր ոսկորներուն և ահա սկսեց Կութեմբերկյան մամուլը լրատար Արծուիկին⁴ թե վերով փչել: Այո, մամուլին հրաշագործություն մեծ էր, վասնզի փոքր ժամանակի մեջը հավիտենից մեռյալ ոսկորները շարժեցան և սկսեցին բերանին բանալ ու ապատաբար

բողոքել. պրկյա՛լ եմք, պրկյա՛լ եմք, իրավո՛ւնք, իրավո՛ւնք: Մեծ բան չէ՞ր այս արդյոք Տարոնո վիատյալ ժողովրդի մի համար, որոնց բերանն ու լեզուն համրությամբ փակած էր բարբարոսաց երկյուղը՝ արտաքուստ և ՚ի ներքուստ: Ուր և օրենսդրություն և բռնություն՝ մեր եղիցի ըսելով՝ միշտ հպորագույն կը հաղթահարեն պանկորը, կը պրկեն, կուտեն ու կը մարսեն: Անտերունչ ողորմելի տկար գեղջուկը հափշտակության և ավարառության բաժին էր դարձեր: Իբրև ծովային մեծամեծ կետերը միշտ սովորած էին մանրիկ ձուկերը կըլլելու, որոնց նեղ կպակներեն կորպել ու դուրս քաշել հիսուն հավարի չափ համապային ամբողջ ժողովուրդ մի, հարկավ, խրիմյանին ձեռքը նոցա սուր ժանիքներեն պիտի վիրավորեր արյունաթաթախ:

Ահա յուր վիրավոր ձեռքը կուրծքին կապած այսօր ապգային վարչության ատյանը կը հանե: Եվ եթե կարեկցաբար հարցանելու շնորհ ընեք «սինչ իցեն վերքդ այդ ՚ի ձեռին քում»՝ պիտի պատասխանեն սրտառուչ գանգատներով: «Ձոր վիրավորեցա ի տան սիրելույն Տարոն»: Սակայն ոչ կը լքանիմ, ոչ կը վիատիմ, այլ պարծանաց նշան կը համարիմ այս վերքերը իմ հավատարիմ ծառայության և ուրախ եմ շատ մինչդեռ պատերազմե դարձած պինդորի մի նման պսակադիր վարչության ատենի մի կը ներկայանամ, որ պիտի խորհի քաղցր դեղոց սպեղանի մի պատրաստել յուր իմաստուն բժըշկական տնտեսությամբ:

Ուշադիր եղեք այժմ, մեծարգո տիարք, պիտի պատմեմ համառոտ այն անցքերը, ուսկից խորամանկ թշնամիները պատեհագույն առիթները հանելով մինչև Բարձրագույն Դուռն գանգատները հասուցին, թե Մշո Մուրախասա՝ տերության գանձին վնասակար է, թե ապստամբություն կը խորհի, կը խոսի ու կը գրե և որ մեծն է՝ գաղտնի թելադրությամբ Մշո ժողովուրդը կամ լեռնականներն կը համոզե դեպի Ձեյթուն գաղթելու և այլն և այլն:

Այդպիսի պրպարություն գրող Պիղատոսին ի՞նչ մեղադրություն կա, երբ խրիմյանին մատնիչները համապային ժողովուրդ էին. նոքա չարախոսությամբ լցին հեթանոսին ականջը. նա լսեց, հավատաց և գրեց: Եվ թե ինչպե՞ս հետևյալ համառոտությունն կը տեղեկանայք իրավին:

Անցյալ տարվո Պիթիպի՝ գայմագամը՝ Շեվքի Էֆենդին, որ սաստիկ շահասիրությամբ հանդերձ աստիճանասեր անձ մի էր. ասիկա գրեթե բոլոր Անատոլիի մեջ նոր պրկանաց օրինակ մի Մշո երկրի մեջը հեղինակաբար սկսեցնալորել ուլեց. ուստի յուր այս միտքը հայտնելու և գործի դնելու հա-

մար Բաղեջեն ի Մուշ եկավ, վաթսուներե ավելի Մշո գեղապետները ժողովեց, ատեն կապելով նախ յուր առաջարկություն մեկի ուղղեց: Դուք, ըսավ, որովհետև Մուրախաս գտնված էք տեղվույս հայ բնակիչներուն, պարտավոր եք մեկի հետ համամիտ հավատարմությամբ ջանք չի խնայել տերության օգտին համար: Ուստի համոզեցեք գյուղացի հայ ժողովուրդը թող այս տարվան տասանորդին՝ տուրքը՝ արմտիքը տալուն տեղը դրամ տան՝ անցյալ տարվան Մյուլթեպիմներուն՝ առած հաշվով: Մեք պատասխանեցինք քաղաքավարությամբ. այդ խընդիր մեծ պրկանք է գյուղացի բնակիչներուն, որովհետև տարվույս բերքը նվազ ըլլալուն համար՝ հարկավ յուր տասանորդը ուրիշ տարվան համեմատությամբ շատ նվազ է: Բայց մեք տերության այս մասին եղած իրահանգը ճանչնալով չենք դիմանար և իրավունք չունինք եթե ժողովուրդն յուր օգուտն ու վնասը գիտնալով ընդունելու խոսք տա:

Իսկ շինական գյուղացիները (ռեիսները)⁹ տեսնելով, թե կիսով չափ վնաս ունին՝ բացիբաց մերժեցին այս խնդիրը, վասնպիսի Մշո ամբողջ տասանորդին տուրքը երեսուն բեռան չափ էր, բայց անցյալ տարի հազիվ 15 բեռ կը բռներ: Այլ երանի թե ժողովրդի միությունը հարատևեր և ինչպես որ միաձայն պատասխանեցին, նույնպես հաստատ մնային իրենց խոսքին վրա, վասնպիսի ամենացավալի դեպքն այս է, որ պիտի պատմեն: Նույն գեղացվոց միութենեն աներևույթ թելադրությամբ բաժանվեցան քանի մի շահամոլ ռեիսները, որոնց հոգին արդեն մեկի հետ ուղիղ չէր և խրիմյանի դեմը ապիրատ չարախոսության առիթ մի կը փնտրեին: Ուստի գիշերանց գնացին հիշյալ գայմագամ պելը տեսան ու պարզապես հասկըցուցին իրեն, թե գյուղացվոց գայթակղություն տվողը Մուրախասն է, որ միշտ սիրտ կուտա և կը քաջալերե համարձակ դեմ դնեն ձեր իրամանին ու տաշիրին տուրքը դրամ չը վճարեն, ապա թե ոչ ամբողջ Մշո դաշտի ժողովուրդը ձեր առաջարկությունը ամենայն հոժարությամբ կընդունին:

Այսօրինակ մատնությունը դյուրահավատությամբ լսեց գայմագամ պելը, վասնպիսի չարախոսության վկաները ընտանի էին ու հայ, ուստի և հավատարմագույն: Նույն առավոտ շուտ զմեկ կանչեց և բավական սպառնալիքներ խոսեցին հետո, հայտնապես զուրցեց, թե ձեր հանցանք մեծ է և իմ պարտքն է, որ մինչև Բարձրագույն Դուռը գրեմ: Մեք թեպետ օրինավոր փաստերով ուլեցինք մեր անմեղությունը պաշտպանել և ցույց տալ, թե մեր վրա եղած ամբաստանությունը մեր հակառակորդներուն բերնեն հառաջ եկած չարախոսության թշնամություն մի է: Բայց

նորա ականջներն արդեն ստություն ընդունելով՝ ճշմարտության տեղի չի մնաց: Այսպես ահա քանի մի չարախորհուրդ անձինքը վատ ձեռնարկությամբ գյուղացվոց միտքը երկպառակեցին, ու սրտերնին լքուցին, գործիք եղան իրենք գայմագամին ձեռքը, վերջապես ասոնցմով ամեն հնարք հնարելով, թե համուկանոք և թե երկյուղով յուր նպատակը հառաջ տարավ: Անիրավին գործ դյուրությամբ կը հաջողի երբ զուտ հայերու ձեռքը իրեն օգնական կը գտնե: Անժխտելի ճշմարտություն մըն է այս ոչ միայն Մշո համար, այլև Հայաստանի ամբողջ գավառներուն:

Սարգի ոստայն անդադար յուր որոգայթ թելերը կը հյուսե, այսպես նաև դարանագործ թշնամին միշտ չարիքները նյութելու կը մտածե: Վասնզի նույն թշնամիները նախնի մատնությամբ չի բավականացան, հապա ձեռնարկեցին այլևս ավելի քրեական հանցանքով իբրև ամենամեղ դատապարտ ցույց տալ զմեզ տերության դեմը: Ուստի Պիթիպու մեջը Արծուիկի թերթերը ժողովեցին և ներկայացուցին հիշյալ գայմագամին: Այս տեղն ահա Մամիկոնյան Վարդան¹⁰ Բառ Սահառունի¹¹ մի չափ աշխատեց, չարասիրտ հոգով մեր ազգասիրական գրվածքները անուղիղ թարգմանելով ինչ որ յուր թշնամության պարտքն էր բովանդակ կատարեց. վերջին աստիճան գայմագամին միտքը գայթակղեցուց մեր վրա: Որ նա ևս ևս վաղվադակի տեղեկագիր մի պատրաստելով առ Կարնո կուսակալն և առ Բարձրագույն Դուռը մեր Արծուիկի անուղիղ թարգմանությունները հանդերձ հայերեն բնագիրներով և այլևս ուրիշ գանգատները հողելով հիշյալ տեղերն ղրկեց: Բ. Դուռը կարդալով գայմագամին տեղեկագիրը հավատաց և իսկույն պատրիարքարան թախրիք ըրավ, որ զմեզ անմիջապես Պոլիս կանչեն: Իսկ մեք, Մշո վիճակին և վանքին հիմնական բարեկարգության համար և մանավանդ Վարագա վանուց տպարանի պակասությունները հոգալու նպատակով՝ արդեն միտքերնիս դրած էինք Պոլիս գալու: Հասանք ի Տրապիզոն և ահա նամակ մի ստացանք տեղապահ սրբապանեն, որով կստիպեր շուտով Պոլիսը հասնելու, ինչպես հարկադրած էր Բ. Դռան հրամանը:

Երկու ամիս կեսեն ավելի է Պոլիս գալս, սակայն մինչև ցարդ սպասեցի նոր սահմանադրական վարչության հաստատվելուն: Փա՛ռք երկնից, պարծա՛նք մեր բարեխնամ տերությանը և ուրախություն ազգային համայն լրությանը. սահմանադրությունը, պատրիարք և ազգային միությունը հաստատվեցավ: Այսօր ահա մեծ վստահությամբ այս իմ ընդմասնյա տեղեկագիրս կը մատուցա-

նեմ ձեզ պատվական տեարք, ականունելով թե դուք ուղղությամբ պիտի լսեք, ճշմարտությամբ դատեք ու Մշեցի պրկյալ ժողովրդոց իրավունքը ի լույս հանելու պետք եղած տնօրենություններ չի խնայեք:

Այս իրավունքը խրիմյանին չէ, որովհետև խրիմյանն ալ իրեն չէ, այլ ազգին, վասնզի այս է միակ ճշմարիտ անձնավիրության պայմանը: Ուրեմն Ձեզ կը մնա խոհական պատասխանատվությամբ մի խեղճ տարուհեցվոց իրավունքն ու մեր անմեղությունը պաշտպանել Դրան առաջ և ցույց տալ ամենայն վստահությամբ, թե խրիմյան ոչ ապրտամբ է, և ոչ անհավատարիմ երբեք, յուր Արծուիկի թերթերը այն սովորական ոճով գրված են, ինչպես ազգային խմբագիրները նույն սովորական ոճով մինչև ցարդ լրագիրները հրատարակած են և կը հրատարակեն: Արծիվը ոչ միայն ապստամբախոս չէ, այլև ընդհակառակն երբեմն ռուսահայոց բեմերուն վրա Տաճկաստանին փառքը և հայոց ազգին տված ապատության շնորհքները, մանավանդ դպրոցներուն և տպագրությանց համար, բացարձակ կը քարոզեր գովությամբ հանդերձ: Եթե այս այսպես է, ինչպես որ է ճշմարիտ, ապա ուրեմն պարտավոր է Բարձրագույն Դուռը ճանչնալ խրիմյանին արժանավորությունը ու պակել, քան թե թշնամյաց չարախոսությամբ նորա հավատարիմ տիրասիրության վրա կասկած ունենալ: Երանի թե Բարձրագույն Դուռը այս արդար բաղդատություն ընեն, թե որքան մեծ է խրիմյանի հավատարմությունը, քան զգայմագամին, մինչդեռ նա առ երեսս միայն տերության գանձը առիթ բռնելով բարձրանալ կուզեր, բայց անիրավ միջոցներով, այսինքն գեղացին զրկել և Մշո ողջ գեղերը ավերակ դարձունել հարստահարության նոր հարվածով մի, չ'մտածելով բնավ թե ներկային այս կերպ զրկանաց օգուտը՝ որչափ վնասակար է տերության գանձին, մինչդեռ գեղացին հարստահարվելով ուժեն կը թափի, երկրագործություն, մաճ և արոր կը դադրին և հետևապես տասանորդական տուրքը վերջի նվազման կետ կը հասնի: Այս տեղն ահա կերևի հայտնի թե որո՞ւ ծառայությունը, հավատարմությունը արժանավոր է, գայմագամի՞ն, թե խրիմյանին:

Վախճան տալով համառոտ տեղեկագրությանս բավական կը համարիմ թող տալով առ այժմս Մշո ներկա վիճակին բազմադիմի թշվառությանց նկարագրություններ, որոնց համար եթե հարցաբանել սիրեք պատրաստ եմք պատասխան տալու իբրև ականատես վկա այս թշվառությանց:

Իսկ սբ. Կարապետի վանուց հին ու նոր դրության մասերուն համար զատ տեղեկա-

գիր մի պատրաստելով՝ վայն ևս պատեհ ժամու կը մատուցանեմք դարձյալ պատկառելի ժողովուրդ, որպեսզի այժմէն վերահասու լինիք թե հին քաղաքի մը մեջը նոր բարեկարգության օրէնքը հաստատելու համար ի՞նչ միջոց կամ ձեռնարկություն հարկավոր է:

Մնամք աղոթարար վասն հառաջադիմության ազգիս անձնանվեր

Մ. Խրիմյան¹²

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գործ 141, էջ 11—17

№ 2

19 օգոստոսի 1864 թ., Պոլիս

ՀՈԳԻ ՍԻՐԱՀԱՐ ՀԱՅՐԵՆՅԱՅ ՀԱՅՐ
ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻՆ, ՆԱՀԱՏԱԿՅԱԼ
ԱՂԵԿԵՋ ՀՈԳՎՈՎ Ի ՍԻՐՏ, Ի ՈՂԲ, Ի ԿՈՇ
ՎԱՍՆ ՀԱՅՐԵՆՅԱՅ

Ազնվափայլ սիրուն հարազատիդ պատկերով կիսով չափ կը ճանչնամ զքեզ, հայր, իսկ հայրենասիրական գրվածոցդ մեջը, ջափարջական դաշտին մեջ, այրուլայրու Ավարայրին մեջ, դառն ողբերուդ մեջ, անուշակ երգերուդ մեջ, բազմավայներու մեջ՝ ընտիր ընտիր ճառերուն մեջ, Մասյաց ջուքին տակ, Հրապոյան գետին եզերք, այդ կը ճանչնամ զքեզ, դու մեր հայրենյաց հանրածանոթ մատենագիրն ես, ո՞վ է, որ զքեզ չի ճանչնար: Բայց չեմ գիտեր հայրենի ավերակաց մեջ բնակող հեգ Արծիվի մի կա, դուք ալ զանի կը ճանաչե՞ք, որ նա ևս քեզ նման գիշեր և ցորեկ հայրենյաց սիրով կը տոչորի. հայր, կաղաչեմ, որ ըսես ինձի՝ այս դար երկու թշվառ սիրահարները ծնած է մեր հայրենյաց համար, այս երկուքն ո՞րն առավել թշվառ է. դու արդյոք, որ Սբ Ղազարու նա՝ վահանգիստն² նստած, միայն կը ջրջես Հայաստան, կողբաս նորա վաղեմի փառքը, կողբաս նորա ներկա աղետները և ՚ի վերջո կը հուսահատին ապագա չարաց համար: Ուստի հեգ Արծիվը իրավապես թշվառ է, գիտե՛ս, հայրենի զավակները տոչորող Բաբելոնյան հնոցի մեջն է, աղքատությամբ, թշվառությամբ, հայրենի երկրեն գաղթող զավակներու հուղարկավորն է: Վասպուրականեն ի Տարոն և Տարոնեն ի Վասպուրական հուսակտուր թռչելով³ միշտ գիտես թե երկու մեծ հայրենյաց ավերակները կը չափե. ամեն դժնդակ դեպքերուն ականատես է, ամեն վշտահար դժբախտներուն վշտակից է, մեկ խոսքով, հայրենի մնացորդ թըշվառ զավակներուն հետ սրտամաշ կարեկցությունը չարչարյալ: Ահա այս է բաժին և բաղդ հեգ Արծիվոյն, իսկ դու նազելի հայր,

որ հայրենյաց աղետները միայն երևակայությամբ նշմարելով ապատ կղզիիդ գրկեն կը հառաչես ու կը հեծես և սրտիդ անհուն ցավերը միայն ողբերով կսփոփես, և պահ մի դարձյալ դուր տալով սրտիդ կը մխիթարվիս ապատության մեջ, քաղաքականության մեջ, եղբայրական ուխտին մեջը, մանավանդ գրավոր քաղցր աշխատությանց մեջը, որ ամեն ցավոց կիրքեր կը փարատե, բայց սփոփանքները իսպառ կը պակսին խեղճ Արծիվոյն համար, զի նորա ճակատագիրը ողբ, կոծ և լաց է դրոշմված: Թող տանք այս կետեր, եթե ցավով մրցինք իրարու հետ, Արծիվ միշտ հաղթող է:

Պատվական հայր, աղա Սերոբեն 2եր սրտին թարգման ըլլալով կը խոսի միշտ, դուք անսահման փափագ մի ունիք ճանապարհորդություն մի ընել ի Հայաստան: Հայր, Եփրատին ջուրը պատրաստ է, ով է, որ կարգելու զքեզ՝ ի սկրտելու: Այդ փափագ վեհ և ցանկալի է, փութա կատարել, մինչդեռ Արծիվը ողջ է, նա կը խոստանա զքեզ հայրենյաց անմատուց խորշերն անգամ ամենայն ապահովությամբ ջրջեցուցանել եթե հավատաք թե Արծիվը հավատարիմ է:

Սո՛ւտ և տե՛ս զՀայաստան, ջրջիր Այրարատ, խմիր Երասխա սբ ջուրը, լողացիր Եփրատին մեջ, Անվո ավերակներու վրա ողբա, Բյուրակնյան լեռանց ծաղիկները քաղելով հոտ առ ու զմայլիր. հոգ մի ըներ, իհայրենիքը տիրադառն ճաշակներու հետ ուրախության քաղցր ճաշակներ ալ ունի, թե միով վշտանաս, մյուսովն ալ կսփոփես անջուշտ, կատարե Աստված թող 2եր և մեր այս ցանկալի փափագը:

Գրությանս վերջը 2եր հայրությանը իմացնել կուզեմ, առ հայր Արսեն՝ խնդրանաց նմակ մի գրած եմ վանեցի պատանեկի մը համար, որ Փարիզու Մուրատյան վարժարանին մեջը ընդունվի իբրև ձրիավարժ աշակերտ, այս խնդիրքը գլուխ հանելու համար հայր Արսենի միջնորդության հետը 2եր պորավոր միջնորդությունն ալ կը խնդրե Արծիվը:

Գիտեմ և կը հավատամ իսկ, որ դուք այսպիսի խնդրոց մի բնավ երես չեք առներ: Հայաստանը սիրող հոգիդ հարկավ բնապես նորա զավակներու վրա գուլթ ունի: Բայց 2եր միջնորդության ջնորհիվ այս պատանյակն էլ այդ իմաստուն տաճարին մեջ դաստիարակվելով, Վասպուրականի հայրենյաց պարծանք մի հանդիսանա:

Այս Ոստանիկ անուն պատանյակն բնապես ի սիրտ ուշիմ և զվարթամիտ է առ ուսումն. մեծ հույս կերևի վրան, որ քանի մի տարվան ջրջանի մեջը լուր առաջադիմության քայլերը ավարտե: Հայր, այս խընդիրը 2եր ազնիվ և վեհանձն ոգվոյն վստա-

հանալով գրեցի, գիտենալով ստույգ, որ դուք աննախանձ սիրտ կը կրեք, միօրինակ կը սիրեք ամեն հայու զավակ և խտրություն չեք հոգիեն հեռու է: Ուրեմն ի սեր Վասպուրականի հայրենյաց նորա պանդուխտ զավակ որք մի ընդունելու շնորհ ըրեք, որով Վասպուրական Արծվին բոլոր իր հայրենի զավակներով շնորհապարտ կընեք Ձեզ և համայն Մխիթարյան ուխտիդ: Ճշմարիտ հայրենասեր վարդապետիդ տրուպ լծակից:

Խ[րիմյան]
Ծ[այրագույն] վ[արդապետ] Վ[արագա]
վ[անից]

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. 159, էջ 3—4

№ 3

1869 թ. հունվար, ի Կարին

ՎՍԵՄԱՇՈՒՔ ԷՖԵՆԴԻ ՄԵԾ ՊԱՅԱՆԱՍ ՕՏՅԱՆ՝

Հաթուն Մովսիսի բարձրացյալ երկու լծակից զուգընթաց համավաստակ Հայաստանի եպիսկոպոսունք², ներկա նամակս առ Ձեր վսեմությունն ուղղելու պարտք կը համարենք ի Բարձր հայոց սահմանեն: Կը հայտնենք նախ մեր սրտի ծայրահեղ ուրախությունը Հայաստանի որդկոց հետ, որոնք զքեզ վաղ ուրեմն կը ճանաչեն մինչև նորածին սահմանադրության պաշտպան կը հանդիսանայիք, թե դուք այսօր ձեր մեծ տաղանդով պետության առաջնակարգ խորհրդրդին անդամ ընտրված եք և Ձեր քայլափոխ կը դնեք կապերական նախարարության գերագույն աստիճանին վրա: Առ այս երկուքս ի միասին սրտաբուխ բարերարությամբ կուղղենք դեպի երկինք, որպեսզի բարձրելույն հովանիքը տարածի և ջրջապատելով պահպանե պՋեզ այն փուլերուն մեջ, որոց հին բռնության խայթոցները բթանալով արդի քաղաքականության աներևույթ խայթոցներով գիտեն վնասել:

Երկրորդ առավել ևս ուրախությամբ պարտուն եղավ մեր սիրտը, երբ նորակալմ խառն ժողովի մեջ կարդացինք Ձեր վեհ անունը, որով ազգային մոլորված նավուն դեկ բռնելով դեպի նավահանգիստ մի ուղղել կուլեք, այն նավ, զոր անհմուտ նավապետըն յուր անպիտան և վատախորհուրդ նավաստիներով հինգ տարվանե ի վեր այլևայլ ալեկոծությանց մեջ ներքին և արտաքին քարաժայռերու վարնելով խորտակեց և բեկբեկեց ամեն միության տախտակները, ո՛հ, մանուկ սահմանադրությունը քիչ կը մնա, որ այս ծեր նավապետին ձեռքով ծովակույ

լինի: Այո, այդ անօգնական մանուկը ընկղման վիճակի մեջ է, եթե Ձեր և ձեզ նըման ազգասիրաց ձեռք չփութան իբրև զուրավիզ ի պաշտպանություն: Հուշ Ձեզ, այդ մանուկ դուք ծնաք, աներկբա եմք, եթե իբրև մայր մի կուղեկցիք այդ կայտառածին մանկան մահագուշակ վիճակին վրա: Կը հավատամք դյուրավ չի մեռնիր այդ մանուկը, որուն անուն անմահ է բոլոր հայոց սրտերում: Բայց կը կասկածիմք, գուցե այդ պառավ թշնամի դայակը փարավոնի անգթությամբ խեղդե մեր մանուկը, որուն ծնանելույն և զարգացման համար մեծամեծ զոհեր չխնայեց ազգը: Մենք բնավ չենք հուսար, որ այդ խստասիրտ դայակին ձեռքով ապրի յոթնամյա մանուկը, ուստի ընդհանուր Հայաստանը մեզ հետ կաղաչե պՋեզ, ամեն ճիգն և ջանք թափեցեք մանկան մոտեն հեռացուցանել այդ ոխերիմ դայակը: Եթե դժվարին է այս խնդիրը, ձայն տուր և մեք գիտեմք դյուրացուցանել զայն մահու չափ անձնվիրությամբ: Քանզի շահ ազգին և իրավունք Հայաստանյայց եկեղեցւոյն կը վառե մեր սիրտ. ի սուրբ նախանձն այդ ասպարեպին մեջ ամեն ազգասիրաց հետ շահատակի մինչև ճշմարտություն յուր հաղթանակ կանգնե, մինչև սահմանադրություն ի նոր կյանս վերածնի, մինչև կեդրոնական վարչություն օրինաց ուղիղ գծին վրա հառաջ վարե Ազգային կառավարության կառք, որով զավառային կարևոր խնդիրները լուծվին և հառաջադիմե հետնյալս Հայաստան: Ի վերջ գրության քանի մի կարևոր խնդիրները Ձեր ազգասիրության զեկուցանելու պարտք կը համարիմ. Ա. տեղո Կարնո Բարձր կուսակալին իբր մի ամիս առաջ ընդարձակ տեղեկագիր մի տվի Հայացի շարադրությամբ ու դիմացն ևս ճիշտ թարգմանություն ղենելով տաճկերեն տպրությամբ այս տեղեկագրի հայերեն պատճեն ղրկել եմ ի պատրիարքարան և ազգային լրագրաց ևս իմաց տվեր եմ, որ հրատարակեն³: Վսեմախոհ էֆենդի, կաղաչեմ, որ ուշադրությամբ կարդաք այս տեղեկագիրը, որն որ Մշո երկրի ընդհանուր հարստահարության գլխավոր կետեր կը բացատրե յուր մեջը: Պատրիարք սրբազանին մասնավոր նամակով մի ևս հայտնած եմ, որ այդ անհնարին հարստահարության երեսն ժողովուրդն այլևս կարող չէ հանդուրժել: 500 տունեն ավելի պատրաստված են, որ այս գարուն գաղթականություն դեպի Ռուսաստան երթան, մերկ և կողոպտված՝ միայն իրենց հոգին ապատելով: Ուստի ազգին կողմեն պարտք և հարկ է, որ այս մեծ իրողությունը ի պաշտոնե Բ. Դրան ծանուցվի պատճառներով հանդերձ, որ հիշյալ տեղեկագրին մեջ հոդված նշանակված է: Բնավ սուտ չեք խոսիր, եթե

գրեք «Մշո ժողովուրդ անըմբելի վիճակի մը հասած է, յուր մեռելները պատատելու համար քանի մի կապ կտալ գնելու ձեռք դրամիկ մը չմնաց և իր ընտանյաց առարկաները քրճով կը ծածկե»։ Բ. իմացանք, որ Մշո գավառին համար նոր մյութեսարիֆ մը ընտրված է տեղդ. շնորհ ըրեք հուշ ածել պատրիարքարանին, որ պետք եղած խոսքերը և հանձնարարությունները կանխապես հիշվին իրեն ազգին կողմեն։ Գ. կարևոր խնդիր մի այս է. Երեմիա եպիսկոպոս, որ խարբերդին առաջնորդն է և նույն վիճակին վրա եպիսկոպոս ձեռնադրված է իսկ, այժմ ի Կարին նստած կապասե պատրիարքարանի տնօրինությանը։ Այս մասին համար երկու ընդարձակ նամակներ գրած եմ պատրիարք հոր, կաղաչեմ, որ այս գիրեր խնդրեք ու կարդաք հարցաքննեք, թե ո՞ր իրավամբ պատրիարք սրբապանը վեց ամսուն միջոց նորընտիր առաջնորդ մի յուր վիճակեն հրաժարեցուցեր, որուն ձեռք արդեն ևս վկայագիր տալով եպիսկոպոսության արժանավոր դատած է և այնինչ ճամբա կելլե Երեմիա վարդապետը Էջմիածին գնալու և ահա թե մի կկարնե ետևեն, թե դուք հրաժարված եք և այլն։ Կաղաչեմ վսեմախոհ տեր, Երեմիա եպիսկոպոսին իրավունք ի լույս հանելու որչափ աշխատիք արդարության պարտքը կատարած կըլլաք։

Ազգանվեր կենացդ աղոթարար ի սրտե
Խրիմյան Հայրիկ։

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. № 146

№ 4

1878 թ. հունիսի 26, Պեռլին

ՍԻՐԵԼԻ ԽՈՐԵՆ՝

Մարտի 29-ին գրած նամակդ հունիս 18-ին ստացա ի Պերլին²։ Մի նամակ արդեն Փարիզեն գրեցի, այս մի նամակն ևս քո սիրած Գերմանիայեն կը գրեմ ձեզ։

Տխուր ձմեռն է եղեր, երբ նամակդ գրեք ես, երկրի անձկության նկարագիրներ ընելն հետո կասես, թե գարուն մոտ է և կուգա, տեսցուք ինչ պիտի գա այս աշխարհին գլուխը։ Մի՞թե անցյալ աշունները բավական չե՞ն, այլևս պիտի գան և հավելուն։ Մենք արդ Պերլինի գոնֆերանս³ դրան առաջ նստած կը սպասեմք մեծ անձկությամբ, որպես «Երկունք, պի հասյալ իցե ի ժամանակս ծննդյան և առ ցավս յուր ճշիցե»։ Վերջին երկունք հասավ Հայաստանի մոր, տաւրնիինգ օրեն պիտի ծնի, տեսցուք լա՛ճ թե աղջիկ, ապատություն թե դարձյալ ստրկություն։ Թե այսպես, թե այնպես պետք է հա-

վատաք, թե մի լավագույն ապագա կա հայոց աշխարհին։

Աղոթող՝ Հայրիկ
Ամեն հարցնողաց ողջուն

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. № 45

№ 5

Մայիսի 28/16 1878 թ., Ի Լոնդոն՝

ՍԻՐԵԼԻ ԽՈՐԵՆ՝

Ձեր երկու նամակեն ի վատ դեռ այլևս ուրիշ նամակը չստացա ձեզմե, անշուշտ գրած եք և այն նամակներդ կը թափառին ի ճանապարհ, ո՞հ, ո՞րչափ հեռացանք իրարմե, Լոնդոնեն ի Վան և Վանեն ի Լոնդոն որչափ դժվարին է խոսիլ իրարու հետ։ Մեք մեր պաշտոնը որչափ կարելի էր ավարտեցինք Անգղիոյ մեջ, վաթսունեն ավելի լորդ, մարքիս, դուքս և բարոններու նշանավոր անդամներն մարդիկ տեսանք, հայոց խնդիրը ներկայացուցինք իրենց։ Մեծ մասն զմեզ հույսերով և խոստումներով քաջալերեց։ Բայց մեր խնդիրը պսակող գոնֆերանսն է, որ պիտի լինի այս օրերս և չգիտենք թե ո՞ւր պիտի լինի։ Այս որոշումն երբ հայտնի լինի, Արծվո պես պիտի հասնինք հոն, «պի ուր իցե գեջն անդր ժողովեցին արծվիք»։ Տեսցուք այդ մեծ և հզոր գիշերները հայոց Արծվուն համար կտոր մի մսիկ պիտի թողո՞ւն։ Անցյալ օրը Լոնդոնի կենդանաբանական պարտեզը գնացինք և պատահեցանք այն ժամուն, երբ առյուծներու և վագրերու կերակրելու ժամանակն էր։ Գազանաց մատակարար ձեռքի կառքով միս բարձած բերավ վանդակներու առաջը, հոն մարդ կը վարհուրեր գազանաց մոնչունեն։ Մի վանդակի մեջ երկու վագր կային, հորոց մին առավել մեծ և կատաղի էր. երբ մատակարար երկաթի շիշով սորա բաժինը տվավ երեք օխանոց² կտոր մի միսը, գազանն այս միսը կատաղաբար ժանիքներով առավ և նորա վանդակին դիմաց սկսեց գոմոռալով միսն ուտել. երբ մյուս ընկերին բաժին պիտի տրվեր, սոսկալի կերպով կը կատաղեր մեծ գազանն, այնպես, որ մատակարարն չի կրցավ մյուսին բաժին տալը և այդ խեղճ տկար գազանն քաջվեցավ մի քունջը կարոտ աչքերով կը դիտեր մյուսին վերա. զրկյալ ընկերին այս խեղճության կերպը մարդուն գուրջ կը ջարժեր։ Հետաքրքիր լինելով հարցուցի մատակարարին՝ միթե այս գազանը քաղցած պիտի մնա, ոչ ասաց, պետք է հառաջ յուր կատաղի և հզոր ընկերը կշտանա ցիւղ և երբ յուր սաստիկ կատաղությունն վիշանի, ապա մյուս ընկերի

բաժինը կուտանք: Վարագա Արծիվը յուր սուր աչքերով դիտեց այս տեսարանը, որ մի ճիշտ և իրական պատկեր էր արևելյան խնդրույն: Ո՛հ, ես ինքնին մտախորհուրդ լինելով ասացի. «Այս քաղաքակիրթ աշխարհիս մեծ մարդագեղներ և առավել, (չի կարդացվում) պիտի ուտեն Թուրքաստանի մեծ կտոր միսերը, պրկյալ հայուն գեթ կտորիկ մի ոսկոր պիտի թողո՞ւն: Սորա համար կարդարանա խորագետ Պիլմարքին»³ խոսքը թե «այս աշխարհիս վերա իրավունքը հպորին է»:

Սիրելի խորեն, ասա մտերիմներուդ թող աղոթեն, որ հայոց Արծիվը իր բաժինը առնե և պրկյալ չի դառնա:

Աղոթարար Հայրիկ

ԳԱԹ., խրիսյանի ֆ., II բաժին, գ. № 4

№ 6

1879 թ. հունվարի 3, ի Կ. Պրիս

ՍԻՐԵԼԻ ԽՈՐԵՆ

Նոյեմբերի 10 թվով նամակդ արդեն ստացած էի, այս անգամ ստացա մի ծրարի մեջ հոկտեմբերի 28 և նոյեմբերի 23 երկու կցյալ նամակները, որք առհասարակ բավական տեղեկություն կուտան մեզ մեր հայրենի երկրեն:

Սիրելի խորեն, մի կողմեն սև ու տխրագին լուրեր հաղորդելով պիս ի լալ կը հրավիրես: Մի կողմեն ևս խնայելով հայրիկին սփոփել կը ջանաս նորա ոգին որ գոգ թե պարտասած է վիշտերեն ու ցավերեն: Մեծապես ցավ պզգցի նորա համար, որո՞ կոչումն ու պաշտոնը այս է «Մխիթարեցեք, մխիթարեցեք Վժողովուրդ իմ»: Ավաղ ժողովուրդն ինչ որ կը կրէ արտաքին նեղիչներեն, միթե այն բավական չէ՞: Յուր հանգստիչ հովիվն ևս կը ծանրանա յուր վերա: Մինչև կը ջանա ի բաց բառնալ: Բայց միթե ժողովուրդն անբասիր է: Ես գիտեմ ժողովուրդն ևս յուր հանցանքն ունի, որ ամեն գործ և հառաջադիմություն առաջնորդեն կը սպասե: Մանավանդ այդ նոր երիտասարդությունը, որ կարծեմ թե ոտք ելած է և կարող է ինքնին քայլափոխ առնել հառաջադիմության ասպարեպին վերա, չգիտեմ թե ինչու այլևս կը կենա, կը վարանի որ կղերը յուր ձեռքեն բռնե: Կը խնդրեմ, խորեն, այս նյութին վերա խոսես իրենց հետ մինչև հայրիկ հասնի: Խոսե թող խոհեմության կշիռը պահեն միշտ, պզուշանան ամեն տեսակ մաքառումն: Ես մի նամակ ուղղեցի արդեն առ քաղաքական ժողով տեղվուդ, որպեսպի առ այժմ թողու

այն խնդիրը, վասնպի լավագուսնին ընտրությունը կասկածելի է, նմանապես Գարեգին¹ վարդապետին համար, որ արդեն Ակնա համար նշանված է: Չկա այլևս մի ուրիշ, որ կարենա արժանավորապես վարել Վասպուրական երկրին հովվություն: Ես գիտեմ մեր տգետաբարո ժողովուրդին հեղհեղուկ միտք: Գուցե դառնալ կուլեն այն, որ իր նման անգետ է, բավ թե ի քաղաքականին գիտե հաշողի²: Ցնծացինք մեք տգետին տեղ մի գիտուն հովիվ հաջորդեց որո փորձն ևս տեսնվեցավ թե միտքն առողջ է և կամքն անառողջ: Թողունք ուրեմն թող տեր հովվի յուր ժողովուրդ:

Պ. Սանասար առանց ստույգ գիտության յուր տարածեր է մեր ձեպով զալըստյան: Հայրիկ սիրողներ հրճվեր են, դուք ևս պահ մի ցնծացիք: Բայց գիտեք մարդ կը կամի շատ անգամ բայց կատարող գործոց Աստված է: Ստույգ է, որ ամեն ջանք ի գործ դիր, որ ի վերջն աշնան վերադառնամ, բայց նորանոր խնդիրներ ելան առաջս. մի խնդիրն Վարագա վանուց երկրագործական խնդիրն էր, որ տակավին չորոշվեցավ և գուցե չը հաջողի վասնպի այդ դրամագիտուն մեջ կաթոյիկներ ևս մասն ունին, թերևս իրենց համար շահ կը նկատեն այս ձեռնարկության մեջ: Այս խնդրեն ի պատ ուրիշ մի ամենակարևոր խնդիր ելավ մեր առաջ, որ գրեթե հայկական խնդրույն շարունակությունն է մի ուրիշ ձևով, բայց այժմ մի գաղտնիք է այս և հարկ չէ, որ նորա պարագաներ գրեմ Չեզ, մինչև որ պզեզ կը տեսնամ:

Թե այս խնդրույն համար, թե ուխտիս համար ես կը պատրաստվիմ և տեր պիտի հաջողե մեծ պահոց սկիզբներ ճամբա պիտի ելնիմ գուցե Տփլիսի ճանապարհով: Դու ինձ համար աղոթե այժմ, ուրիշ ոչինչ չեմ խնդրեր:

Հայրիկ

Հ. Գ. Ստացագիրդ Նաթանյանեն ընդունեցի. չգիտեմ այդ դուլնաքյա գումարով մեր խեղճ անձարակ Կարապետի գործը տան պակասություններ պիտի հոգացվի՞ն: Մոտ օրերս Բ. Դուռը մի ծանուցագիր գրած է ի պատրիարքարան, որով կտոհպե, որ հետևյալ անձինք ի Պրիս կանչվին. Մշո առաջնորդ Գրիգորիս եպիսկոպոս³, Բալուա Նաթանյան Պողոս վարդապետ⁴, Խարբերդա Կարապետ վարդապետ. ասոնց կարգին հիշեր են Երեմիա եպիսկոպոսին եղբայր⁵, որ կը կարծեմ ինքն պատճառ տալով մատներ են:

ԳԱԹ., խրիսյանի ֆ., I բաժին, գ. 43

№ 7

1880 թ., 16 մարտի, Վան

ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԵՐ՝

Հայաստանի Վասպուրական նահանգին հայ ժողովրդյան պաշտոնական ներկայացուցիչ երեսփոխանական ընդհանուր ժողովն հանուն հազարավոր հարստահարյալ և անպաշտպան հայոց յուր կենաց և մահվան վերջին խնդրագիրն կը մատուցանե հոտս գահոյից Չերդ Վեհափառության.

Պեռլինի վեհաժողովին մեջ կնքված 1878 թ. հուլիսի 13-ի դաշնադրության 61-րդ հոդվածը, որ Հայաստանի հայերը կապահովեր քրդաց և չերքեզաց դեմ և անմիջական բարենորոգումներ կը խոստանար պարտավորելով սուլթանի կառավարությանը, որ ձեռնարկված բարենորոգումները պարբերաբար ծանուցանե գործադրության հսկող վեց մեծ տերությանց, դեռ ոչ միայն անարդյունք կը մնա, այլև հարստահարությունք այն աստիճան կը սաստկանան, որ զմեզ ի մոտո ջնջել կսպառնան: Արդ Սուլթանի կառավարությունը այն 21 ամսվա երկար ժամանակին մեջը հիմնական բարենորոգումը գործադրելու ի՞նչ ձեռնարկություններ ըրավ և կամ պարբերաբար ի՞նչ հաղորդեց Եվրոպական հսկող տերությանց, ապաքեն յուր առաջին և վերջին փայլուն հռչակ ունեցող գործն եղավ Մեծ Հայաստան, Տիգրանակերտ և Կիլիկիա կայսերական կոմիսներներ խրկել, որք հարստահարությունք անուղղակի քաջալերեցին իրենց խորհրդավոր մեծահամբավ և անկերպարան պաշտոնի և որով հետինն քան պառաջինն զուր եղավ: Սակայն Սուլթանի կառավարությունը կայսերական կոմիսներներ անվանելով, որ միջոց մ'ալ արդարություն գործադրելու հուսովն հաջողեցավ Եվրոպան և հայերն զբաղեցնել:

Վեհափառ Տեր, չերքեզեն և քուրդեն առաջ բուն կառավարության մեջ արդարություն և հավասարություն գործադրելու համոզում և կամք չկա, որով մոլեռանդ ժողովուրդը և կիսավայրենի ցեղերը հայտնի քաջալերություն և դյուրություն կունենան ոճիրներու անսահման և անարգել ասպարեզ մը գտնելու և այս պարագային տակ կառավարությունը կամ երբեմն անգետս ձևանալով մեղապարտ լուրջություն մը կը պահե և կամ հաճախ խորհրդով գործադրված ոճրագործական շարժումներ յուր պանական աշխարհավարության նյութ կը շինե, թե արգելքներ կան, զոհողություն դրամի և ժամանակի պետք ունի և այլն: Ուստի հայք իրենց տարիներն ի վեր կրած զրկանաց

փորձառությամբ և իրավամբ հուսահատած արդեն գիտեին թե վեհաժողովին 61-րդ հոդվածի գործադրության խոստումն այն վախճան պիտի ունենար ինչպես ունեցած էին մինչև ցարդ միայն թղթե հրովարտակներու մեջ գործադրյալ արդարության, հավասարության և ազատության հռչակավոր հրամանները, որ հայոց տառապյալ և անօգնական ժողովուրդը ընդունայն զբաղեցնեն իրենց մահվան անկողնույն մեջ դեղ ու դարմանի հուսով մնալ, մինչև որ հուսակտուր կորնչին, որով հայկական խնդիրն ալ միանգամայն կը վերանա: Մենք հուսահատած ենք, Վեհափառ Տեր: Արդյոք երաշխավոր տերությանց օգնությունը մեր մահվանն հետո՞ պիտի հասնի մեզի: Հայաստանի մեջ արդարություն և հավասարություն գործադրելու ինչ երաշխավորություն կա. մինչդեռ այսօր, օրինակի համար, կառավարության պաշտոնեից մեջ կարծում հապիվ երեսունն մին հայ է այնպես զավառներու մեջ, ուր թուրքը հայոց 1/10 թիվն հապիվ կը կազմե: Ի՞նչ երաշխավորություն կա, երբ հայոց մեծամասնություն ունեցող երկիրներու մեջ թուրք, արաբ, առնավուտ, լալ, չերքեզ և քուրդ մահմեդական կրոնի պատկանող ազգերն վալի, մյուլեսարիֆ, գայմագամ և մյուլդիր² կըլլան: Իսկ հայն ոչ թե վալի, այլ պարզ ոստիկան մ'անգամ չկրնար լինիլ: Ամբողջ Հայաստանին մեջ մեկ հայ մյուլդիր մ'իսկ չը գտնվիր: Արդյոք այսչափ միլիոն հայոց մեջ դեռ այդ պաշտոններուն արժանավոր մարդ մը ծնած չէ՞, թե իրենց անարժանության պատճառն միմիայն քրիստոնեությունն է: Այսպես անհուն են հայ քրիստոնյա ժողովրդյան կրած զրկանքներուն տեսակն ու մանրամասնությունք, վարչական պաշտամանց, պաշտոնական լեզու մի, հողային, դատական, տրոց, Շերիի, ոստիկանությանց և այլ ամեն պաշտոնի ու խնդրոց մեջ: Այս պատճառներով է, որ հայոց քաղաքակրթության հետամուտ և աշխարհաշեն ժողովուրդը երկրին կյանքն իրենց ձեռքին մեջ շինելով հանդերձ, միջոտ անկյանք ապրել պարտավորված է: Այլ որպեսզի Արեւելյան խնդիրն վերջնական կերպով և արդարությամբ լուծվի, որպեսզի Թուրքիան կարենա խաղաղ մնալ և Եվրոպան խղճի անդորրություն ունենա և որպեսզի վերջ տրվի մեր կրած և այլևս անտանելի եղած հարստահարությանց, ժամանակն հասած և անցած իսկ է որ Չեր Վեհափառության հաճությամբն եվրոպական խառն հանձնաժողով մի կազմելով Հայաստանի տեղական պիտոյից պահանջման համեմատ եվրոպական երաշխավորությամբ և առանձին սահմանադրական վարչությամբ հիմնական բա-

րենորոգում մը հաստատել Արևելյան Ռուսիայի բարենորոգմանց հիման վրա, որով հայերն ալ ջնորհիվ Չեր Վեհափառության ինքնիշխանության ապատությունը վայելելով կարենան իբրև մարդ ապրիլ և վարգանալ հորինակ այլոց և ի վարգացումն երկրին և տերության: Եվ թերևս այնուհետև անդուլ հարստահարությունեն, վերջին պատերազմին³ արհալիրքներեն և անմեղ կոտորածներեն անիրավ դարձած և այժմ աննկարագրելի աղետներու, տոկալի և բռնի սովի մը⁴ և չարաչար մահվան մատնված Հայաստանը հայոց աշխարհաջեն ժողովրդյան ջանքով և նորոգվելով՝ եվրոպական երաշխավորությամբ ապահովյալ խաղաղության միջնորդ մը լինի պատերազմող տերությանց:

Վեհափառ Տեր, քրիստոնեից մեջ միայն հայոց ազգն Ասիո խորերուն մեջ քրիստոնեությունը և յուր ազգությունը պահպանելու համար դարերով այլակրոն բարբարոսներն ջրջապատյալ անթիվ ցոհեր տալե վերջ դեռ մինչև ցայսօր Աստծո առանձին նախախնամությամբ դեռ երեք միլիոնի մոտ թվով իր չորս հազար տարվան հայրենիքին՝ Հայաստանին մեջ. և արդ Չեր Վեհափառության երջանիկ ժամանակովը կամ իսպառ պիտի մեռնի և կամ վերակենդանանա: Միայն հրաման ըրեք և պիտի ապրի հայ ազգը: Բայց եթե ուշանա այդ ձեռնադրու հրամանը հայը չորս հազար տարի ապրելեն հետո Չեր Վեհափառության աչքի առաջը պիտի մեռնի չարաչար հինգ հարյուր տարվան չափ ծանրացած ստրկական շղթաներու տակ⁵: Հայոց ազգին կենաց և մահվան վերջին խնդրագիրն հոսու Չեր Վեհափառության գահոյից դնելով, մնամք Չեր Վեհափառության մարդասեր և արդարադատ խնամոց ապավինյալ ատյան Վասպուրականի հայոց երեսփոխանական ընդհանուր ժողովը:

Նախագահ՝ Նախկին պատրիարք հայոց Կ. Պոլսի Սկրտիչ Նիրիմյան, ատենապետ՝ Հայրապետ խանջյան, ատենադպիր՝ Նորեն Հովհաննիսյան:

ՌԱՔԱ (Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվ), ֆ. դեսպատությունը Կ. Պոլսում 1882 թ., գ. 1568, թ. 10—11

№ 8

25 փետրվարի 1881 թ. ի Վարազ

ՄԵԾ ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԷՖԵՆՏԻ
ԿՅՈՒԼՊԵԿՅԱՆ՝

Պոլիս, Գառի գյուղ

Անցյալ համառոտ թղթովս գրեցի թե դեկտեմբերի 29 թվով նամակին ընդարձակ պա-

տասխանը հետո պիտի գրեմ, նորա մի քանի հրահանգներու նկատմամբ: Սույն նամակին մեջ հառաջ բերելով դրամական անձկությունը, որ ամեն ձեռնարկության մեծ խոչընդոտ արգելքն է, ուստի կասեք, կը պարտավորիմք, թե նախատեսություն թե տնտեսագիտություն և թե խնայողություն ձեռք բերողով: Այս ճշտող բառերու նշանակությունը քաջ գիտեմ և նույն կը քարոզեմ հայ ժողովրդին: Բայց թե ես ինքս կարող եմ վայն ճշտապես ի գործ դնել, ահավասիկ այս է դժվարին կետը, որո վերա արդեն ծանոթություն ունիք, սորա համար հուշ կածեք մեկ այս երեք բառերու նշանակությունը:

Թե ներքե, թե չներքե, պետք է անկեղծաբար խոսիմ. Նիրիմյան այժմ 60 տարին անցուց, նորա մանկության ժամանակը դուրս հանելով գրեթե 40 տարին ավելի է, որ նորա ձեռք սովորած է կարկառել դեպի կառոտ. այժմ այդ ձեռքին չափ դնել կամ քաշել, որ կարճնա, եղ անկարելի է մինչև գերեզմանին դուռը: Այս բանը Նիրիմյանի ոգովն մեջ արմատ ձգած է. ոչ ոք կարող է վայն խել, այդպես կերթա նա մինչև ցմահ:

Այսպես գրելով պետք չէ հասկնաք, թե Նիրիմյան հողագործության դպրոցին համար հատկացած գումարը պիտի վատնե և հետևապես դպրոցին հարատևությունը վախճան ունենա: Պետք է գիտնաք և հավատաք իսկ, որ այս նոր ձեռնարկության հաստատությունը երբեք այդ չնչին գումարեն կախում չունի, այլ ավելի տոկուն և հաստատամիտ աշխատությունեն: Հավելի սորա հետ նաև վաճառական սակավապետ կյանք: Միթե կարելի՞ է տնտեսական օրենքով մտածել 24 աշակերտի համար իրենց ամեն պետքերով հանդերձ 400 լիրայով² տարեկան ծախս հոգալ, այնինչ 180 լիրա միայն դասատուաց ծախսն է: Ինչպես գրած եմ նույնը հիշեցնելով դարձյալ կասեմ. եթե Վարագա վանքի կողմեն ուտեստի վերաբերյալ պետքեր չհոգացվին և ոչ կրկնապատիկ գումարով կարելի է հոգալ 24 աշակերտաց տարեկան ծախս: Միացյալ ընկերությունեն³ Վանի վարձապետանոցի մեջ յոթ գիշերօթիկ աշակերտ կա, որո յուրաքանչյուրին տարեկան ծախս թերևս 25 լիրայեն անցնի: Ուստի մակարեբել պետք է, տնտեսական հաշվով, թե քանի խնայողությամբ կստիպվինք կառավարել այս դպրոցը միմիայն ուտեստի, հագուստի և այլ կենաց պետքերու մասին: Բայց ասկե դուրս արտաքին ծախսուց համար, որ երկրագործական աշխատության դյուրություն կընծայե երբեք կարելի չէ խնայողություն ընել և ըստ իմ կարծյաց շատ վնասակար է և ապարդյուն: Չենք կրնար խնայողություն ընել և ձեռք չբերել գոնե ըստ մասին երկրագործական մեքենաները, որոց մի քանի տե-

տակներուն համար գրած են արդեն: Թող այս որ դուրսեն պիտի հայթայթվին, նույնիսկ հառաջիկա գարնանեն սկսյալ Վարազա վանուց մեջ շատ մի պատահական և կարևոր ծախքերու պետք ունիմք, զորս մի առ մի շարեմ Զեպ: Նախ և առաջ կը պահանջե երկրագործ վարպետ, որ խոտի համար մարագներ շինվին, ուր պետք է պետեղվին խոտեր, որք ցարդ բացօթյա կը դիպվեին և մերթ ընդ մերթ թշնամիներեն կայրեին: Կը պահանջե, որ թե ոչխարաց և թե այլ անասնոց նոր յուր արհեստին դրությամբ գում և ախոռ շինվին: Կը պահանջի աղբանոցի համար մեծ մեծ ավազաններ շինել, որպեսպի աղբերը հոն հավաքվին և իրենց կապային զորություններ չը կորսնցնեն, կը պահանջվի գոնե չորս հատ նոր դրությամբ կառքեր շինվին թե խոտ, թե ցորեն և թե աղբ կրելու համար, կը պահանջվի, որ փոխադրության դյուրության համար ճամբաներ կառք քալելու համար հարթվին և սորա համար 20 հատ ևս ձեռքի փոքր կառքեր պետք են թե հող կրելու և թե արտերեն քարեր ժողվելու: Կը թողում, չեմ հիշեր այլ և այլ մանր պետքեր, զորս անհրաժեշտ կերպով կը պահանջե երկրագործության դասարան:

Այս ամեն պատրաստության համար, առ նվազն հաշվելով 400 լիրայեն ավելի ծախս կը լինի, և պետք է պարմանաք, որ շատ քիչ է այս գումարը, դորա պատճառ խոսիմ Զեպ. որովհետև որչափ փայտ որ կերթա թե շինության և թե այլ և այլ գործիքներու և կառքերու համար այդ ամեն վանք կը մատակարարե յուր ծառաստաններեն. դարձյալ թե վարժապետաց և թե գործավորաց հացն ևս կը մատակարարե ապա թե ոչ կրկնապատիկ գումարով դարձյալ կարելի չէ պատրաստել: Ահավասիկ այս բաներու համար ի վեր անդր խոսեցա, թե երբեք կարելի չէ խնայողություն ընել և ոչ իսկ այս տարվան բան եկող տարվան թողուլ: Վասնպի ապագա տարին ևս յուր առանձին ծախսեր ունի: Ուստի այս գումարին կես մասն, այսինքն 200 լիրան եթե շնորհ ընե հանձնաժողովը բացեն վճարել. մնացյալ կես մասն ևս Կամսարական պեյին՝ ձեռքով անտարակույս են, որ պիտի հաջողիմ Ռուսիո ազգայիններեն ձեռք բերել, բնավ չեմ երկբայիր, որ հանձնաժողովը այս փոքրիկ գումարին համար դժվարություն կգա և յուր ձեռնարկությունը բոլորովին թերության և տկարության մեջ թողու, որ ապագային համար շատ վնասաբեր կը լինի, և թեպետ իրավունք ունիք ասել թե հայրիկը սկզբան թեթև ցույց տվավ յուր ձեռնարկությունը և ապա տակավ տակավ կը ծանրացնե, չգիտե՞ք այդ ճարտարապետներուն օրենքն է. իմ միակ ցանկու-

թյունն այն է, որ շատ և արագ գործեմ որպեսպի նպատակն մոտենա: Գործել հայրիկի բաժինն է, իսկ ձեր բաժին՝ դրամ. եթե հասցունեք, եթե քաջալերեք հայնժամ պետք է հավատաք, որ տասն տարվա շրջանի գործ հինգ տարվան միջոցում կավարտի:

Ես մի մտադրություն ունիմ, հայտնեմ Զեպ. երբ Վանա սովետը հանձնաժողովին՝ գործավարտի և երբ նախագրյալ պատրաստություններ մինչև աշնան վերջն ավարտեմ, եթե հաջողեց Տեր, դեպի Ռուսիա պիտի ճանապարհորդեմ, և պիտի աշխատիմ այս դպրոցին ապագայն ապահովել ամենայն կերպով: Մի ածեմն վարանիք ու վիատիք, թե այս բեռն շարունակ պիտի կրեք և նորա դժվարությունեն խուսափիք: Ես այնպես կը հավատամ, որ ապագան ուրիշ հաջողություններ կը բերե մեզ և դուք կապատիք: Զեր այժմյան օժանդակություն և նպաստ երեք և չորս տարվան շրջանի համար է: Սորա համար կը խնդրեմ, որ դուք զորությամբ օժանդակեք և ես զորությամբ գործեմ, քանի որ խրիմյան հայրիկ ուժ ունի, եռանդ ունի յուր հայրենյաց բարգավաճման համար, չը կա մի ծամ, մի բուպե, որ նա չը հոգա, դուք հայ ժողովուրդին ավելի ազգասեր մի մասն եք, թե ժողովուրդ և թե դուք միշտ կենդանի եք, դուք կարող եք ապագային մեջ միշտ գործել հայրենյաց համար, բայց պետք է նախատեսեք, թե հայրենյաց վերաշինության գործող ճարտարապետներ մեր ամուլ աշխարհ քիչ անգամ կը ծի: Ուրեմն քանի որչե է հայրիկը, քառ ու փայտ հասուցեք, շինե՞ք մեր հայրենյաց ավերակները: Ի կիր առնուլ պարտ է զմանակն կասե մեծն Աղեքսանդր, ցույց կուտա այս վճռով, թե մարդկային գործող ապագան միշտ երաշխավորյալ չէ: Ներեղություն խնդրելով կավարտեմ նամակս, խնդրելով միանգամայն որ այն երեք բառերու գործածության մասին ըստ ամենայնի վրտահ լինիք: Քաջ ճանաչելով զհայրիկ, որ ոչ փառասեր է և ոչ զվարճասեր, որ յուր զվարճության համար ավելորդ սխրանքներ ընե և ընդդեմ յուր խղճին եղծե տնտեսության օրենքները: Նախատեսություն, տընտեսագիտություն և խնայողություն կը հարգեմ և այնքան տգետ չեմ նոցա պայմաններուն: Բայց ազգային հառաջադիմության մեջ երբեք չեմ ուզեր, որ խնայողության շղթան ոգիս կաշկանդե, պի քաջապես կը կշռեմ, որ այդ միջոցը կը ջլատե ձեռնարկության ուժը. թե ընդունիք, թե չընդունիք խրիմյանի իմաստությունն այս է:

Մնամ աղոթարար՝ խրիմյան.
ի Վարագ

ԳԱԹ, խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. № 51

ԽԱՉՔԱՐ

(Սողբ, 1543 թ.)

№ 9

1882 թ., փետրվարի 10, Վան

ԱՌ ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹՅԱՆ
ՔՐԻՍՏՈՐԵԹ ԴԱՇՏՊԱՆ ՄԵԾԱԶՈՐ
ԿԱՅՈՐ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԱՑ.

Վեհափառ տեր՝,

Հանուն Հայաստանի Վառա նահանգի քրիստոնյա ժողովրդյան հոտս Ձեր վեհափառության մատուցած 1880. մարտ ամսո 16 թվականի աղերսածներեն²: Գթության գահողիցդ ապավինյալ անպաշտպան և մահամերձ հայ ժողովրդյան ներկա անստույգ և հուսահատական վիճակը վայն կրկնելու համարձակության կարտավորեցնե մեզ:

Մարդասեր տեր, Պեռլինի վեհաժողովույն Հայաստանի բարենորոգման շնորհած 61-րդ հոդվածը փոխանակ մեր անտանելի հարցստահարությանց վերջ տալու, նորանոր պոհողությանց փորձեր կհաստատեն, թե զմեզ բնաջինջ ընելու պատճառ կը լինի եթե այդպես շարունակվի:

Ապաքեն ռուսաց մարտիրոսական սուրբ արյամբ կնքված Պեռլինի դաջնակցութենե ի վեր մինչև ցայսօր Բ. Դռան կողմանե արդարադատություն և հավասարություն գործադրելու բնավ անկեղծ ձեռնարկություն մը չըլլալե ի վատ, կեդրոնական վարչությանց մեջ ազելի մոլեռանդություն, խտրություն և ատելություն կը գործադրվի ընդդեմ հայ քրիստոնեից, որով կառավարության զանազան պաշտոնյայք, ավազակաց խմբեր և հարստահարիչներ ընդհանրապես հայտնի քաջակերություն կը ստանան իրենց ոճիրները կրկնապատելու: Այժմ իսկ, Վեհափառ տեր, երբ ինն ամիսներե ի վեր հայկական խնդրույն կամ բարենորոգմանց բանակցություններ կը լինին, ինչպես կերևի Վեհափառ սուլթանի կառավարությունն չուկեր 61-րդ հոդվածի պարտականություն ճանաչել և յուր ամեն խոսք, խոստում և շարժումները սույն հոդվածի պտությունն ջնջել և հայք վերջին հուսահատության մատնելու եպրակացության կը հասնին:

Արդ, եթե Ձեր վեհափառության մարդասիրական հպոր ապդեցությունը չփութա փրկել զմեզ, Արևելյան Ռումելիի վարչության նման առանձնաշնորհումով մը մեր անսպառ համբերության վարձքը և 61-րդ հոդվածի վախճանն պիտի լինի անկարագրելի աղետներ, բայց ո՛չ Աստված, և ո՛չ Ձեր վեհափառությունն կը հաճի, որ թշվառ Հայաստանն տառապյալ հայոց վերջին հուսույն գերեզման լինի:

Կիսամեռ հայն ու Հայաստան Նորին կայսերական վեհափառության մարդասեր և կենարար հրամանի շնորհաց հանձնարա-

րելով, մնամք վասն տիեզերակալ գահողիցդ անսասան հարատևության բարենադիշությանը ամենախոնարհ և ամենահնազանդ ծառայք ի դիմաց երեսփոխանական ընդհանուր ժողովո հայոց Վասպուրականի, նախագահ՝ նախկին պատրիարք հայոց Կ. Պոլսի՝ Մկրտիչ Նրիմյան, ատենապետ՝ Հայրապետ Խանջյան, ատենադպիր՝ Նորեն Հովհաննյան:

Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվ, ֆ. Հայկական գործեր, ցուցակ 461, գ. 119, թ. 47: Նույն գործի ռուսերեն օրինակը տես Թ. 50, որը կրճատ հրատարակվել է «Генералъ армянъ в османской имперіи» ժողովածուում, էջ 8—9: Նույն գործի պատճեն տես՝ ֆ. Դեսպանությունը Կ. Պոլսում, գ. 1568, թ. 12:

№ 10

1890 թ. օգոստոսի 25. ի Պոլիս

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՎՈ ՀԱՅՐ
ՀԱՄԱՍԱՐԱԾ ՎԵՀԱԳՈՒՅՆ ՍՐԲԱԶԱՆ՝.

Ի նեղության իմում հիշեմ զքեզ, տեր, և ամաչիմ, երբ սկիպեն առնում ընդ տեառնդ իմո խոսել, զի կարի անազան մնացի իբրև հետնյալ մշակ: Այլ պիտ իմ հիս ինքնին խոսի միշտ առ Ձեզ անձայն և լռին, և բերան իմ խոսի վասն Ձեր և վասն սրբո Աթոռույդ իրավանց: Գիտակ ես, տեր իմ, թե ի ձեռն վատարանց դավաճանյալ է Նրիմյանն, ի հայրենյաց և հանձկալի Վարագեն վտարյալ կա ի պանդխտության գրեթե ի հինգ ամաց հետե² վասն այսորիկ առ վշտին չկարեն բանալ զբերան և տրտում է անձն իմ մինչև ցմահ. հոգվույս անձկանոք միշտ կրկնեմ զԴավիթին բան «Ո, տայր ինձ պղես իբրև վաղավնո. զի թոչեի վերանայի և հեռացյալ դադարեի հանապատին»:

Ծերացյալ և վաստակյալ եմ տեր, իրավունս ունիմ զեթ ի վախճան կենաց իմոց զհանգիստ խնդրել, թեև գիտեմ չիք նավահանգիստ հաջխարհիս, որ պինվորյալ եմ ավետարանի խաչակրությամբ: Այլ քավ թե խաչեն խուտափել կամիմ իբրև դասալիք պինվոր. ոչ, ոչ, ուր որ լինիմ խաչն հինեն անբաժան է և պարտ է իսկ կրել վայն մինչ ի հանգիստ գերեզմանին: Այլ չկամիմ մեռանել տեր իմ, զի ցանկանալով ցանկամ զեթ վերջին ավուրս կենաց իմոց միանգամ և տեսից պուրբ աթոռդ զմայր և ծնող մեր, տեսից և զԱթոռակալդ սուրբ հորն մերո Լուսավորչին: Տեսից այս բազում բանք և խորհուրդ գոն հիս: Գուցե բազմապատիկ ևս ի հայրդ հասարակաց: Եվ արդ ոչ ես ծառայդ պտեռնո գիտեմ և ոչ տերդ զծառայիդ: Ո՛հ, պինչ իցե այն խորագույն վիհ, որ տարան-

ջատ առնել զմեզ: Ուստի խնդրեցի ես ի սրբապան պատրիարքեն, որ գրե և միջնորդե առ Վեհափառություն Ձեր, զի հայրապետական իշխանության իրավամբ կոչեացեն զիս աստի ի սուրբ աթոռդ: Իսկ զպատճառս կոչման ջատ են, զորս թողում իմաստուն հորդ, որ գիտե վարժանն խորհիլ և տնօրինել:

Չկարծեմ երբեք, զի տերդ զպարագայս ժամանակին կշռելով հառաջ բերցե զգծվառություն, թե Բարձրագույն Դուռն, որ հրամանավ կոչյալ զիս ի Վանեն, թողուցու զիս ազատ գալ ի սուրբ Էջմիածին: Առ այս մի՛ ինչ հոգացե տերդ. թող այդ բաժին Պոլսո սրբապան պատրիարքին և պոլսեցի ապղեցիկ բարեկամաց: Միայն թե հրաման հայրապետական իշխանությունից լիցի բացորոշ և վճռակի, հառաջ բերելով զկարևոր պատճառ:

Ես այնպես հավատամ զի արդի վերահաս քաղաքականության հանգամանք առավել դյուրություն տացին: Կամ և սպասեմ հուսով գորովագույթ հայր, զի խնդրածս իմ արժանի համարեացե շնորհացդ և զընդունելությանդ և ընդ փույթ հասցե քո հրաման, զի սուրբ մեռունի օրինության հանդեսին արժան լինիմ:

Խոնարհ ծառա տեառնդ Մկրտիչ
Եպիսկոպոս Խրիմյան:

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. № 63

№ 11

1892 թ. 23-ը նոյեմբերի,
ի Երուսաղեմ

ՍԻՐԵԼԻ ԽՈՐԵՆ

Կը հաստատեմ նոյեմբերի 16 թիվ նամակըս. երկու օր միայն անցավ, նոյեմբերի 18-ին մարեցավ կենաց ճրագ Մեսրոպ¹ վարդապետին, որուն մահվան և թաղման պարագաներ մանրամասն Վահան գրած է Ձեզ: Նա ութ ոսկի իբրև յուր անձնական դրամ կտակած է. 2 ոսկին Երուսաղեմ յուր հոգեկան հոգեբուն համար, 2՝ Վարագա, իսկ 4 ոսկին՝ 2 յուր եղբոր այրի կնոջ և 2 ևս նորա մանչ Մելքոնին: Ահա այս անգամ այդ 6 ոսկին Ավստրիո փոշտան հանձնեցի, ստանալով անմիջապես դրկեցեք միմյանց:

Երկու օր առաջ ստացա Ձեր նոյեմբերի 12 նամակը. Գ(արեգին)² սրբապանի վիճակը ծանրացած է հույժ կը գրեք. այսօր նոյեմբերի 13 թիվ «Արևելք» հասավ տեղս, որ կը գրե, թե ս. պատրիարք³, Օրմանյան⁴, Մկրյան⁵ հիվանդանոց գացեր են և անհույս վիճակի մեջ տեսեր են զինքը: Գուցե այժմ

ի Տեր ննջեր է: Կերևի որ նա օրինավոր մի կտակ չի կրցավ անել: Տես դու, թե ինչպես գիշակեր անգղերու պես պիտի թափվեն վերա: Կարծեմ թե բնավ չը պիտի մտածեն, թե սա Վարագա միաբան է, հայրիկ իրավունք ունի սորա գոյից և դրամոց տնօրինության մասին: Այսօր նոյեմբերի 23-ին հեռագիր տվի պատրիարքին հիվանդին վիճակեն տեղեկություն առնելու համար: Այնուհետև պիտի գրեմ, ինչ որ հարկ է: Այժմ կը դրկեմ Ձեզ Ղևոնդ վարդապետի⁶ մուրհակներու պատճենները, արդեն գիտեք, որ Պապիկյանի վերա եղած գումարին մուրհակ Գարեգին Եպիսկոպոսին քովն է, կարծեմ թե նա հաշիվ տեսնելով նոր մուրհակ առած է ուղղակի յուր անունով: Մկրյանին խոսիր, որ Բերայի սենյակ բացված ժամանակ պետք է ինձի վերաբերող թուղթերն առնեք, որոնց ցանկ կը դրկեմ, եթե այդ թուղթերը պատրիարքի ձեռքն անցնի, կամ ուրիշ անհավատարիմ մարդոց ձեռք՝ գեշ բան է, զի հայկական խնդրոց վերաբերյալ են: Թող այս, Ղևոնդ Վ(արդապետ) հիշատակարաններ պետք է առնեք և պահեք ապահով տեղ: Երանի թե արթուն լինելով տեղդ գնացած ժամանակ առնեիր: Հիմա դու լոջություն առ վրադ: Ինչ որ կանցնի կդառնա հիվանդանոցին կողմեն, Բերայի եկեղեցվի կողմեն, պատրիարքի կողմեն և Պապիկյանի կողմեն: Ուրախ եմ, որ եղբորորդի Հարություն գլխու վրա կեցած է, բայց ով մտիկ անե խեղճ տղային: Գիտեք չորս եղբայր են, գրեթե չորսն ևս անոթի: Ուր որ անկ է, խոսիր:

Չմեզ գլխեց խորին վիշտեր իրարու ետեվեն եկան հաասն վրաս, երկու դառնկեր միթե ձայնակից էին ի միասին մեռնիլ: Սորա համար կասեմք Աստուծո կամք օրհնյալ լինի: Կսփոփենք մեր սիրտ: Սոր գուժ կուտաս Վարագա մասին. այդ մի սոսկալի դեպք է. ոչ միայն պուլ, այլ տառապյալ Վարագ կասկածանաց պիտի ենթարկվի: Գուցե Դանիել վարդապետ կրկին հարցուփորձվի և այլն: Այս մասին ինչ որ յուր կառնիս, մանրամասն գրե, զի այս բան կարի մտատանջություն է:

Աղոթարար Հայրիկ

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. № 42

№ 12

1895 թ. հոկտեմբերի 4, Էջմիածին¹

ԱՄԵՆԱՊՍԻՎ ՏԵՐ ՄՍՏԹԵՆՍ ՍՐԲԱԶԱՆ
ԵՂԱՅՐ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ²

Ստացա Ձեր եղբայրության մի նամակն զորով սեպտեմբերի 23: Միացյալ ընկերու-

թյան մասին գրած էիք: Խստիվ պատվիրեցի պինդդին, կը հուսամ որ քիչ օրեն այդ գուժարը կը հասնի Պոլիս: Ստացած եմ նաև սեպտեմբերի 13-ին մի նամակը, որում կարևոր տեղեկություններ կը հաղորդեք մեզ:

Այժմ թույլ տուր ինձ, պի նստյալ ողբացից պրեկումն ժողովրդյան իմո, քանպի այն ինչ կը հասներ տարեդարձ օծման իմո և համեն կողմանց հեռագրեր շնորհավորանքի ուղերձ կը մատուցանեին, ավաղ գուժ եկավ Պոլսո կոտորածեն³ և նորա անհանդուրժելի նկարագիր կարողացի ի լրագիրս: Դեռ միթե բավական չէին Սասնո և այլ հապարավոր կոտորածներ⁴, այդ ևս հավելու ի վերա: Եթե մայրաքաղաքցիք չէին հավատար գավառներու մեջ գործած այնչափ սոսկալի ոճիրներուն, այժմ իրենց աչքի առաջ գործվեցավ. այլևս չեն պիտո վկայությունը, ահա դուք ձեզմեն տեսցուք: Գիտեմ թե փրկություն և ապաստություն արյունով կը գնվի, սոսկ փաստաբանություն և բողոք բավական չէ. բայց միթե քի՜չ արյուն թափած է հայ ի չորս հարյուր ամաց հետե: Իցե՜ թե Աստված յուր արդարությամբ բավ համարի այդչափ: Իսկ եթե դեռևս պիտո է, ինքն կորություն և ոգի տա հայոց անձնվեր ժողովրդին: Կտեսնա՞ս, թե ինչպես բռնության վարժեցած հայ ժողովուրդ խիպխեց արյան դեմ, բանտերուն դեմ, մահվան դեմ: Այո. եթե ոչ հատն ցորենու անկյալ երկիր մեռանիցի ինքն միայն կա. ապա թե մեռանիցի բալուր արդյունս առնե ասաց մեր խաչյալ փրկիչն: Այդ կոտորած հայոց հատիկներ և ինքնաբուխ արյունով ներկված պիտի բուսուցանեն հայոց հայրենյաց ապաստություն: Չգիտեմ, ինձ ավետիս տուր, որ Պոլսո այդ վերջին դեպքը գործին արագություն տալով վախճան բերե հայկական խնդրուն:

Եվ դու, որ այժմ կաս Ավարայրի դաշտում աչքիդ առաջ իսկապես պատկերացած կը տեսնաս հայ նահատակաց արյունալի կոտորած. աղոթեմ Աստված կորավի՞ց լինի քեզ, ներջնչելով քեզ սուրբ Ղևոնդի⁵ աննդուն ոգին, որով քաջալերյալ կարիցես համբերությամբ տանել այդ վշտակիր խաչակրություն:

Աղոթակից Հայրիկ

ԳԱԹ., Խրիսյանի ֆ., I բաժին, գ. № 64

№ 13

1895 թ. հոկտեմբերի 10

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ ՏԵՐ ՄԱՏԹԵՆՍ
ՍՐԲԱԶԱՆ, ԸՆՏՐԵԼԱԿԻՑ ԵՂԱՅՐ Ի
ՔՐԻՍՏՈՍ՝

Այն օրերը, երբ մեր օծման տարեդարձի հիշատակ պիտի կատարեր, այդ նոր Հոռ-

մայեն գուժն եհաս հԱրարատ յուր հետ բերավ լալումն, ողբումն, աշխարհումն հույժ: Միթե բավ չի համարեց արդ Աստված Սասնո բովանդակ գավառներու անպարտ պոհեր, հավել նաև այդ վերջին պոհեր նույնիսկ մայրաքաղաքում Բարձր Դռան առաջ, օտար դեսպանությանց ներկայության և բոլոր մայրաքաղաքի բնակչաց առաջ որպեսպի ցույց տա և տեսնելով հավատան թե ինչ անհամար ոճիրներ գործվեցան ի գավառներ և թե քանի անպուսպ և կատաղի է մահմեդականության մոլեռանդություն: Օտար լրագիրք շատ աննպաստ դատաստան արին հայոց այդ հանդուգն և անօրինակ ցույցին² համար, չմտաբերելով թե հուսահատ և համբերություն հատած մի ժողովուրդ, բնական է, որ միշտ ծայրահեղության կը դիմե:

Այդ պոհեր կատարվեցան. նոցա պոհին պես հաշտության ծիրանի գոտին երևցավ Բյուզանդիոնի վրա, վասնպի երկու օր առաջ ստացա քանի մը հեռագրեր, որք կավետեին, թե սուլթանն ընդունած է վերջնականապես բարենորոգման ծրագիր³. միայն չգիտեմք, թե ամբողջապես՞, վերջին հավելվածով՞:

Գրում են, թե դուք առ ծանրագույն վըշտիդ հիվանդացած եք, այժմ կապուրիր, ել գոտիդ կապե և պինդ կապե, պի մեծ գործն այսուհետև է: Ել դու և նախ գնա ի հիվանդանոց, եթե կարես ժուժել մի մի համրել տուր ձայն մարտիրոսներուն ջախջախված դիակներ, մի փորել տաք դոցա համար մի մի գերեզման, այլ տուր պատրաստել մի խորագույն վիհ, զամենք միահամուռ մի գերեզմանի մեջ թաղեցեք, որք ի միասին մեռան թող հայրենի հողույն գիրկ ի միասին նընջեն: Մի անշուք հիշատակաց արձան տընկեցեք դոցա գերեզմանի վերա և այսպես գրեցեք. «Ձրույց տարեք մեր մոր Հայաստանին, թե աստ անկան պանդուխտ որդիքներդ վասն կրոնի և ապաստության»:

Կը խնդրեմ, որ այդ նշանավոր ցույցի պատմություն մանրամասն հանգամանոք գրել տալով հղեք մեզ թող իբրև հիշատակարան մնա Մայր Աթոռ թանգարանի մեջ:

Քեզ վշտակից և աղոթակից Մկրտիչ Խրիսյան

ԳԱԹ., Խրիսյանի ֆ., I բաժին, գ. № 65

№ 14

1897., 17-ը մայիսի, Էջմիածին

ԲԱՐՁՐԱԸՆՈՐՀ ՍԻՐԵԼԻ ԵՂԱՅՐ
Ի ՔՐԻՍՏՈՍ՝

Ստացա ապրիլ 23 և 28 երկու նամակները, մինն պաշտոնական և մյուս մայնավոր:

№ 15

ՆՈՐԻՆ ՕԳՈՍՏՈՍԱՓԱՌ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ
ՄԵԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՈՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՆԱՐՀԱԳՈՒՅՆ ԱՂԵՐՍ՝

Դու մի աշխատիր երևակայությանս աչքին առաջ հանել հայուն անտերունչ որբացած որդիքներուն մորմոքիչ պատկեր, քի այդ համենայն օր իսկական աչոքս կը տեսնեմ Մայր Աթոռի դրան առաջ. չեմ կարող հաշվել այն մայրերուն թիվ, որոց ամուսինները զոհված, մայրեր այրիացած իրենց մանրիկ զավակներով գունդագունդ դեպի գաղթականություն դիմած են և չունին մի աշխատավոր ձեռք: Երեսուն հազարեն ավելի հայոց գաղթականության թիվ Այրարատեն մինչև Անդրկովկաս տարածված, ամենքն ակընկալություն ունին, լալով եկան և ուրախությամբ պիտի դառնան իրենց հայրենիք և շինեն իրենց քանդված բույները, այլ ավա՜ղ այժմ այդ հույս հեռացած է, երկյուղ և կասկած պիս պաշարած է: Գուցե դոքա քվին Անդրկասպյան և Կովկասյան հեռավոր տեղեր, ուր իրենց բաժին և կյանք միայն գեղեմանն է: Արդյոք պիտի կարենաք գաղթականաց փակված ճանապարհ բանալ, քի այնքան նեղված և չարչարված են, որ ցանկանում են հայրենիք դառնալ և անդ մեռնել: Գրում եք, թե 40 000 ավելի որբացած զավակներ անտերունչ մնացած են և շատեր ցավ ու գանգատ հայտնում են, որ դոքա օտար մարդասերներու ձեռք մնացած են և այլն: Շատ բնական է, որ այդպես լինի, քի փողոցներու մեջ անտերունչ մնացած որբեր իրավունք ունին ժողովել այդ մարդասերներ, երբ մեր մարդասերներ պակասում և կարող չեն այդչափ ահագին պոռոտություն անել: Վերցուցեք այժմ կրոնի խնդիրներ, քի այժմ ոգեպահիկ հացի խնդիրն է հաղթանակող*, ես խիստ տարապարտ կը տեսնեմ քննադատ մարդոց տրտունջներ:

Հրահանգի օգնություն կը հայցեք, հրահանգ մի խնդրեք, քի այդ պսակ լուծելու խնդիր չէ, որ մի բառով լուծեմ Ձեզ և հանձարեղ խորհրդակալանաց. ավելի մոտեն իրաց հանգամանքներ խորհեցեք, կշռեցեք և որչափ կարող եք ոգորեցեք այդ դժվարությանց դեմ: Անկարելին թողեք Աստուծո այցելության: Իսկ վասն մամոնայի օգնության, արդեն գրած եմ Ձեզ, թե որպես կաշկանդված եմ. այնչափ, որ այլևս չեմ կարող համբերել և հանդուրժել:

Մտադիր եմ գնալ Տիֆլիս, խորհել մեր մարդասերներուն հետ, ամենայն պորությամբ պիտի աշխատեմ Ձեզ օգնել որչափ կարելի է: Լավ է, որ այդ Արսեն վարդապետ հաստատեք իբրև վանահայր և առաջնորդական տեղապահ. լավ է, որ հրաման տաք կաթողիկոսի կտակած գումարեն մնացորդ ևս Վանա թշվառությանց ի գործ դնեն:

Միշտ աղոթակից Ձեզ՝ Հայրիկ ԳԱԹ., Խրիսյանի ֆ., 1 բաժին, գ. № 25

* Ընդգծումը հեղինակինն է:

Թույլ տուր, ողորմած տեր, որ կամենամ համարձակ սիրտս բանալ Ձեր մեծության առաջ, այնպես, որպես թե մոտ գահոյիցդ հանդիման կացյալ կենդանի բարբառով խոսիմ ամենայն երկյուղածությամբ: Ութսուն երկու ամիս ծերությամբ ես հանձն առի աշխատություն դիմել անձամբ առ կայսերական վեհագույն աթոռդ, այլ ավա՜ղ, փակեցին այն ապատ ճանապարհ, որ բաց է ամենեցուն առաջ: Ներքին պետական գործոց բարձրապատիվ նախարար² մի պաշտոնական գրով բացարձակ հայտնում է ինձ, որ Ձեր կայսերական մեծություն ուշադրություն առած է հայոց հայրապետի անհնազանդություն ընդդեմ բարձրագույն կայսերական հրամանին³: Քա՛վ թե այս այսպես է: Ես ոչինչ ունիմ ասել կայսեր արդարադատ դատարանին, վասն քի բարի և ողորմած կայսրը ի լսելո դատեր է քիս, նմա մեծ մեղքն, որ քիս այնպես ներկայացուցեր են առաջի կայսերական մեծությանը:

Թույլ տուր ինձ, ողորմած տեր, որ իրաց ճշմարտությունը համարձակիմ անպատրվակ պարզել և բացատրել ձեր արդարադատ ատենին առաջ:

Հայոց հայրապետի բարուց հեղություն և երկյուղածություն առ Քրիստոնեական սբ. կրոնն և հավատ, հայտնի է աշխարհին: Նա կարդալով սբ. գրոց պատվեր, այն է հնազանդել աշխարհի իշխանությանց և պետությանց: Ահա սույն հնազանդության ուխտ և պատվեր, ես սրտի մոտք կատարած եմ և միշտ պատրաստ եմ կատարելու: Այն հանդիսավոր օր, երբ իմ օծման արարողություն պիտի կատարվեր, նախապես հրավիրեցին քիս Էջմիածնի տաճարի սուրբ սեղանին, խաչին և ավետարանին առաջ ուխտել հավատարմություն և հնազանդություն առ նորին կայսերական մեծություն: Նույն օր ուխտեցի նաև հավատարիմ ավանդապահ փնել ոչ միայն ի նախնայաց անտի հաստատյալ եկեղեցվո հոգևոր կառավարության, այլ և Մայր Աթոռ ընդհանուր իրավանց և տնտեսության: Այս ուխտի պորությամբ ես տիրապես տեր չեմ Մայր Աթոռ իրավանց, որ կարենամ տալ ում կամիմ, այլ միայն սոսկ ավանդապահ, որո իսկական տեր հայաստանայց եկեղեցին է յուր բովանդակ ամբողջությամբ:

Աստ հուշ առնեմ մեծությանդ, ով տեր իմ, թե քանի դժվարին է խաչին և ավետարանին առաջ չոքած համբուրելով երկյուղա-

ծուլությամբ կնքել իմ ուխտ և հետո դրժել նվիրական ուխտիս դեմ, պատասխանատու մնալով առաջին Աստուծո, առաջին եկեղեցվույն և համայն ազգին հայոց: Որով մնա ինձ այնուհետև հավիտենական անեծք, ո՛հ նզովիվք պիտի կնքվի գերեզմանս և ընդ անարժանս դասի անվանս հիշատակ: Ես արդ հասյալ կամ ութսուն ամյա ծերության, մահն մոտալուտ է և ես չեմ կարող մահվան դրան մոտ դրժել իմ ուխտին:

Ուստի աղերս մատուցանեմ առաջի քո, ո՛վ բարեգութ և ողորմած տեր, հառաջ բերեմ աստ Գեթսեմանի ձորույն աղոթավոր Հիսուսի բան, նովին ձայնով և ես պաղատեմ առ քեզ, սբ. Էջմիածնի տաճարի դռնին, անցո այս դառնագույն բաժակ հայոց ազգեն: Պատմություն ցույց կուտա մեզ, որ հայ ազգ քրիստոնեության առաջին դարերեն սկսյալ հալածանաց չարչարանաց դառնագույն բաժակներ շատ քաներ է, մի միայն իր ինքնուրույն եկեղեցվույն ապատություն պահպանելու համար:

Չեք հավերժահիշատակ նախնիք ճանաչելով հայոց ազգի տիրասեր և անձնվեր հավատարմություն և քաջություն, մեծամեծ աստիճանի բարձրացեր է վիրենք, որոց գերեզմանք և հիշատակք Տփլիսի վանուց եկեղեցվո բակ վկա են այսօր: Աստ ի կարգի բանիս հուշ անեմ Ձերդ մեծության ողորմած տեր, որ առատաձիր քո բարեբաջն ձեռք բարձրագույն նոր օրենսդրությամբ փակույմ է Էջմիածնա Մայր Աթոռի ողորմության դուռ, որ ի սկզբանե անտի միջոտ բաց եղեր է անխտիր ամենայն կարոտելոց դեմ: Մանավանդ 1896 թ., երբ Թուրքաստան սկսեց հայոց կոտորած, արյան դաշտեն գունդագունդ գաղթական հայ ժողովուրդ սբ. Էջմիածնի դուռ թափվեցան: Ես չեմ կարող այս ողորմելի տեսարանին նկարագիր հանել, բոլորեքին մերկ, կողոպուտ ընտանիքով և աղածրի մանուկներով: Գրեթե մինչև ցարդ քառասուն հազարեն ավելի գաղթական հայ ժողովուրդի անցուղարձ եղած է Մայր Աթոռի դռնեն և այս ամենուն թե հաց, թե հագուստ հոգացեր է սբ. Էջմիածին, պանդխտության մեջ մեռածներու պատանքն էլ տվեր է, որք ավաղ հայրենի գերեզմանեն զրկված թաղվեցան Վաղարշապատի գերեզմանոց: Երախտապարտ եմ հիշել աստ, օրինյալ լինի ողորմած տերությունդ, որ արտոնեց բարերար ազգայինք հետպիսեմ բավական գումարներ հասուցին մեր ձեռք, որով միայն մեք կարող եղանք հոգալ այնչափ բազմություն: Ես այսօր պատրաստ եմ ցույց տալ իմ բովանդակ հաշիվներս, որոք ամենայն մանրամասնությամբ արձանագրված են տումարներում: Ես ամենայն վստահությամբ բացեիբաց հերքում եմ

այն զրպարտիչ ամբաստանություն, զոր գուցե հաներ են Ձերդ մեծության առաջ, որպես թե հայոց կաթողիկոս յուր ձեռք եղած գումարներով հեղափոխականներ պատրաստում է Թուրքիո Հայաստանին մեջ նոր պատ Հայաստան մի ստեղծելու համար: Հայոց հայրապետ ոչ խելագար է և ոչ ուշակորույս, նա յուր ութսուն ամյա ծերության հասակում դեռ ունի յուր մտավորական ուժն և կորով, նա իր առողջ դատողությամբ ոչ երբեք կարող է տեսնել այդպիսի երևակայության երազ: Այդ երազ և միտք նույն իսկ Թուրքիան ստեղծեց յուր մեջ անհանդուրժելի հարստահարությամբ և անխնա կոտորածով, որո պատճառ բավական թվով հայ երիտասարդներ գնացին անցան Եվրոպա և ավելի ևս Ամերիկա: Ահա այդ փախստական խմբերեն կապվեցան հեղափոխական խմբակներ: Ստույգ է, որ Մեծին Ռուսիո հաղթական պատերազմեն հետո՞, Պեռլինի վեհաժողով երբ կազմվեցավ, Պոլսո հայոց տեր Ներսես պատրիարքի՞ կողմեն ես մի հիշատակագիր տարի Պեռլին, իբրև պատգամավոր ներկայացուցի վեհաժողովին. հիշատակագրին իմաստ և պորություն այս էր, որ Թուրքիո Հայաստանում բարեկարգ սահմանադրություն հաստատվի, որպեսզի չարչարված հայ ժողովուրդ ազատվի անտանելի հալածքեն և հարստահարութենեն: Սորա համար վաթսուն և մեկերորդ հողված արձանագրվեցավ ի վեհաժողովեն որ տակավին անգործադրելի կը մնա և թերևս պիտի մնա մինչև ի կատարած աշխարհի:

Այսքան միայն գրելով, Վեհափառ տեր, այլևս չեմ համարձակվիլ բանս երկարել, սակայն չեմ կարող մոռանալ և ծածկել Ռուսիո բովանդակ հայոց հուլմունք և վրդովմունք, որո ձայն և աղաղակ հասած են անշուշտ հարքայական պալատ: Այն օրեն, երբ հրատարակվեցավ բարձրագույն օրենսդրության ծրագիր, գունդագունդ, թե քաղաքներեն, և թե գյուղերեն դիմեցին՞ ի սբ. Էջմիածին բացատրություն խնդրել ինձմե և միանգամայն իմանալ, թե հայոց ծայրագույն կաթողիկոս ինչպես պիտի վարվի այս բարձրագույն հրամանին դեմ: Իսկ ես անվերդով մնալով հուսադրեցի ժողովուրդ, որ երբեք չվիատին, պի այդ խնդիր մեր դարավոր հայաստանյայց եկեղեցվո համար մահու և կենաց խնդիր է, և պիս պարտավոր և պատասխանատու ճանաչելով համայն հայ ազգին առաջ, պիտի հանեմ իմ բողոք մինչև նորին կայսերական մեծության արդար ատենին առաջ:

Աներկմիտ եմ, ողորմած տեր, որ իմ այս աղերսական խնդրված արժանի համարեք Ձեր իմաստուն ուշադրություն: Ես իբրև ծայրագույն և ընդհանուր հովիվ երեք միլիոն

հայոց հոտին, որ համենայն թագավորությունս աշխարհի ցովյալ կան, հանուն տառապալ անաշխարհիկ ժողովրդին իմո պաղատագին արտասվելով աղաչեմ, որ բարձրագույն խիստ օրենսդրություն ի բարին փոխեք: Փորձն իսկ ցույց տվավ, յուր նախնական եկեղեցվույն նախանձավոր ժողովուրդ հայոց, ծայր աստիճան հուլավելով անհնարին դիմադրություն հանեց տեղական կառավարության և ոստիկանության դեմ և արյուն թափեց: Դու քաղցր գթած և բարեգուշ տեր, մի՞թե կամիս, որ այս նոր օրենսդրություն արյունով և մահով կատարվի: Ոչ, զի ես հուսով և հավատով սպասում եմ քո բարեհրաման ձայնին, որ ուրախության տուն է համայն հայոց ազգին:

Վշտակիր կաթողիկոս ամենայն հայոց
Մկրտիչ առաջին

ԳԱԹ., Խրիմյանի ֆ., I բաժին, գ. № 164

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

№ 1

1. Թող տվինք Վարագը,—1857 թ. Կ. Պոլսի Հակոբոս պատրիարքի և Գ. Օտյանի օժանդակությամբ Մ. Խրիմյանին հաջողվում է Վարագա վանքը անջատել Վասպուրականի առաջնորդությունից և ինքը հաստատվում է վանքի վանահայր, այնտեղ է փոխադրում Կ. Պոլսում հրատարակված «Արծվի Վասպուրականի» հրատարակությունը, բացում ժամագավորաց դպրոցը, իսկ 1862-ին հաստատվում է Տարոնի հոգևոր առաջնորդ:

2. Կուրենբերգյան հրաշալի մամուլը,— ակնարկում է տպագրության գյուտի հեղինակ Յոհան Գուտենբերգին (1394—1468), այլաբանորեն նշում է, որ իր հետ է վերցրել Վարագում գտնված տպագրիչ սարքերից մեկը:

3. Արծիվ ասելով նկատի ունի իրեն, իբրև «Արծվի Վասպուրականի» խմբագիր և հրատարակիչ:

4. Արծվիկ ասելով հասկանում է 1863 թ. ապրիլից Սբ. Կարապետի վանքում Գ. Սրվանձությանցի խմբագրությամբ հրատարակվող «Արծվիկ Տարոն» երկշաբաթաթերթը:

5. Մուրախաս,— հոգևոր առաջնորդ:

6. Պիթիլի գայմագամ,— Արևմտյան Հայաստանի վիլայեթներից մեկի՝ Բիթլիսի կամ Բաղեշի գավառապետը:

7. Տասանորդ (աշար),— օսմանյան կայսրությունում հավաքվող ամենածանր հարկերից մեկը. ինչպես ցույց է տալիս անվանումը, այն հավաքվում էր յուրաքանչյուր ընտանիքի եկամուտի 1/10 չափից, սակայն ջատ հաճախ այդ չափերը տատանվում էին և հասնում նույնիսկ 1/4-ի:

8. Մյուլթեպիմ,— աշարի կապալառու:

9. Ռեխա (ռես),— գյուղապետ:

10. Վարդան Մամիկոնյան,— իր ժամանակի Տարոնի աշխարհիկ հայ ֆեոդալներից ամենաազդեցիկներից մեկը:

11. Բաթ Սահառունի,— ակնարկում է Արշակունի Պապ թագավորի մտերիմ ընկերոջը, որը ըստ որոշ պատմիչների, Պապին մատնեց Բյուզանդական զորավարին:

12. Փաստաթուղթը անթվական է, սակայն կարծում ենք, որ այն վերաբերում է 1864 թվին, որովհետև 1862-ի սեպտեմբերից Խրիմյանը հաստատվում է Տարոնի հոգևոր առաջնորդ և Մշո Սբ. Կարապետ վանքի վանահայր: 1863 թվի ապրիլից սկսում է հրատարակվել «Արծվիկ Տարոն»-ն: 1863 թ. վերջին վանքի նախկին վանահայր Զաքարիա եպիսկոպոսը, Մամբրե և Մկրտիչ վարդապետները, միացած Մամիկոնյան Վարդան աղայի հետ ամբաստանագիր են հղում Բիթլիսի գայմագամին վերջինս այն ուղարկում է Բ. Դուռը, 1864 թվին Խրիմյանը կանչվում է Պոլիս արդարանալու:

№ 2

1. Շավարշական դաշտ, Պյուլպյուլն Ավարայրի, ողբեր, անուշիկ երգեր,— ակնարկում է Ղ. Ալիջանի «Նահապետի երգեր» շարքը և Մխիթարյանների հրատարակած «Բազմավեպ» հանդեսում լույս տեսած նրա աշխատություններն ու հոդվածները:

2. Ակնարկում է այն պարագան, որ Ղ. Ալիջանը Սբ. Ղազար կղզում հաստատված Մխիթարյան միաբանության անդամ է:

3. Խրիմյանը միաժամանակ և Վասպուրականի և Վարագա վանքերի վանահայրն էր և Տարոնի հոգևոր առաջնորդն ու Մշո Սբ. Կարապետ վանքի վանահայրը:

4. Հայր Արսեն,— Մխիթարյան միաբանության անդամ Արսեն Բագրատունին է, «Հայկ դյուցակի» հեղինակը:

№ 3

1. Դիմում է Կ. Պոլսի Օտյան գերդաստանի նշանավոր անդամներից մեկին՝ Գրիգոր Օտյանին, որ Մ. Նալբանդյանի կողմից որակվել էր իբրև 60-ականների հոյակապ Գրիգոր էֆենդի: Մեծ դեր է կատարել արևմտահայոց Ազգային Սահմանադրություն կազմելու և հաստատելու համար մղվող պայքարում: Սերտ հարաբերություններ ուներ թուրքական սահմանադրության հայր Միդհատ փաշայի հետ: Երկար ժամանակ եղել է Կ. Պոլսի հայ ազգային ժողովի ատենապետ, վարել է կառավարական բարձր պաշտոններ, 1880 թվականներին խույս տալով Աբդուլ Համիդի հալածանքներից, վերջնականապես հաստատվեց Փարիզում և այնտեղից մեծ ուշադրությամբ հետևում էր արևմտահայ հասարակական քաղաքական կյանքին:

2. Ակնարկում է իրեն և Երեմիա Տևկանցին, որոնք երկուսով 1868 թվին Էջմիածնում միասին ձեռնադրվել էին եպիսկոպոս. նամակն սկզբում գրված է

ԽԱՉՔԱՐ

(Հին Ջուղա, 1602 թ.)

այդ երկուսի անունից, հետո իսկական հեղինակը՝ խրիսյանը, ստորագրել է միայն ինքը:

3. Խոսքը իր կողմից կապմած տեղեկագրի մասին է, որ լույս է տեսել Գյուտ Աղանյանցի «Դիվան Հայոց պատմության» 13 (ԺԳ) հատորի, էջ 463—470 և խրիսյանի պատվերով Գ. Սրվանձտյանցի կողմից գրված «Մշեցվոց վրա ընդհանուր տեսություն մը» հոդվածաշարը, որը տպվեց «Մանկունն էֆեփարի» 1869-ի № 892, 895, 898, 902, 918, 923 համարներում:

№ 4

1. Խորենը խրիսյանի եղբոր որդին է, Գերմանիայում ուսումնառությունը ավարտած, հայ մշակութային գործիչ:

2. Ի Պերլին—1878 թ. մարտին խրիսյանը իբրև ավգային պատվիրակության ղեկավար (պատվիրակության մյուս անդամներն էին Միսա Չերապ—քարտուղար, թարգմանիչ խրիսյանի, Խորեն Նար-Պեյ, Ստեփան Փափապյան) մեկնեց Եվրոպա՝ Հայկական հարցը եվրոպական արքունիքներին ներկայացնելու և ապա Բեռլինի վեհաժողովին մասնակցելու համար:

3. Պերլինի Գոնֆերանս—ակնարկում է 1878 թ., հուլիսի 13-ին բացված Բեռլինի վեհաժողովը, որին մասնակցում էին 6 մեծ սերությունները՝ Ռուսաստանը, Անգլիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան, Ավստրիան: Վեհաժողովը քննարկելու էր Սան-Ստեֆանոյի դաշնագիրը:

№ 5

Ի Լոնդոն,— պատվիրակության անդամները ուղեվորվեցին Եվրոպա, սկսեցին հանդիպում ունեցան Իտալիայի և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստրների հետ, ապա մեկնեցին Անգլիա: Այնտեղ մեծահարուստ հայերը ճոխ ընդունելություն կապմակերպեցին խրիսյանին և նրա պատվիրակությանը: Նրանց ընդունեց Քենտրբերիի եպիսկոպոսը և լիբերալների պարագլուխ Գլադստոնը:

2. Օխա,— կջաջափ, հավասար է 3 ֆունտի, ռուսական 1,28 կգի:

3. Պիպարք,— Գերմանիայի կանցլեր Օտտո Բիսմարկը (1815—1893), որը նախագահում էր Բեռլինի վեհաժողովը:

№ 6

1. Խոսքը վերաբերում է Գարեգին Սրվանձտյանցին, որը 1879 թ. պատրիարքի կողմից նշանակվել էր Ալեք հոգևոր առաջնորդ:

2. Ակնարկում է Պողոս վարդապետ, ապա եպիսկոպոս Մելիքյանին, որը երկար տարիներ վարել է Վասպուրականի հոգևոր առաջնորդի պաշտոնը, որի պատճառով Վանը պառակտվել է պողոսյան և ապոլոսյան խմբավորումների: Նա 1872 թ. պաշտոնանկ եղավ պատրիարք Մ. խրիսյանի կոնդակով, բայց

անընդհատ ցանկանում էր վերադառնալ իր նախկին պաշտոնին:

3. Գրիգորիս եպիսկոպոս Ալեաթյանը «Թոշնիկ Պիգասյանի» նախկին խմբագիր, Մշո հոգևոր առաջնորդը, որը Բ. Դան հրովարտակով իբրև քաղաքականապես անբարեհույս պաշտոնանկ է լինում և աքսորվում Կ. Պոլիս:

4. Պողոս Նաթանյան,— Բալուի, Քղիի, Չարսանձագի հոգևոր առաջնորդ, «Արտուր Հայաստանի կամ տեղեկագիր Բալուա, Քարբերդի, Չարսանձագի, ձապաղջուրի և Երզնկայի» աշխատության հեղինակ, 1889 թ. Բ. Դան հրամանով ձերբակալվեց և արգելափակվեց բանտերից մեկում:

5. Ակնարկում է Երեմիա եպիսկոպոս Տեկանցի (Տեր-Սարգսյան) եղբայր Արիստակես Տեկանցին, որը տարբեր ժամանակներում եղել է Արևմտյան Հայաստանի տարբեր վայրերի հոգևոր առաջնորդ, վանահայր:

№ 7

1. Նամակն ուղղված է ռուսական ցար Ալեքսանդր Երկրորդին (ծ. 1818+1881):

2. Վարչական պաշտոններ. Վիլայեթը կառավարում էր Վալին կամ գեներալ-նահանգապետը, Սանջակը ղեկավարում էր մուխեսարիֆը (գավառապետը), Կապան՝ գայմագամը (գավառապետ), Նահիեն՝ մուդիրը (տեղամասի պետ):

3. Ակնարկում է 1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմը:

4. Խոսքը վերաբերում է ռուս-թուրքական պատերազմից հետո 1880—81 թթ. բռնկած մեծ սովին:

5. Ակնարկում է թուրքական տիրապետության շրջանը:

№ 8

1. Էֆենդի Կյուպենկյան,— Կ. Պոլսի մեծահարուստ, բարերար, Ազգային ժողովի անդամ, միացյալ ընկերության գանձապահ Սերովբե Կյուպենկյան:

2. Լիրա,— թուրքական դրամական միավոր, պարունակում է 100 դուրուշ, հավասար է ռուսական 5 ռ. 68 կ.:

3. Միացյալ ընկերությունը,— 1880 թ. հունիսի 1-ին միացան Կ. Պոլսում մինչ այդ կազմակերպված Արարատյան, Դպրոցասիրաց—Արևելյան, Կիլիկյան ընկերությունները՝ նպատակ ունենալով «Հայաստանի և Կիլիկիո մեջ կրթություն ծավալել»:

4. Կամսարական պեյ — Կոստանդին Կամսարական (1840—1922) հայապգի ռուսական դիվանագետ և ռազմական գործիչ: Մասնակցել է 1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմին: Նշանակվել է Երզրումի պինդորական նահանգապետի օգնական, ապա ռուսական փոխիտպատոս Երզրումում, Վանում: Մասնակցել է Երզրումի Սանասարյան վարժարանի, Վարազա վանքի երկրագործական ուսումնարանի հիմնադրմանը, նյութապես օժանդակել է Վասպուրականի սովյալներին: 1884 թ. ցարական կառավար-

րությունը նրան փոխադրում է Միրիայի հյուպատոսություն:

5. Վանա սովեյոց հանձնաժողով,—1880 թ. Բռնկված սովի դեմ պայքարելու և ժողովրդին օգնելու համար կազմակերպվեց սովեյոց հանձնաժողով՝ Վասպուրականի հոգևոր առաջնորդ Խրիմյանի նախագահությամբ. անդամներն էին Երեմիա Տևկանց, Գարեգին Սրվանձտյանց, Գևորգ Գալճյան, Հարություն Թերպիպաշյան, Սեդրակ Տևկանց, Մկրտիչ Փոքրոզալյան, Կարապետ Իսաջանյան, Այազ Այազյան:

№ 9

1. Նամակն ուղղված է ռուսական ցար Ալեքսանդր 3-րդին (ծ. 1845+1894):

2. Ակնարկում է Ալեքսանդր 2-րդին հղած աղերսագիրը (Տես այս փաստաթղթից № 7):

№ 10

1. Նամակն ուղղված է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մակար առաջինին (1823—1891), կաթողիկոս՝ 1885 թվից:

2. Ակնարկում է Բ. Դռան հրամանով իր արտաքսումը Վասպուրականից և Կ. Պոլսում աքսորականի իր ծանր վիճակը 1885 թվից ի վեր:

3. Քաղաքական իրավիճակը այնպիսին էր, որ Խրիմյանն իրավունք ուներ վախենալու: Նա գիտեր, որ իրեն սպառնում է այլ վտարում և ցանկանում էր կանխել այդ, կաթողիկոսի հրավերով մեկնել Էջմիածին և ազատվել Բ. Դռան հալածանքից: Սակայն հրավեր չեղավ: 1890 թ. հունիսի 18-ի Գում-Գափուկ ցույցից հետո, երբ եկեղեցական Համագումար ժողովը Խրիմյանի նախագահությամբ բողոք ներկայացրեց Բ. Դռանը, այդ հանցանքի համար, նա արդեն 2-րդ անգամ աքսորվեց երկրից, այս անգամ Երուսաղեմ, երբ Խրիմյանի արտահայտությամբ «Արծիվը ճնճողիկի վանդակի մեջ փակեր էին»:

№ 11

1. Մեսրոպ Վարդապետ,— Մեսրոպ Մոկացյանն է, Վարազա ուխտի անդամ, Խրիմյանի աջակից և օգնական:

2. Գարեգին սրբապան,— Գարեգին եպիսկոպոս Սրվանձտյանցն է, Խրիմյանի ժառանգավորացի առաջին շրջանավարտներից և մերձավորագույն պինակիցներից (1840—1892 թթ.):

3. Պատրիարքը,— այդ ժամանակվա Կ. Պոլսի պատրիարք Խորեն Ալըգյանն է:

4. Օրմանյան,— Մաղաքիա Օրմանյանը, Կարինի հոգևոր առաջնորդը, Գ. Սրվանձտյանցի կարգակից եպիսկոպոս (1886-ին միասին Էջմիածնում ձեռնադրվեցին), հետագայում Մ. Իսմիրյանից հետո ընտրվեց Կ. Պոլսի պատրիարք:

5. Մկրյան,— Հովհաննես Մկրյանն է (1831—1909), հայ բանասեր, պատմաբան, հասարակական

գործիչ. ավագ քահանա. վարել է Կ. Պոլսի պատրիարքարանի փոխանորդի պաշտոն:

6. Ղևոնդ վարդապետ,— խոսքը վերաբերում է Ղևոնդ վարդապետ Փիրդալանյանին, Վարազա միաբանության անդամ, ձեռագիր հիշատակարանների հեղինակ:

№ 12

1. 1892 թվին Մկրտիչ Խրիմյանն ընտրվում է կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, 1893 թ. Երուսաղեմից ձանապարհվում է Էջմիածին և օժվում կաթողիկոս:

2. Դիմում է 1895 թ. Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Մատթեոս Իսմիրյանին:

3. Պոլսո կոտորածներ,— 1895 թ. սեպտեմբերի 30-ին հայերի կազմակերպած խաղաղ ցույցը սուլթանական կառավարությունը վերածեց արյան: Մայրաքաղաքում հայերի ընդհանուր ջարդ սկսվեց, որին զոհ գնաց մոտ 2 հազար հայ:

4. Սասնո և այլ հապարավոր կոտորածներ—1894-ին սուլթան Աբդուլ Համիդը հրո ճարակ դարձրեց Սասունի մոտ 40 գյուղ, կոտորեց ավելի քան 10 հազար հայ: 1895—96 թթ. կոտորածների ալիքը տարածվեց ողջ Արևմտյան Հայաստանում:

5. Ակնարկում է 5-րդ դարի ազատագրական շարժման մասնակից Ղևոնդ Երեցին:

№ 13

1. Նամակն ուղղված է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Մ. Իսմիրյանին:

2. Խոսքը վերաբերում է 1895 թ. սեպտեմբերի 30-ին հնչակյանների կազմակերպած Բաբը Ալիի ցույցին:

3. 1895-ի մայիսի 11-ին Կ. Պոլսի անգլիական, ռուսական և ֆրանսիական դեսպանները համաձայնության հասարակական կարծիքի ճնշման տակ հայկական նահանգներում բարենորոգումներ անցկացնելու ծրագիր ներկայացրին Բ. Դռանը, որի ստորագրությունը սուլթանը հետաձգեց մինչև հոկտեմբերի 18-ը, սակայն ծրագրի մեջ մտցրեց այնպիսի փոփոխություններ, որոնք տեղ էին թողնում բռնությունների համար:

№ 14

1. Նամակը ուղղված է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Մ. Իսմիրյանին:

№ 15

1. Աղերսագիրն ուղղված է ռուսական ցար Նիկոլայ 2-ին: Փաստաթուղթը թվական չունի, բայց բովանդակությունից հասկացվում է, որ գրված է 1903 թ. հուլիսի 12-ի հայտնի օրենքից հետո:

2. Ներքին գործերի մինիստր Պլեվեն:

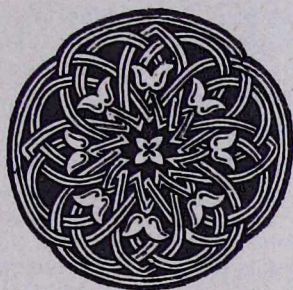
3. Բարձրագույն կայսերական հրամանը,— Նիկոլայ 2-ի հաստատած հայ եկեղեցապատկան հոդերը և գույքը բռնագրավելու օրենքն է:

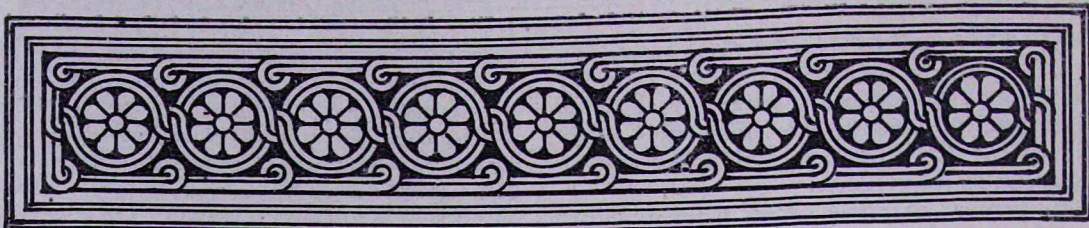
4. Ակնարկում է ռուս-թուրքական 1877—78 թթ. պատերազմը:

5. Ներսես Վարժապետյան—Ա. Պոլսի պատրիարք (1836—1884), 16 տարեկանում եղել է ուսուցիչ, 21 տարեկանում ձեռնադրվում է վարդապետ, 25-ին եպիսկոպոս, 37 տարեկանում՝ պատրիարք, 47-ում կաթողիկոս: Դեռ չօծված, 1884 թ. հոկտեմբերի 25-ին կնքեց իր մահկանացուն:

6. 1903 թ. ցարական օրենքի գործադրման դեմ ծառացավ ժողովուրդը: «Դա ըստ էության ցարիզմի

դեմ ուղղված ազգային-ազատագրական շարժման արտահայտություն էր»: Նրիմյանը սկսեցում կարծում էր, թե ցարը թյուրիմացության մեջ է, առանձին մարդիկ նրան մոլորեցրել են և կարծում էր, որ ադերսագրով կհաջողվի վերացնել այդ օրենքը: Սակայն աստիճանաբար սթափվելով, նա ըմբոստացած ժողովրդին ինքնապաշտպանության կոչ է անում (տես Հայ. ժող. պատմություն, հ. 6-րդ, էջ 353)

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ՔԱՐՈՉ

Խնդրեա վաղադրութիւն և երթ զիետ նորա»:
«Խոտորեա ի չարէ և արա զբարի,

(ՄԱՄ. ԼԳ 15)

Սիրելի բարեպաշտ հայորդիներ,
Քառասնօրյա պահոց շրջանով սկսվեց մարդկային հոգու փրկության ճանապարհը: Յուրաքանչյուր ճշմարիտ քրիստոնյա այս օրերին անկեղծ ցանկությունն ունի իր կյանքի առաջնորդող գաղափարը դարձնել Քրիստոսի այս լույս պատգամը. «Հեռու մնա չարից և բարին գործիր, փնտրի խաղաղությունը և գնա նրա ետևից»:

Քառասնօրյա պահոց վերջին հանգրվանին, կարծում եմ, պատշաճ է ինքնաքննադատ մոտեցմամբ հարց տալ մեզ՝ կարողացա՞նք արդյոք ապահովել մեր հոգու անդորրը, Քրիստոսով վերագտնել ներքին խաղաղությունը, արդյո՞ք մեր մտածումների և զգացումների խաչմերուկներում «Ողորմութիւն և ճշմարտութիւն պատահեցին, արդարութիւն և խաղաղութիւն համբուրեցին» (Մով. 2Ե 10): Մարդկային հոգու խաղաղության մասին Վեհափառ Հայրապետը գրում է. «... մանավանդ հոգու խաղաղությունն է, որ հանդիսանում է հոգեբանական հիմքը բոլոր տեսակի խաղաղ դրսևորումների մարդկային կյանքում: Մարդ նախ պիտի ունենա ներքին խաղաղ հոգեվիճակ, որպեսպի կարողանա խաղաղ ու հավասարակշռված մնալ իր զգացումներով, իր մտածումներով և իր ձեռաց գործերով: Այսպիսի հոգեվիճակով է միայն, որ նա կկարո-

ղանա խաղաղություն ներշնչել ու տարածել իր ընտանեկան հարկի տակ, իր ընկերային հարաբերությանց մեջ, իր եկեղեցական համայնքային կյանքում, իր աշխատանքի վայրում, իր քաղաքացիական պարտականությանց ճանապարհին¹: Հիրավի, անհատի հոգեկան խաղաղությամբ և դրանից ծնվող բարի գործերով է պայմանավորված աշխարհի խաղաղությունը:

Մենք բոլորս քաջ գիտենք, սիրելի հավատացյալներ, որ այսօրվա մեր աշխարհում, մարդկային մեր առօրյա կյանքում եղբայրների հաշտ ու խաղաղ համակեցության՝ «Զի՛ բարի կամ զի՛ վայելուչ, զի բնակեն եղբարք ի միասին» (Սմդ. ՃԼԳ 1) սաղմոսերգությունից առավել ուժգին հնչում է «ուր է Աբել եղբայր քո» երկյուղալու աշխարհում: Հրեշտակաց գնդերի քաղցրահունչ «յերկիր խաղաղութիւն և ի մարդիկ հաճութիւն» կենսախորհուրդ ավետիս-օրհներգության փոխարեն, երկնքից լսելի է կործանարար աստղային պատերազմի սահմանեցուցիչ և ահաբեկող սպառնալիքը: Արդարև վտանգված է երկնքի ու երկրի խաղաղությունը:

Մարդկային մուրթ ու խավար գործերը, անիրավություններն ու անարդարությունները,

¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1986 թ., հմբ. Ա, էջ 4:

նրանց բազմապիսի մեղանշումները Աստուծո՞ղ դեմ, որպես փուշ ու տատասկ փրկության նեղանցուկ ճանապարհին՝ հաճախ խոցել և խոցում են երկրի վրա երկնային արքայության արահետը բացող արդար ու անմեղ մարդկանց, ոմանց մարմնական վերքեր միայն հասցնելով, ոմանց էլ մահ պատճառելով: Այսպես է կազմվել երկիրը երկընքին կամրջող սանդուղքը սրբոց դասի, այսպես են հավերժացել «իմացյալ մահով» մարտի դաջտում ընկած հայրենյաց խաղաղարար հերոս վավակները:

Իրողությանց այս լուսի տակ մեր օրերում առավել հրամայական է դառնում անջեղորեն ու հաստատուն հավատքով կյանքի կոչել Քրիստոսի խաղաղության Ավետարանը: «Զգիտեմ կհաջողվի՝ այդ մեզ՝ եկեղեցիներին, մեզ՝ քրիստոնյաներին: Պիտի կարողանա՞նք քանդել միջնորմը թշնամությունների, պիտի կարողանա՞նք համույլ ժողովուրդներին և պետական ղեկավարներին, որ բոլոր մարդիկ միևնույն Աստուծո՞ղ որդիներն են, որ եղբայրներ են միևնույն տան մեջ բնակվող, միևնույն առօրյա դժվարություններով, միևնույն երազանքներով, միևնույն ճակատագրով»² իրավամբ երկմտում է ազգիս հովվապետ Վազգեն Ա կաթողիկոսը: Քանզի, Քրիստոսի խաղաղությունը ներկա մեր կյանքի, մեր աշխարհի խաղաղությունը չէ միայն՝ հիմնված վախի պնդման և բիրտ ուժի վրա: Այսօր աշխարհի խաղաղության ետևում արգելափակված է պատերազմը, նման վանդակում արգելափակված վայրի գազանի, որի վնասարարությունից մարդիկ վերծ են այնքան ժամանակ՝ մինչ գազանը վանդակում է: Եվ խիստ մտահոգ վանդակի ամրությամբ և ապահովությամբ՝ մարդիկ ապրում են մնայուն վախի մեջ, թե չլինի հանկարծ մի պատահական սխալով գազանն այդ դուրս պրծնի և իր ավերը գործի աշխարհում: Սակայն Քրիստոս վստահեցնում է մեզ. «խաղաղություն եմ թողնում ձեզ,

իմ խաղաղությունն եմ տալիս ձեզ, ձեզ չեմ տալիս այնպես, ինչպես այս աշխարհն է տալիս, ձեր սրտերը թող չխռովվեն և չվախենաք» (Հովհ. ԺԴ 27):

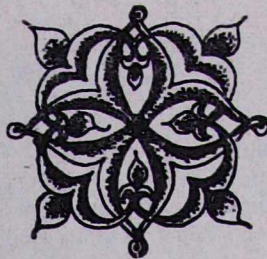
Քրիստոսի խաղաղությունը, սիրելի հավատացյալներ, սիրո, եղբայրության և արդարության խաղաղություն է, ժայռերի վրա հիմնված ավետարանական տան պես հաստատուն, մնայուն ու հավերժական: Որպես քրիստոնյաներ, Քրիստոսի անունը կրողներ, մեր կրոնական ու բարոյական պարտքն է հետևել Քրիստոսի կյանքին, գործին ու նրա Ավետարանին: Զի կարելի լինել քրիստոնյա ու չխարազանել չարն ու անարդարը, չդատապարտել բիրտ ու բռնի ուժը, մահապիտու պատերազմը, որոնք «ոճիր են Աստուծո՞ղ դեմ, երկնքի դեմ, քաղաքակրթության դեմ, մարդկային վեհ ու ազնիվ երազանքների դեմ»³: Եվ վերջապես՝ գիտության ու տեխնիկայի հսկայաքայլ նվաճումներով երկրագնդի՝ սեփականատերը դարձած մարդուս համար այսօր մեծագույն հայրենասիրությունը խաղաղասիրությունն է: Այս ոգով ու այս գիտակցությամբ է, որ խաղաղության լույս պատվիրանները, որպես մարդասիրական վեհ գաղափարներ, հնչեցին մեր երկրի կառավարության կողմից Ժնևյան բարձր մակարդակի հանդիպման ժամանակ և վերջին համագումարում:

Սիրելի հավատացյալներ, եկեք աղոթենք առ բարձրյալն Աստված, որ «խաղաղության իշխանը»՝ մեր Տեր Հիսուս Քրիստոս, անդորրություն ու ապահովություն պարգևի ալեկոծված ու ահաբեկված մեր աշխարհին, առաջնորդելով մեզ դեպի նավահանգիստը բարության, սիրո, արդարության ու խաղաղության: Հայցենք նաև, որ շնորհաբաշխ Սուրբ Հոգու այս պարգևները իբրև երկնքից թափվող մանանա իջնեն մարդկանց հոգիներին, որպեսպի համայն մարդկությունը «հեռու մնա չարից, գործի բարին, փնտրի խաղաղությունը և գնա նրա ետևից» այժմ և միշտ և հավիտյանս, ամեն:

² «Վազգեն Ա կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», գիրք չորրորդ, էջ 187:

³ «Էջմիածին», 1969 թ., Ժ—ԺԱ, էջ 40:

ՍԻՓԱՆ ՔԱՀԱՆԱ ՄԽՍՅԱՆ

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄՆԵՐ ՄԵԾ ՊԱՀՈՑ ԱՌԹԻՎ

Անգամ մը ևս կգտնվինք Մեծ Պահոց շըրջանին մեջ, որ մեզ կմղէ ինքնաքննության, անձնական անդրադարձումներու և զգաստության:

Արդարև ճշմարիտ քրիստոնյայի մը կյանքը հարատև ինքնազննման և սրբագրության ժամանակաշրջան մը պետք է ըլլա: Յուրաքանչյուրիս ներքնաշխարհը լեցված պետք է ըլլա սիրո, ներողամտության և բարեգործության անսպառ ոգիով:

Եթե իրապես անդրադառնանք, որ մեզի տրված կյանքը ամենէն մեծ պարգևն է Աստուծո կողմէն, և թե մենք ստեղծված ենք իր պատկերին համաձայն և ունինք իր անմահական շունչէն մասնիկ մը, այն ատեն թե՛ մեր անձնական կյանքը և թե՛ ալ մեր ապրած այս աշխարհը կդառնա համերաշխության և դրախտային վայր մը:

Բայց ինչո՞ւ համար գոյություն ունի չարը, նախանձը, ատելությունը և մարդասպանությունը: Մարդ արարածը հաճախ իր մեջ կսպաննէ Արարչին կողմէն իրեն տրված բազմակողմանի շնորհները և ազահությամբ կուզէ տիրանալ ուրիշներու ունեցածներուն: Իր այս չար նպատակը իրագործելու համար, ան կդիմէ աներևակայելի խորամանկություններու և միջոցներու: Որոշ ժամանակ մը թէն կհաջողի և փառամոլությամբ և հպարտությամբ ինքզինք հաղթական կնկատէ և կծիծաղի ուրիշներու խոնարհության և համեստության վրա, սակայն իր կատարած անիրավությունները կամաց-կամաց կսկսին ապդել իր հոգեկանին վրա և կսկսի սթափիլ իր քունեն, երբ կյանքի մեջ դժբախ-

տություններ և հիվանդություններ կհաջորդեն իրար: Շատեր մեղքի տիղմին մեջ թաթխըված կբաժնվին այս աշխարհէն՝ առանց որևէ հետք անգամ թողելու իրենց փարթամ ու ճոխ գոյութենէն: Այսպիսիներ պատճառ կդառնան, որ ուրիշներ ալ կորսնցնեն իրենց հոգիները:

Սուրբ Գիրքը մեզի կտորվեցնէ երախտապարտությամբ և եղբայրասիրությամբ ապրիլ և ըստ այնմ հարաբերիլ իրարու հետ: Ինչո՞ւ համար Աստուծո ստեղծած այս գեղեցիկ և առատ աշխարհին մեջ մարդիկ պատերազմներ մղեն, հազարավոր անմեղ մարդիկ անխմատ տեղ զոհեն իրենց տրված կյանքը: Եթե ռազմատենչ կառավարությանց ղեկավարներ շարունակեն իրենց ներկա կործանարար ընթացքը, օր մը կրնա ամբողջ աշխարհը կործանիլ արդիական ռուբերու գործածությամբ:

Մեծ Պահքը հոգեկան ծաղկումի և վերածնունդի շրջան մը պետք է ըլլա բոլորիս համար: Կործանումը սատանայական մտքի ծնունդն է. իսկ մենք կանչված ենք ըլլալու պտղաբեր և մեր բարի գործերով ամրապնդելու սեր և խաղաղություն այս երկրագունդին վրա:

«Աստված սեր է» կըսէ Քրիստոսի սիրելի Առաքյալ՝ Հովհաննէս: Ուրեմն մենք ալ սիրո որդիներ ենք և մեր բոլոր գործերը պետք է կատարվին յուսի մեջ և ըլլան աստվածահաճո և ապօգուտ: Աստված մարդասեր է և բազումողորմ: Ան չուզեր մարդուն մահը, այլ առիթ կու տա անոր, որ անդրադառնա իր գործած մեղքերուն վրա և

վղջումով ու ապաշխարությամբ վերագտնե իրեն համար սահմանված տեղը:

Հին Ուխտի մեջ կկարդանք, թե Նոյի ժամանակ մարդիկ կապրեին մեղքի մեջ: Այդ բոլոր մարդոց մեջն Աստված իր սրտին մոտիկ, ճշմարիտ և արդար մարդը գտավ Նոյը և վայն իր ամբողջ գերդաստանով ապատեց ջրհեղեղեն: Նոյ միջոց դարձավ, որ մարդկային սերունդը շարունակվի աշխարհի մեջ:

Աստված կործանեց Սոդոմ և Գոմոր քաղաքները, երբ անոնց բնակիչները չարացան և չպահեցին Արարչին պատվիրանները: Իսկ Հովնան մարգարե Աստուծո գթության արժանացավ, երբ ան իրապես վղջաց իր մեղքին համար և իր քարույջությամբ պատճառ դարձավ նիսկեացիներու փրկության:

Քրիստոնեությունը իր ուսուցումներուն մեջ կշեշտե ծոմապահության և աղոթքին կարևորությունը՝ հոգիի փրկության համար: Քրիստոսն առաջ Սուրբ Հովհաննու Կարապետ փրկության համար նախապայման դրավ մկրտությունն ու ապաշխարությունը: Իսկ մեր Տերը իր կյանքով ու խոսքով օրինակ հանդիսացավ բոլոր մարդոց: Ան քառասուն օր ծոմ պահեց և շեշտեց աղոթքին և ծոմապահության անհրաժեշտությունը: Սորված ենք, որ ծոմապահությունը մարմինը կտկարացնե և աղոթքը կպորացնե մեր հոգին՝ պայքարելու համար չարին ու մեղքին դեմ: Ապաշխարել կնշանակե անդրադառնալ գործված սխալի և մեղքի մը, անկեղծությամբ վղջալ, ողբալ, խոստովանիլ և

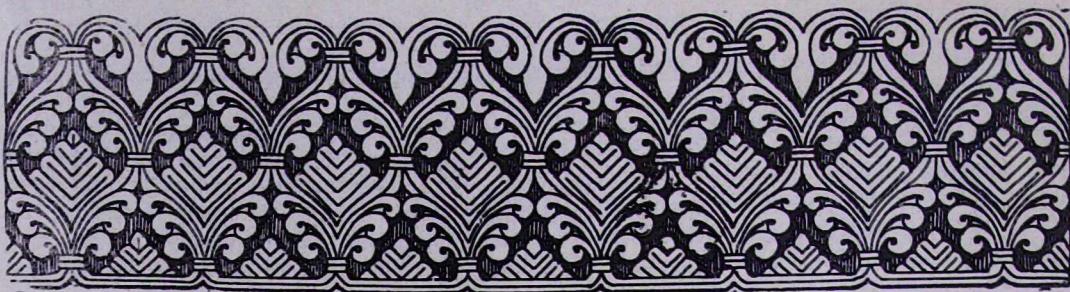
որոշել անգամ մըն ալ չկրկնել նմանօրինակ մեղքեր:

Ապաշխարությունը Հայց. Եկեղեցվո յոթ խորհուրդներեն մին է: Բացի Մեծ Պահքեն ունինք շաբաթապահոց օրեր և շաբթվան չորեքշաբթի և ուրբաթ օրերը՝ նվիրված ապաշխարության խորհուրդին: Հոգեգալղստյան օրը, երբ Պետրոս առաքյալ իր առաջին ատենաբանությամբ լուսավորեց ժողովուրդին միտքը Հոգեգալղստի նշանակության մասին, իր խոսքը փակեց ապաշխարությամբ թողության արժանանալու անհրաժեշտությունը շեշտելով:

Աղոթքը և ծոմապահությունը հավասարապես անհրաժեշտ են բժշկություն կատարելու համար: Օր մը երբ առաքյալներ չկրցան հիվանդ դիվախար մը բժշկել, հիվանդին տերը վայն Քրիստոսի առջև բերավ և մեր Տերը բուժեց պինք: Իսկ երբ առաքյալները հարցուցին Քրիստոսի, թե ի՞նչ էր պատճառը որ անոնք չէին կրցած կատարել այդ բժշկությունը, Քրիստոս պատասխանեց. «Այս տեսակ դևերը կեղևն միայն աղոթքով և ծոմապահությամբ:

Մեծ Պահոց՝ առթիվ յուրաքանչյուրս գիտակցինք, թե դարերու ընթացքին Հայ Եկեղեցին և հայ ժողովուրդը ինչ փոխանցած են մեզի և մենք ալ ջանանք փոխադարձաբար օգտակար հանդիսանալ Մայր Եկեղեցվո և հայ ազգին: Մաքրենք մեր մտքերը, հոգիները և մեր լեզուն, որպեսզի արդարացած սրտով կարենանք դիմավորել մեր Տիրոջ Հիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ և կենսատու Ս. Հարության մեծ տոնը:

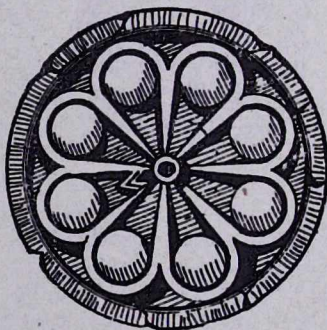
ՍՓՅՈՒՌԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԻ ԿՈՄԻՏԵԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

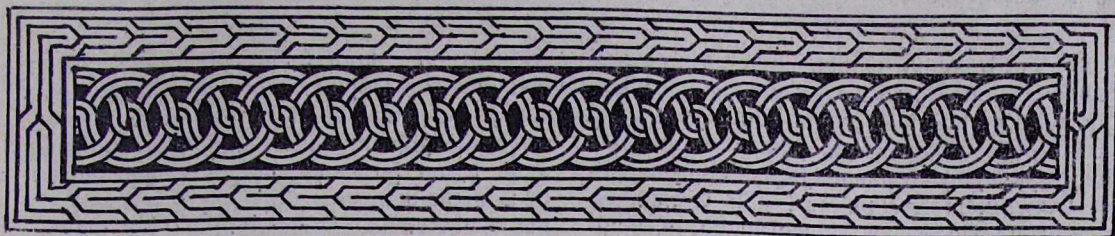
1986 թվականի մարտի 28-ին տեղի ունեցավ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի երկրորդ համաժողովը, որին հրավիրված էր նաև Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը: Հայրենիք-սփյուռք մշակութային կապերի հետագա զարգացման խնդիրների մասին ղեկուցումով հանդես եկավ Մշակութային կապի կոմիտեի նախագահ տիար Կառլեն Դալլաքյանը:

Խոսք առավ նաև Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Սրբությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ողջույնը բերեց համաժողովին, ընդգծեց, որ այսօր հայ ժողովուրդը Մասիսի փեշերին

ունի իր բարգավաճող Հայրենիքն ու ազգային պետությունը: Մշակութային կապի կոմիտեի առաքելությունն է՝ արտասահմանի ցիրուցան հայության հոգին համախմբել վերածնված Մայր Հայրենիքի շուրջ:

Վեհափառ Հայրապետը հաջողություն մաղթեց Մշակութային կապի կոմիտեի նոր ղեկավարությանը, որպեսզի նա սրտացավությամբ, իմաստությամբ և մանավանդ լավատեսական ոգևորությամբ կարողանա իրականացնել Կոմիտեի առաջ դրված հայապահպանման հայրենասիրական նպատակները:

ՀՈՐԵԼՅԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՔ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Մարտի երկրորդ կեսին Երևանն ապրեց բուռն մշակութային կյանքով: Ընթացիկ թատերական, նկարչական և երաժշտական մթնոլորտը առավել ևս հագեցավ երեք կարևոր հոբելյանների մեծաշուք կատարումով:

Մարտի 21-ին Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնում նշվեց մեծ հայրենասեր, վիպասան Բաֆֆու ծննդյան 150-ամյակը: Պետական գործիչների, գրականագետների, գրողների և եղբայրական հանրապետությունների ներկայացուցիչների ելույթներում արժևորվեց Բաֆֆու գրական ժառանգությունը: Նշվեց, որ մեծ է նրա դերը ազգային-ազատագրական շարժումների խնդրման մեջ. Բաֆֆու վեպերը հզոր ոգևորություն հաղորդեցին հայ երիտասարդությանը, որը ոտքի էր կանգնել՝ պաշտպանելու իր մարդկային ու ազգային իրավունքները: Բաֆֆին նաև գեղագետ էր. նրա վեպերը շնչում են բանաստեղծությամբ, մանավանդ հայրենի երկրի նկարագրության էջերում: Բաֆֆին խորապես ուսումնասիրեց կյանքը, իր և հարևան ժողովուրդների ամենօրյա փոխհարաբերությունները, և այդքանով իր գրականությունը դարձավ իրապաշտական: Բայց և Բաֆֆին տեսլապաշտ էր. նա ուներ ապագա գեղեցիկ հայրենիքի երազը, և ահա այսօր պետական դրոշմ ծածանվում է Արարատի փեջերին:

Խորհրդային Հայաստանը Բաֆֆու երազի մարմնավորումն է:

*
* *

Մարտի 25-ին Կոմիտասի անվան Սենեկային երաժշտության տանը հանդիսավո-

րապես նշվեց արևմտահայ գրականության ամենաքնքուշ հոգու՝ Միսաք Մեծարենցի ծննդյան 100-ամյակը:

Բանաստեղծներ Վահագն Դավթյանը՝ բացման խոսքով, և Ռազմիկ Դավթյանը՝ պեկուցումով ներկայացրին Մեծարենցի բանաստեղծական խորհրդավոր աշխարհը: Վաղդ են վկայում նրա նրբին արվեստը՝ բանաստեղծական նրբակերտ պատկերներ, գույների բազմապատկերուն՝ գեղանկարչի նրբազգացությամբ, և մարդկային հոգեբանության մեղմ ցոլացումներ: Արձակագիր և տաղանդավոր թարգմանիչ Կարպիս Սուրենյանը ընդգծեց, որ Մեծարենցը «անանձական» ուրախության առաքել էր՝ համամարդկային սիրո տենչով, խաղաղ գոյության, երանավետ կյանքի ցանկությամբ՝ բոլորին, բոլորին: Հատկապես մատնանշվեց, որ Մեծարենցի լեզուն բյուրեղային է և ոսկեզօծ, նրա բանաստեղծության մեջ հայերենը հընչում է գերագույն նրբությամբ, բառիմաստային նրբերանգների անսպառ հարստությամբ:

Ապա հանդիսավոր երեկոն լցվեց Մեծարենցյան բանաստեղծության տրամադրությամբ՝ ասմունքի և երաժշտության միջոցով Մետաքսյա Սիմոնյանը, Հրաչուհի Ջինանյանը, Լուսինե Չաքարյանը, Նորեն Պալյանը և այլ արվեստագետներ հանդիսականներին պարզեցին հոգեկան գեղեցիկ ապրումների անմոռանալի պահեր:

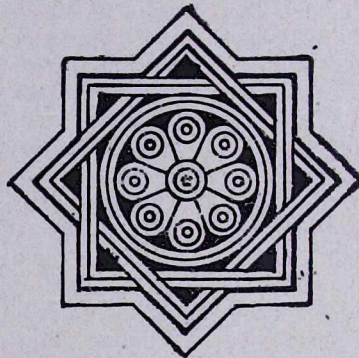
*
* *

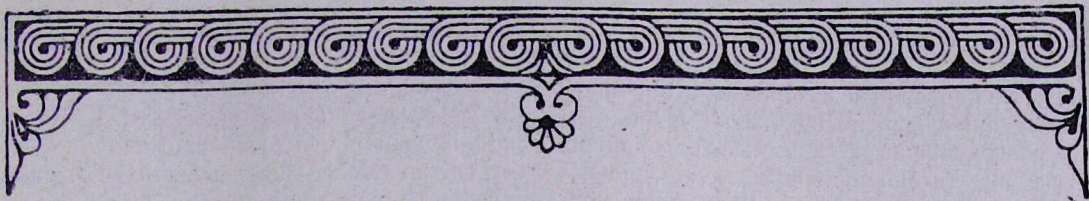
Մարտի 28-ին Ծիծեռնակաբերդի գեղադիր բարձունքում գտնվող մարզահամերգային համալիրի հանդիսասրահը հյուրըն-

կալել էր Երևանի արվեստասեր հասարակայնությանը: Տոնվում էր Հայաստանի ակադեմիական պետական քառաձայն երգչախմբի 50-ամյակը: Բեմը պարզարված էր պայծառ ծաղկեփնջերով: Վաստակաշատ երգչախմբի անդամները ունկնդրում էին արվեստագետ-խմբավար Էմմա Ծատուրյանի, Հայաստանի երգահանների միության, թատերական ընկերության և եղբայրական հանրապետությունների, Մոսկվայի ու Լենինգրադի ներկայացուցիչների ողջույնի խոսքերը երգչախմբի անցած փառապանծ ուղու մասին: Թաթուլ Ալթունյանի, Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի և մանավանդ Հովհաննես Չեքիջյանի ղեկավարությամբ Հայաստանի պետական երգչախումբը կատարել է ստեղծագործական մեծ սխրանքներ՝ արդարորեն արժանանալով Սովետական Միության և արտասահ-

մանյան մի շարք երկրների երաժշտասեր հասարակայնության ջերմ գնահատանքին: Այսօր Հայաստանի պետական երգչախումբը աշխարհի համբավավոր երգչախմբերից մեկն է, որ իր երգացանկով և կատարողական վարպետությամբ կարող է պատիվ բերել ցանկացած ժողովրդին: Դրա վկայությունը եղավ այն համերգը, որ տվեց երգչախումբը հավարտ պաշտոնական մասի: Կոմիտասի, Եկմալյանի, Բեթովենի, Վերդիի Գերշուինի և այլ երաժիշտների գործերի թարմ մեկնաբանությունը մեկ անգամ ևս հաստատեց, որ երգչախումբը ներուժակա-նություն ունի՝ մշտապես նորոգվելու և նորանոր ստեղծագործական բարձունքների ձգտելու համար:

ԹՂԹԱԿԻՑ

Թ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Կ Յ Ա Ն Ք

ՆԻՑՑԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ

Ուրախությամբ պետք է նշել, որ վերջին տարիներին զգալի աջխուժություն է ապրում ֆրանսահայ եկեղեցական-մշակութային կյանքը: Հայ եկեղեցու և մշակութային կենտրոնների համագործակցությունը դրականորեն է ապրում հայության ազգային գիտակցության վրա և օժանդակում հայապահպանման կարևոր գործին:

Այդպիսի մի համագործակցության վառ արտահայտությունն է Նիցցայի մշակութային տարեկան ծրագիրը, որ իրագործվում է Հայ Մշակութային ակումբի կողմից: Հայոց

պատմություն և կրոն, հայկական ճարտարապետություն, երաժշտություն, գրականություն և կինո,—ահա ձեռնարկների այն ծիրը, որ Նիցցայի հայությունը առաջադրել է իրականացնել 1986 թվականին: Ի թիվս այլոց, նախատեսված է նաև, որ հոգեշնորհ Տարոն վարդապետ ձերեճյանը պիտի ղեկուցի «Հայերի հին հավատալիքներն ու ավանդությունները» նյութի մասին: Դասախոսությունները տեղի պիտի ունենան քաղաքի հայկական եկեղեցում:

ԱՐՍԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՐԲԵՐՅԱՆԸ ԾՎԵԴԻԱՅՈՒՄ

1985 թվականի սեպտեմբերին Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի բարձր կարգադրությամբ Ստոկիոլմ գործուղվեց Մայր Աթոռիս միաբան Արսեն եպս. Բերբերյանը:

Ծվեդիայի հայկական գաղութը բազմամարդ չէ, բայց զանազան քաղաքներում սփռված հայությունը կարիք ունի հոգևոր կազմակերպման՝ հայությունը Մայր եկեղեցու և Մայր Հայրենիքի շուրջ համախմբելու համար:

Ուստի Արսեն սրբազանը առաջին իսկ օրերից կազմակերպչական աշխատանք ըսկըսեց՝ ի մի բերելու հայության ջանքերը և նպատակամղելու հայապահպանման վսեմ գործին: Նախ պետք էր կազմակերպել եկեղեցական կյանքը, որովհետև այնտեղ չկա

հայկական եկեղեցի. արարողությունները կատարվում են քույր եկեղեցիների կողմից ժամանակավորապես տրամադրված եկեղեցիներում: Տքնաջան աշխատանք անհրաժեշտ պիտի լինի այս նորակազմ համայնքին ազգային-եկեղեցական դեմք տալու համար, ստեղծելու համար առաջնորդարան, կրոնական, մշակութային, նույնիսկ մարզական համախումբ կյանք:

Ուրախությամբ պետք է նշել, որ Արսեն սրբազանը արդեն որոշ կազմակերպչական աշխատանքներ է տարել՝ ապահովելու համար գաղութի հայության համագործակցությունը, Ծվեդիայի Ազատ եկեղեցիների խորհրդի գործակցությունը, հայ գաղութի կյանքը նպատակամղելու ազգային-եկեղեցական-մշակութային գործունեության, ստեղ-

ծելու եկեղեցական և մշակութային կենտրոններ, կապմակերպելու հայկական դպրոցներ:

Հրապարակված է նաև հետագա գործունեության մի ծրագիր-առաջադրանք, որտեղ ընդգրկված է ծխական խորհուրդների վերընտրություն, ծխական նոր կանոնագրու-

թյան մշակում, վանազան՝ եկեղեցաւեր տիկնանց, երիտասարդաց, կրթական և ապագային-կրոնական դաստիարակության և մարզական համաձայնաբերի ստեղծումը, ունենալ թեմական կանոնագրություն և խորհուրդ, ապահովել թեմի տարեկան ծախսերը:

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԻ ԳՈՐԾԱՂԻՐ ԿՈՄԻՏԵԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Սուրբ Սիմոնի հրավերով սույն թվականի մարտի 3—7 օրերին Բուլղարիայում տեղի ունեցավ Խաղաղության Քրիստոնեական Կոնֆերանսի Գործադիր կոմիտեի խորհրդակցությունը, որին մասնակցեցին աշխարհի 36 երկրների 110 հայտնի եկեղեցական և խաղաղության պաշտպանության գործիչներ:

Խորհրդակցությանը, հանուն Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու, իրենց մասնակցությունը բերեցին Բուլղարահայ թեմական խորհրդի ատենապետ պրն. Կարո Տեր-Մեսրոպյանը և քարտուղար Ս. Մեսրոպ ավագ քահանա Պենյանը:

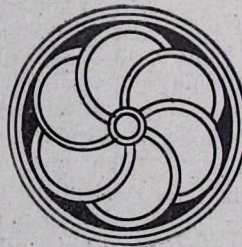
Խորհրդակցության ընթացքում քննարկվեցին ներկա աշխարհը հույսով մի շարք խնդիրներ: Այնուհետև ընդունվեց կոչ-բանաձև՝ ուղղված աշխարհի բոլոր Եկեղեցիներին, որտեղ հորդորվում է մշտաբան մնալ և սատարել համաշխարհային խաղաղության գործին:

Սույն կոչ-բանաձևում բարձր գնահատական է տրվել Սովետական Միության՝ խաղաղության ու փնաթափման դատին ի նըպաստ առաջարկին, որը հրապարակվել է

ընթացիկ տարվա հունվարի 15-ին: Կոչ-բանաձևում, որպես եպրակացություն, ընդգրծված է Եկեղեցիների բարոյական առաջնահերթ պարտականությունը՝ գործակցել նըման խաղաղասիրական ձեռնարկումներին և քրիստոնեական համայնքները մղել Եկումենիկ խաղաղարարական աշխատանքների:

Խորհրդակցության մասնակիցներից կապմըված մի պատվիրակություն, գլխավորությամբ Խաղաղության Քրիստոնեական Կոնֆերանսի նախագահ Նորին Սրբալնություն Կարոյի Տոթի, ընդունվեց Բուլղարիայի Ժողովրդական Հանրապետության Պետական Խորհրդի նախագահի տեղակալ Միսկո Գրիգորովի կողմից:

Պատվիրակության մեջ էին մտնում Խաղաղության Քրիստոնեական Կոնֆերանսի գլխավոր քարտուղար դոկտ. Լյուբոմիր Միրեժովսկին, Կիևի և Գալիցիայի միտրոպոլիտ Ֆիլարետը և Հնդկաստանի, Չեխոսլովակիայի, Ռումինիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների, Քենիայի, Պուերտո Ռիկոյի և Բուլղարիայի բարձրաստիճան հոգևորականներ:

ԿԱՆՏԱՏ «ԷԶՄԻԱՅԻՆ»

Խոսք՝ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ

Երաժշտություն՝ ԽՈՐԷՆ ՄԷՅԻԱՆԵԶԵԱՆԻ

Որդիական երախտագիտութեամբ՝ Ձօն
վազզէն Ա. Կաթողիկոսին Ամենայն հայոց՝
զահակալութեան երեսնամեակի առթիւ.

Moderato

Տղաներ
T.
B.

Յըն - ծայ այ - սօր
mf

Organo
Երգեհոն

mf

ցըն - ծայ եւ զուար - ճա - ճայ ե - կե - դե - ցի սուրբ տօ - ճե -

- լով մե - ծաւ Բաճ - դի - սիւ երես - ճա - մեայ քո տա - րե - դարձ

f

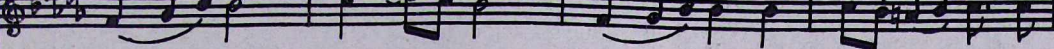
Ով գե-րազա-ն-ցեալդ Ով ըն-ծա-յն - ցեալդ հա - յոց ազ - գեծ

Ով իմաստոնա - ցեալ Ով պայ-ծա-ռա - ցեալ վե - հըդ Վազ - գեծ

unis.

ի հարս սուրբ հայրապետ եւ լուսա-ւորիչ տանն Թոր - գո - մայ

Աղջիկներ *mf*

S.
 A.

ԳՈՒ ԿԵՆՏ ԲԵՐ - ԿՐԱ - ՃԱԳ ԶԱՂ - ԳՐԱ - ԺԱՅ - ՃԵԱԼ ԵՐ - ՉԵՄՔ Ի

ԲԱՅ - ՂԵՆ ՄՈ - ՃԻ ԶՈՒ - ԻՐԱ - ԽԱ - ԳԵԱԼ

ԶՐՈՆ - ԺԱՅ Ե - ԿԵ - ՂԵ - ԳԻՃ ԵՆ ԱՂ - ԳՐՈՆ ԲԱ - յՈՅ

f

S.
A. ով գե-րա-զա-ցե-ցեալդ ով ըն ծա-յե

T.
B.

3 3

- ցեալդ հա - յոց ազ - գեց ով ի-մաստ-նա-ցեալ

3 3 3

Ով պալ-ծա-ռա-ցեալ վե - ղիդ վազ - գէն ժո-ղովորդն քո
 ժո - ղո - վորդն
 եւ ազ - գըն հա-մայն մաղ - րի - ցեն քեզ եր - կար եր - կար կեանս
 ազգըն հա-մայն

The musical score is written for a song in Armenian. It consists of two systems, each with three staves. The top staff is for the vocal line, the middle for a secondary vocal or harmony line, and the bottom for the piano accompaniment. The key signature has three flats (B-flat, E-flat, A-flat), and the time signature is 4/4. The lyrics are in Armenian script and are placed below the vocal staves. The piano part features a steady bass line and chords that support the melody.

S. A. T. B.

Դա - ռեր ե - կան Դա - ռեր աճ - ցան էջ -

- մի - ա - ծին քո հիւճ աճ - շարժ

ու սն - սս - սան էջ մի - ա - ծից
 Ջես ծե - ռա - կերտ դու մարդ - կե - դեց առ - օր -

The musical score is written for a vocal soloist and piano. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 4/4. The first system contains the first two lines of the song, and the second system contains the next two lines. The piano accompaniment features a steady eighth-note bass line and chords in the right hand.

- եայ ղու շո - ղա - կար լու - սոյ խո - լան էջ -

Ջանգ 2 4 Ջանգ

- յի - ա - ծից հա - լա - ռի յէջ

Handwritten musical score for the first system of the song "Ezmiashin". The score is written on four staves. The top staff is a vocal line with lyrics in Armenian. The second and third staves are piano accompaniment. The fourth staff is a grand staff (treble and bass clef) for piano accompaniment. The key signature is one flat (B-flat). The time signature is 4/4. The lyrics are: շու վա - ռե - ցար որ - պես կան - թեղ

Handwritten musical score for the second system of the song "Ezmiashin". The score is written on four staves. The top staff is a vocal line with lyrics in Armenian. The second and third staves are piano accompaniment. The fourth staff is a grand staff (treble and bass clef) for piano accompaniment. The key signature is one flat (B-flat). The time signature is 4/4. The lyrics are: վառ պա - րե - ցիր Մեր սըր - տե - ռում կայծծ

2

եր - կճա - յից

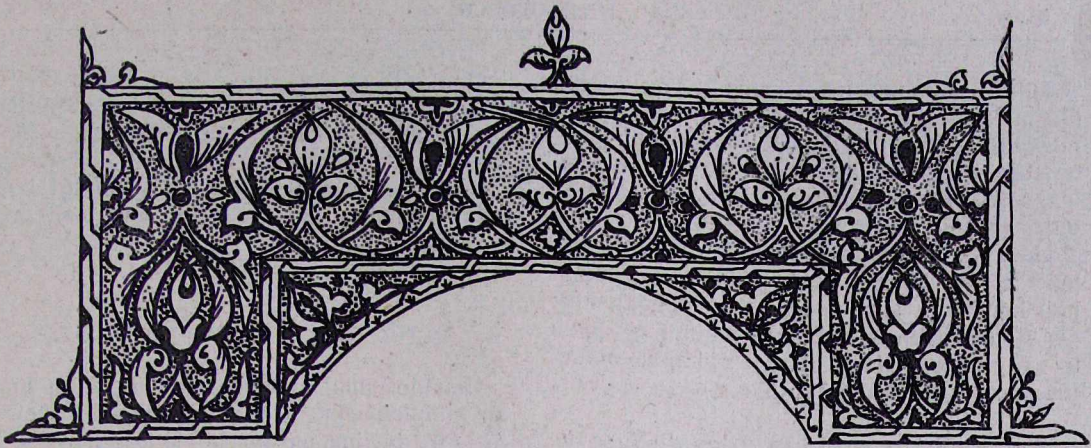
Աճ - փա - ռու - ճալ

ստորուկ եր - կրի դու լու - սա - գեղ ամ - շէջ փա - ռոս

First system of the musical score. It consists of four staves. The top staff is the vocal line with lyrics in Armenian: « - Գա - տու - րեան Էջ - Մի - ա - ». The second staff is a piano accompaniment. The third and fourth staves are part of a grand staff (piano and cello/bass). The key signature has two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 4/4. There are dynamic markings like *rit.* and *pp*.

Second system of the musical score. It consists of four staves. The top staff continues the vocal line with lyrics: « - ծիւց. Էջ - Մի - ա - ծիւց : ». The second staff is a piano accompaniment. The third and fourth staves are part of a grand staff. The key signature remains two flats, and the time signature is 4/4. There are dynamic markings like *pp* and *ppp*.

ԿԻԼԻԿՅԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԿՆԻՔՆԵՐ

1984 թվականին Միլանում հրատարակվեց «Վատիկանի գաղտնի արխիվների ոսկյա կնիքները» գիրքը, որտեղ նկարագրված են նաև Կիլիկյան թագավորության մի քանի կնիքներ, որ ուկում ենք ներկայացնել մեր ընթերցողներին:

ԿՆԻՔ 8Ա-Ի ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն կնիքը պատրաստված է պղնձափայլ ոսկուց. տրամագիծն է 37—38 մմ, հաստությունը՝ 6 մմ, կշռում է 15 գրամ:

Մասնակիորեն կնիքը տափակացած է և ունի ճաքեր: Դրոշմվածքի գրությունը մի երեսի վրա դժվար ընթեռնելի է: Կնիքը ներսից սևամեջ է, որովհետև այն իրենից ներկայացնում է երկու թիթեղ, որոնք ներսից միմյանց ագուցված են զսպանակավոր ճարմանդով: Կնիքն ունի մուտքի և ելքի անցքեր, որտեղից անցնում է լար: Իր մետաքսյա դեղին թելի հետ նաև նկատվում են վերականգնման հետևանքներ՝ ճերմակ բամբակի հետքեր:

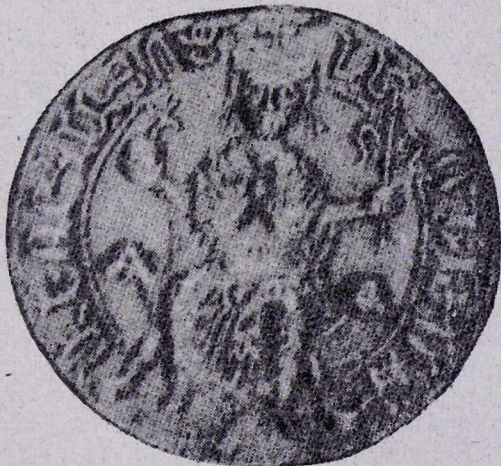
Կնիքի շուրջը գրված է ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՎՈՐ ՀԱՅՈՑ

Կնիքի վրա դրոշմված է մորուքավոր թագավորի պատկեր: Նա գլխին ունի թագ, որից կախված ծոփքավոր գնդերը կողքերից հասնում են մինչև նրա դեմքը: Թագավորը հանդիպահայաց բազմել է առյուծազուլիս

գահին: Աջ ձեռքին նա բռնել է խաչանիշ մի գունդ, իսկ ձախին՝ շուշանատես գայիսոն է: Կնիքի հակառակ կողմը—ԼԵԻՈՆ ՔՍԻ ԱՅ ԹԱԳԱՎՈՐ ՀԱՅՈՑ

ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

(1205)—բարձրությունն է 84 մմ, լայնությունը՝ 187/184

Տնտնական Օրդենի կրոնավորներից մեկի միջոցով Լևոն Բ թագավորը մշտապես կապ է պահպանել Հռոմի Պապ Ինտոկենտիոս Գ-ի հետ: Սույն նամակն ուղղված է

Պապին: Լևոն Բ-ն Իննոկենտիոս Գ-ին հայտնում է, որ բազմիցս նրան ուղարկել է ընծաներ, սակայն վերջին ժամանակներում դրանք հափշտակվել են: Վերոհիշյալ նամակով նա նաև բացահայտում է Տրիպոլի դըքսության արարքները:

Լևոն Բ թագավորը միաժամանակ խընդրում է Պապին, որ Տաճարական Ասպետներին հրահանգ տա, որպեսզի չաջակցեն հիշյալ դքսությանը և վնաս չհասցնեն ոչ իրեն և ոչ թոռանը (Ռայմոնդ Ռուբենին—ծանոթագրությունը թարգմանչի):

ԿՆԻՔ 8Գ-Ի ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս կնիքը պատրաստված է փայլուն ոսկուց. տրամագիծն է 38 մմ, հաստությունը 5 մմ, կշռում է 15 գրամ:

Կնիքը լավ է պահպանված, թերևս դրա երկու կողմերում կան մեկական ճաք: Սա նույն բովանդակությունն ունի, ինչ 8Ա կնիքը: Այն կախված է կարմրադեղին մետաքսյա թելից: Չկան վերականգնման հետքեր:

ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

(1205) — բարձրությունն է 193/190 մմ, լայնությունը 249/246:

Լևոն Բ թագավորի՝ Հռոմի Պապ Իննոկենտիոս Գ-ին ուղղված նամակի շարունակությունն է: Սույնով նա տեղեկացնում է Պապին, որ վերստին նվաճել է Անտիոքի դքսությունը և թախանձագին խնդրում է իր թագածառանգ թոռանը հաստատի այդ դըքսության գահին:

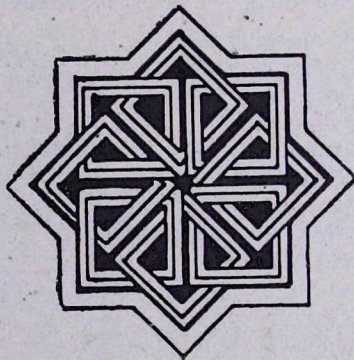
ԿՆԻՔ Դ-Ի ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

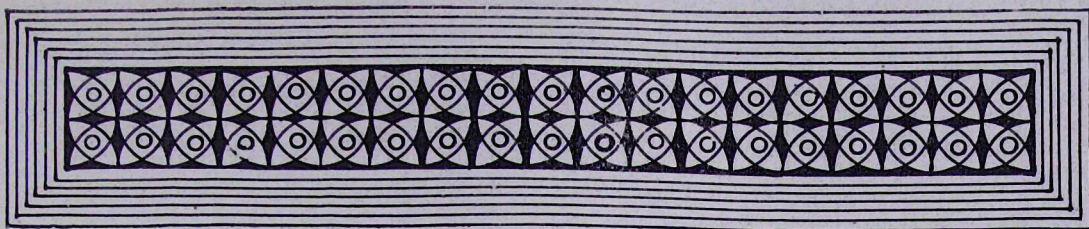
Սա նույնպես պատրաստված է 2-րդ կարգի դեղնափայլուն ոսկուց. տրամագիծն է 37—38 մմ, հաստությունը՝ 6 մմ, քաշն է 20 գրամ:

Այս կնիքը լավ է պահպանված, չունի ճաքեր: Սա նույնպես նույն բովանդակությունն ունի, ինչ 8Ա-ն:

ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

(1207) — բարձրությունն է 353/336, լայնությունը 184/186: Իննոկենտիոս Պապին գրած Լևոն Բ թագավորի նամակի վերջաբանն է, ուր Լևոն Բ-ն դժգոհում է պապական դեսպաններից, որոնք գնում են Տրիպոլի դքսության մարդկանց:

ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՆՈՒՍՏՅԱՆ

**ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ
ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑՎՈ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒՆ
ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ***

4.—ԻՇԽԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Այս 22 ժողովներեն 7-ին մեջ բացահայտորեն հիշված է որ իշխաններ ներկա եղած են ժողովներուն. հիշված է նաև անոնց թիվը, երբեմն նաև անունները:

Այս 22 ժողովներեն 10-ին մեջ նախարարաց կամ իշխանաց բնավ հիշատակություն չկա. բացահայտորեն անոնք ներկա չեն եղած:

Այս թիվին վրա կրնանք ավելցնել նաև Երուսաղեմի ժողովը, ուր ներկա եղած 120 հոգևորականներու կարգին հիշված են նաև «ժողովրդական ուխտավորների հապար կամ այլ ավելի»: Կասկածն վեր է թե այս «հապարն ավելի» ուխտավորները ներկա են անդ լոկ որպես հանդիսատես կամ ունկնդիր: Այնպես որ այս ժողովներուն ճիշդ կեսին մեջ կբացակային աշխարհական իշխաններ:

5.—ԻՇԽԱՆՆԵՐՈՒ ՆԵՐԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ:

Բացահայտ է, որ այս «իշխանները» կամ «նախարարները» ժողովուրդեն ընտրվելով կամ լիապորվելով չէ որ ներկա կըլլան այս ժողովներուն, այլ՝ սոսկ իրենց **իշխանական** հանգամանքով: Այսինքն իրենց **ժառանգական** իրավունքով: Բուն ժողովականները ըստ համաքրիստոնեական և առաքելական ավանդության ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐՆ են: Մեր մեջ սակայն սովորություն եղած է այս ժո-

ղովներուն հրավիրել նաև իշխաններու կամ նախարարներու հետ նաև վարդապետներ, երեցներ, կրոնավորներ մինչև իսկ կարգ մը պարագաներուն նաև սարկավագներ և «Սուրբ Եկեղեցվո Ուխտը», որոնք բացահայտորեն աշխարհականներ չեն, և ոչ ալ՝ այսպես ասած՝ ժողովուրդի ներկայացուցիչներ:

Ինչպես ասկե առաջ ակնարկեցինք, իշխանները ներկա են իբրև **գործադիր իշխանության ներկայացուցիչներ**: Այդ օրերուն պետություն և եկեղեցի միացած էին: Կրոնական ժողովներու որոշումները պետական կանոններու ուժ ունեին և պետական կանոն էին: Որոշողները եկեղեցիի գլխավորողները, առաջնորդները կամ հոգևոր իշխանավորներն էին. իսկ գործադրության ղնողները՝ աշխարհիկ իշխանավորներն էին: Բյուզանդական կայսրության մեջ եպիսկոպոսական ժողովներու կանոնները և որոշումները գործադրել տվողը կայսրն էր: Ժողովներուն որոշումները և կանոնները բանաձևվելն և վերջնական ձև ստանալն հետո մեծամասնության ձայնով, կհանձնվեին կայսեր, որ կիրահանգեր անոնց գործադրությունը: Նույն էր նաև դերը հայ թագավորներուն և անոնց չգոյության պարագային հայ իշխաններուն և նախարարներուն: Անոնք ներկա են ժողովներուն, պարզապես իրապեք դառնալու տրված որոշմանց և դրված կանոններուն՝ որպեսպի յուրաքանչյուր իշխան հրահանգե անոնց գործադրությունը իր սեպ-

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1986 թվականի № Բ-ից:

հական գավառներուն մեջ, քանի որ կեդրոնական աշխարհիկ հայ իշխանությունը վերցված էր: Օտար տիրապետողներ, Հայոց թագավորությունը ջնջելով հանդերձ թույլ տված էին որ հայ նախարարներ շարունակեն իրենց գոյությունը, որոնք իբրև մանր արքայիկներ կկառավարեին իրենց սեպհական գավառները ընդ իշխանությամբ օտար տիրակալին, որ կհետաքրքրվեր միայն իր ստանալիք տուրքով կամ պորքով. իսկ ներքին խնդիրները, հատկապես կրոնականները, ամբողջությամբ ձգված էին տեղական հայ իշխանին իրավասության: Այնպես որ այս ժողովներու մեջ իշխաններու ներկայության փաստեն հետևեցնելով որ Հայ Եկեղեցին «ժողովրդավարական» վարչություն ունեցած է կամ «աշխարհականներ» ալ ներկա գտնված են մեր Եկեղեցիի ընդհանրական ժողովներուն եպիսկոպոսներու հավասար ձայնով կամ անոնց համապոր հանգամանքով, պատմականորեն չարդարանար: Մինչև ժժ դար Հայ Եկեղեցին ոգիով և վարչությամբ շատ քիչ տարբերություն ուներ արևելյան մյուս Եկեղեցիներեն, ներառյալ Օրթոդոքս Եկեղեցին: Տարբերությունը սկսավ ժժ դարուն, երբ երկու տարբեր պետական կանոնադրություններ պարտադրվեցան Հայ Եկեղեցիին, մեղակցությամբ կամ համակերպությամբ օրվան հոգևոր իշխանության և Հայ մտավորականության: Ասոնց մասին է որ կուլենք ավելի հանգամանորեն անդրադառնալ ստորև:

Ընդհանրական ժողով գումարելու մանրամասնությանց շուրջ ոչ մեկ օրինակ նախատեսություն կամ օրենք կիիջենք մեր հին կանոններուն մեջ: Օրինակ ո՞վ լիապորված է նման ժողովներ հրավիրելու. Ո՞վքեր իրավասու են ներկա լինելու նման ժողովներուն, ի՞նչ օրենքներով և սկզբունքներով պետք է կառավարվին անոնք: Եթե մեր բոլոր ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔԸ աչքե անցնելու կարելիությունը ունեցած ըլլայինք, թերևս այս հարցունքներն ումանց հավանական պատասխաններ կարելի ըլլար գտնել: Արդ այս անորոշությունները քիչ շատ հստակեցնելու նպատակով և այս ժողովներուն և եկեղեցվո վարչության օրինական ձև ու կերպարանք տալու համար ստեղծվեցան մեր մեջ երկու պետական ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: Ասոնցմէ առաջինը գործադրության դրվեցավ 1837-ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մեջ, ռուսական կայսրության մեջ ապրող հայության համար «ՊԼՈԹԵՆԻԵ» ռուսական անունով. իսկ երկրորդը գործադրության դրվեցավ 1863-ին Թուրքիո Հայոց Պատրիարքության մեջ, Օսմանյան կայսրության մեջ գտնվող հայության համար «ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ» անվան տակ: Այժմ նախ ընդհա-

նուր ակնարկ մը նետենք անոնցմէ յուրաքանչյուրին վրա ստուգելու համար թե որչափով անոնք կհամապատասխանեն համաքրիստոնեական և Հայ Եկեղեցիի ժողով գումարելու ոգիին և ավանդության:

Գ.— ՊԼՈԹԵՆԻԱ:

Երբ Մայր Աթոռը մտավ Ռուսական տնօրինության ներքև Թյուրքմենշայի դաշինքով, 1828, Ռուս պետությունը ուլեց գիտնալ թե ինչ կանոններով կկառավարվեր Հայոց Եկեղեցին: Օրմանյան հետևյալ խորհրդածությունը ունի այս մասին. «Կաթողիկոսարանը առձեռն կանոնագիր մը չուներ ներկայելու: ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ մը կար Օձնեցիի ժամանակէն կապված, բայց հավաքածո մըն էր պանապան կանոններու, որոնց մեջ վարչականները կատարյալ չէին, և ամոթ չսեպվի խոստովանիլ, թե գուցե Մայր Աթոռն ալ այն ատեն պայն իր ձեռքին տակ չէր պահեր և անով չէր գործեր, պի խառնաշփոթ ժամանակներ ամեն կարգ ու կանոն խանգարած էին, ու կաթողիկոսներու, իշխաններու և եպիսկոպոսներու կամայական գործեր ասպարեզ գտած էին» (ԱԶԳ., հտժ. 2515):

Ասոր վրա Ռուսական կառավարությունը ինք նախաձեռնակ եղալ կազմական կանոնագիրք մը հորինելու Հայ Եկեղեցիին համար: Գրեթե 10 տարի ուսումնասիրություններ և հետապոտություններ կատարեցին պետության կողմէ նշանակված հայ կամ օտար մասնագետներ և Հանձնախումբեր, մինչև որ ի գլուխ հանեցին այս գործը, և որ 1836-ին տպագրվելով հանձնվեցավ Մայր Աթոռ՝ գործադրվելու համար 1837 տարեգրվիւն սկսյալ: Այս ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ծանոթ է՝ հայացած ձևով՝ ՊԼՈԹԵՆԻԱ ռուսական անունով, որ վերևի գլխագրյալ ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ բառին հետ նույն իմաստն ունի: Տպագրյալ Պոլոժենիայի անվանաթերթին վրա ըսված է, «Բարձրագոյն ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յաղագս Կառավարութեան գործոց Լուսաւորչական Հայոց Եկեղեցւոյ ի ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ»: Այս վերջին բառեն դուրսին է ենթադրել, որ այս Օրենքը կապմոհներ երբեք մտադրություն չեն ունեցած համայն Հայ Եկեղեցիին համար օրենք կապմոհ: Այսուհանդերձ հողավածներուն մեջ մտած են այնպիսի օրինական տրամադրություններ, որոնք կվերաբերին ուղղակի կամ անուղղակի կերպով համայն Հայ Եկեղեցիին:

ՊԼՈԹԵՆԻԱՆ բաժնված է 10 զուխներու և կքաղկանա 141 հոդվածներ:

Օրմանյան Պոլոժենիայի վերլուծման իր խորհրդածությունը վերջավորության կբերե հետևյալ ելարկացությամբ: «Բազարձակ կերպով չենք կրնար ուրանալ, որ մեծ քայլ մը և հիմնական օգուտ մըն է որոշված և պաշտոնապես հաստատված և գործադրու-

թյան միջոցներով պորացած կանոնադրություն մը ունենալ. մինչև իսկ թերի և դիտողությանց տեղի տվող բան մը ունենալը՝ բնավ չունենալեն տասնապատիկ և հարյուրապատիկ լավագույն է: Մանավանդ եթե նկատի առնվի Սիմեոն Երևանցիի մահվան հաջորդող շփոթությանց և խռովությանց կիսադարյան միջոցը, որ հետևանքն էր ընտրողական և վարչական և ներքին հարաբերական առձեռն օրենք մը, հաստատուն կանոնադրություն մը չգտնվելուն: Պետք չէ՝ ալ լռենք որ եկեղեցական բարեկարգության համար ավելի ապրելիկ եղած է Պոլոժնիան Ռուսահայոց համար, քան Սահմանադրությունը Տաճկահայոց համար» (ԱԶԳ., հոմ. 2529):

Դ.—ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ինչ դեր որ սահմանված էր ՊՈԼՈՅՆԻԱՅԻ՝ Ռուսական կայսրության սահմաններում մեջ ապրող հայության կրոնա-եկեղեցական կյանքին մեջ, նույն դերը վերապահված էր ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ՝ Օսման տերության մեջ գտնվող հայության համար: Երկուքն ալ հաստատված ու պաշտպանված էին պատկան պետություններեն: Երկուքն ալ մաս կազմած էին պատկան երկրին օրինական դրության և հետևաբար երկուքն ալ որոշումները, որոնք հանրության կվերաբերեին, կգործադրվեին պետութենեն: Տարբերությունը վարչական դրության և մանավանդ եկեղեցիի մասին իրենց ունեցած ուրույն տեսակետին և գաղափարին մեջ կկատարվար:

ՊՈԼՈՅՆԻԱՆ, ինչպես անոր առաջին հոդվածը կտրամադրե, «բարձրագույն կարգաւորութիւն» մըն է, «Լուսաւորչական Հայոց ԵԿԵՂԵՑԻՈՅԻ ի Ռուսաստան»: Ու այս բացատրությունը կգործադրվի 141 հոդվածներէ բաղկացալ այս կանոնադրության գրեթէ ամեն մեկ հոդվածին մեջ: Հետևաբար տարակույսէ վեր է, որ Պոլոժնիան ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ կանոնադրություն մըն էր: Իսկ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ինչպես անունը կհաստատե, ԱԶԳԱՅԻՆ կանոնադրություն մըն է: «ԱԶԳ» բառը այնքան հաճախ կգործածվի այս կանոնադրության մեջ որքան «ԵԿԵՂԵՑԻ» բառը Պոլոժնիայի մեջ: «Հայաստանյայց Եկեղեցիի» բացատրությունը, եթէ չենք սխալի, երկու անգամ միայն գործածված է 99 հոդվածներէ բաղկացալ Սահմանադրության մեջ:

Սահմանադրության մասին Օրմանյան ունի խորհրդածությանց շարք մը, «ԱՆԿԱՇՎԱՆԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ» վերնագրով, պոր կուլենք հառաջ բերել նույնությամբ:

«Ազգային Սահմանադրությունը երկար տեւն ազգին մղձավանջն եղաւ. և հաստատվելն ետքն ալ ազգին պարծանքը սեպվե-

ցաւ և մինչև վերջին օրեր ամենայն գուրգուրանքով պահվեցաւ և պաշտպանվեցաւ, և վտանգներէն ապառկիւր մեծ հաջողություն սեպվեցաւ: Որչափ ալ այս տողերը գրողն ևս յուր մասնակցությունն և աշխատությունն ունեցած է վերջին պարագաներում մեջ, Սահմանադրության գոյությունը պաշտպանելու, այսու ամենայնիվ անաշտ պատմագիրի և անկաշկանդ քննասերի պարտք կսեպե իրականության պարագաներն ալ չծածկել յուր ընթերցողներն: Սահմանադրական շրջանը, այսինքն 1860-էն առդին անցած կես դարը անկասկած ազգային վարգացման և հառաջդիմության ժամանակամիջոց մը եղած է, սակայն իրավացի չէր ըլլար կարծել թէ այս ամենը պարզապէս Տաճկահայոց Սահմանադրության արդյունքն է, զի շատ ավելի պատճառներ, ինչպես դարին պահանջը, միջազգային շփումները, պետական կարգադրությունները, օտարաց ձեռնտվությունները, նպաստեին այդ արդյունքը հառաջ բերելու: Մանավանդ պետք չէ մոռնալ որ Ռուսահայեր առանց Տաճկահայոց Սահմանադրության, անոնցմէ ավելի հառաջացած և վարգացած կգտնվին այսօր: Տաճկահայոց դիրքը, որ հատուկ կացության, ներքին կազմակերպության և ինքնուրույն վարչության առավելությունները վայելած է անցյալին Օսմանյան գահուն հովանավորության ներքն, իրեն հիմ ունեցած է կրոնական սկզբունքը և եկեղեցական կերպարանը, և անով ապրած է միշտ, որով այս սկզբունքը հնար չէր խախտել առանց կացության կերպարանը խախտելու: Ազգին որոշ կանոնադրություն մը ունենալը անհրաժեշտ էր, դասակարգելուն ժառանգական կամ նյութական առավելությամբ իրարու վրա ճոխանալը նոր ժամանակը չէր ներեր, եկեղեցական գործոց մեջ աշխարհական տարրին մասնակցությունը Հայ Եկեղեցվո սեփական պարծանքն էր, և այդ հիմերը պետք էր որ նվիրագործվեին պաշտոնական կանոնադրության կամ Սահմանադրության մեջ: Բայց այդ նպատակները իրականացնելու ձեռնարկողներ ավելի քան ավանդական սկզբունքներէ, իրենց կրթված տեղովույն, հայտնի ըսենք գաղղիական երկրին ու մթնոլորտին ազդեցություններէն առաջնորդված իրենց ներշնչումներն առին նույն երկրին քաղաքական գաղափարներէն և նույն մթնոլորտով ոգևորվեցան, և կրոնական ու եկեղեցական հիմամբ կազմված հասարակությունը՝ պարզապէս քաղաքական հասարակության մը ձևին կաղապարել հորդորվեցան: Ընդհանուր ժողովին մեջ 20 եկեղեցականի դեմ 120 աշխարհական, վարչական ժողովներու և խորհուրդներու մեջ 24 եկեղեցականի դեմ 62 աշխարհական, թաղական

խորհուրդներու մեջ բոլորը աշխարհական, անշուշտ եկեղեցական նշանակության նվազամասն և կրոնական ազդեցության տկարացման պիտի առաջնորդեին: Մանավանդ որ ազգային գերագույն ատյանը, բացարձակ համարառուն և ինքնավոր ուղիքը Ընդհանուր Ժողովն էր, որուն 20 եկեղեցականները որոնմանց ուժին մեջ հապիվ 15% կկազմեին, պատրիարքն ալ որոշմանց գործադիր պաշտոնյա մըն էր դարձած, և եկեղեցական գաղափարը անշնանակ տարր էր ուղղություն տալու տեսակետէն: Դիտելի է ևս որ երբ ազդեցություն մը կընշվեր, ուրիշ մը չէր կրնար պորանալ, քանի որ պետական տեսակետը չէր կրնար ներել որ իր սահմանին մեջ ուրիշ քաղաքական ձև մը կկազմվեր, որով թե՛ հինը կկորսվեր և թե՛ նորը չէր ստացվեր: Հունական ազգությունը, որուն կանոնագրությունը կամ Սահմանադրությունը Հայ ազգության Սահմանադրութենէն առաջ կազմվեցաւ, ո՛չ մնայուն և վարիչ ու համարառու ընդհանուր ժողով ունի, ո՛չ առանձին գործող քաղաքական ժողով ունի, ո՛չ աշխարհական խորհուրդներու բազմաթիվ ձյուղեր ունի, և այսօր հայ հասարակութենէն ոչ միայն հետնյալ չէ, այլ և ավելի խաղաղ և կանոնավոր կյանք կանցունէ, և ազգային կոչված իրավունքները ավելի ամուր կերպով կպաշտպանէ: Երուսաղէմի ընտրողական պայքարը, որով փոքրիշատն վբաղեցանք և դեռ պիտի վբաղինք, Քաղաքական Ժողովին աշխարհականացուման մարմաջին արդյունքն էր, և Սահմանադրության առաջին օրէն գայթակղության քար մը եղավ, և քիչ մնաց որ Սահմանադրությունը վտանգէր, մանավանդ որ միակ ալ չմնաց յուր տեսակին մեջ, և Սահմանադրական միջոցին Տաճկահայոց կյանքը տույն տեսակ էութեամբ մանր այլ աղմուկով ծանր խնդիրներու անընդհատ շարահյուսություն եղավ: Իսկ թե ի՞նչպէս պետական շրջանակը հաճեցաւ այդպիսի Սահմանադրություն մը հաստատել, արդեն տեսնվեցաւ որ պարզապէս հանդարտություն պահպանելու բռնադատայալ պիշողություն մը եղավ, որուն հաստատությունը տալ տվողն իսկ խեթիվ հայեցաւ, և նույն եպարքոսին բերանը կդրվի, թե տրված Սահմանադրությունը քառակուսի անիվ մըն էր, որ վայն դարձնել ուղղներուն փորձանքը պիտի ըլլա: Նորէն կկրկնենք թե պատմագիրի անհրաժեշտ անաջառութենէն չխուսափելու տեսակետէն է այդ տողերուն շարժառիթը» (ԱԶԳ., հոտ. 2731):

Ավելորդ չենք նկատեր մատնանշել, որ Սահմանադրության մեջ պատրիարքներու պաշտոնավարության ժամանակաշրջանը սահմանող նախատեսություն չկար, ինչ որ

կնշանակէ, որ կրնային Աթոռի վրա մնալ մինչև իրենց մահը: Հակառակ այս իրողության սակայն Սահմանադրության շրջանի 10—12 պատրիարքներէն մեկը միայն, Ներսէս Արք. Վարժապետյան, այդ բախտին արժանացած է: Անոր դեմ ևս խաչակրություն մը սկսված էր Սահմանադրությունը իրենց անհանդարտ բնավորության կամ մենատիրական պագումներուն գործիք դարձնել ուղղներու կողմէ, ինչ որ պատճառ դարձած էր որ իսկապէս անձնվեր ու կարող այս պատրիարքը բռնվեր շաքարախտի հիվանդութենէն, ինչ որ փութացուց անոր մահը, գրկելով հայ ժողովուրդը և եկեղեցին այս արժեքավոր հոգևորական շնորհներէն, ըլլա այդ Պոյտ կամ Էջմիածնի Աթոռներուն վրա: Մնացյալներն Աջոցյան եկեղեցավեր Պատրիարքը վար առնվեցաւ Աթոռնէ իբրև հակասահմանադրական՝ ամենէն ողբերգական և անավագիչ պայմաններու տակ: Խրիմյանի և Եղիշէ Դուրյանի նման ժողովըրդանվեր և պատկառելի դէմքեր հարկադրվեցան հրաժարիլ Աթոռնէ: Անոնցմէ ոչ մեկը 5—6 տարիէն ավելի Աթոռի վրա կըրցաւ մնալ, բացի Օրմանյանէն, որ կըրցաւ 12 տարիներ բոլորել Աթոռին վրա, որովհետև իր օրով Սուլթան Համիտի հրամանով առկախված էր Սահմանադրությունը: Հապիվ թե Համիտի բռնակալությունը մասամբ մը սանձված էր, երբ Աթոռնէ վար առնվեցաւ նաև մեծ մտավորական ու դիվանագետ այս Պատրիարքը, բացի անպատվություն բերող պայմաններու տակ: Այս կետին կրկին կուպենք խոսքը տալ Օրմանյանի և վերջավորության բերել Սահմանադրության մասին մեր արդեն իսկ ըստ բավականին երկարած այս ծանոթագրությունը:

«Սարգիս Գուլումճյան Պատրիարք 1860 մայիս 2-էն մինչև 1861 հոկտեմբեր 21 ամենայն փառք իբրև սահմանադրական անձ Աթոռ բարձրանալով, իբր հակառահմանադրական մը հրաժարիլ պարտավորվեցաւ: Այդ բախտը հասարակ է ամեն անոնց, որ առողջ և խոհական սկզբունքներու հետևելով խնդիր մը կընդգրկեն, բայց ծայրահեղություններէ խորշելով անկշռադատ գործիչներէ կհալածվին: Սահմանադրական սկզբունքը որ կանոնավոր վարչության հիմնական պիտի ըլլա, պետք չէ որ շփոթվի հախուռն և աղիկամի ձեռնարկներու հետ, որոնք ուղղամիտ կանոններէ ավելի շահադետ նպատակներէ կառաջնորդվին» (ԱԶԳ., էջ 4052): «Ազգային Սահմանադրությունը,—կըսէ Նորին Ս. Օծություն Տ. Վապգէն կաթողիկոսը իր նամակներէն մեկին մեջ,—կմնա պատմության անցած եկեղեցական տեղական կանոնադրություն մը. իսկ մեր օրերուն պետք է

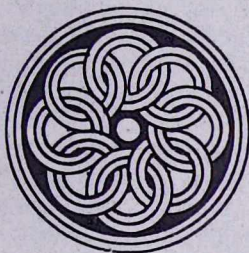
նոր կանոնադրությամբ մը օժտել մեր եկեղեցվո կառույցը»:

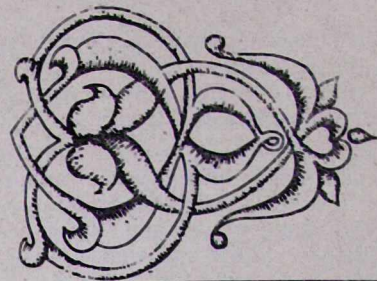
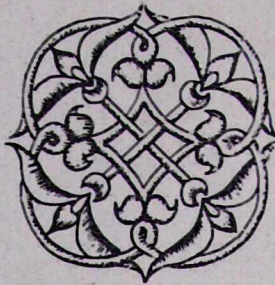
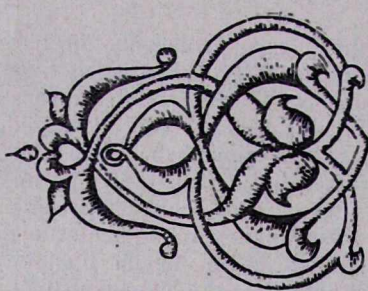
Ե.— ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԸ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Պոլոժենիան կիրարկութենէ ինկալ Յարական Ռուս կայսրության անկումով 1917-ին: Այս կանոնադրությամբ ընտրվող վերջին կաթողիկոսը եղավ Գեորգ Ե Վշտալին 1911-ին: Իսկ ՍԱՀՐԱՄԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ առկախվեցավ Օսմանյան կայսրության անկումեն հետո 1922-ին: Թրք. Հանրապետական շրջանին անպաշտոն կերպով շարունակվեցավ կիրարկվի Սահմանադրությունը, մինչև 1960 թվականը, «անարյուն հեղափոխությունը», որմէ հետո գրեթէ իսպառ դադրեցավ կիրարկութենէ: Թյուրքիո Պատրիարքներու և Թաղ. Խորհուրդներու ընտրությունները միայն Սահմանադրության ոգիով կկատարվին ներկայիս:

Գեորգ Ե կաթողիկոսն մինչև Վազգեն Ա կաթողիկոս, այսինքն շուրջ 70 տարիներէ ի վեր, փորձեր կըլլան նոր ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒ-

ԹՅԱՆ նախագիծեր պատրաստելու, որ կիրարկելի ըլլա համայն Հայց. Եկեղեցիին համար: Այդ առժամյա ՆԱԽԱԳԻԾԸ պատրաստվեցավ 1984-ին և 1985-ին, Վազգեն կաթողիկոսի կողմէ նշանակված Հանձնաժողովի մը կողմէ: Այս ՆԱԽԱԳԻԾՆ Է, որ կիլիկիո Կաթողիկոսության ներկայացուցիչներուն հետ ևս խորհրդակցելէ և համաձայնության մը հանգելէ հետո՝ պիտի ներկայացվի Հայց. Եկեղեցիի Եպիսկոպոսական գերագույն ժողովին, որ պիտի տա անոր վերջնական ձևը իբրև «ԿԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ Հայց. Եկեղեցւոյ», և որ պիտի ամբողջանա «ՀԱՅՈՅ ԿԱՆՈՆԱԳՐՔԻ» կանոններուն տեսակավորյալ վերադասավորությամբ: Ներկայիս Հայց. Եկեղեցին չունի ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳՐՔ մը և հետևաբար անոր թեմերը, ինչպէս նաև մեր նվիրապետական չորս Աթոռները, ունին իրենց ուրույն կանոնագրությունները, որոնցմով կկառավարեն իրենց ներքին գործերը:

ՀԱԿՈՒԲ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԸՆՃՅԱՆ

ՄԱՐՏԻՆ ԼՈՒԹԵՐԻՆ ԿԱՆԽՈՂ ՄԻ ՔԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԲԱՐԵԿԱՐԳԻԶՆԵՐ

1054 թ. լատինական և հունական եկեղեցիների միջև գոյություն ունեցող տարակարծություններն ու վեճերը պատճառ դարձան այդ եկեղեցիների պաշտոնական և վերջնական բաժանման, այսինքն՝ հարաբերությունների ամբողջական խզման: Երկուստեք կատարվեցին մեղադրանքներ, և նըպովներ արձակվեցին միմյանց դեմ: Այնուհետև լատինական կամ արևմտյան հերձվածը իրեն վերապահեց «կաթոլիկ» լինելու հանգամանքը, մի բան, որ իրականության բնավ չի համապատասխանում. սակայն մյուս եկեղեցիներից զանազանվելու համար հետըզհետե ընդհանրացավ նրա սեփականացրած այս անվանման կիրառությունը:

Ժամանակի ընթացքում այս կաթոլիկ եկեղեցում զգալի էր դառնում բարենորոգումներ անելու անհրաժեշտությունը. առ այդ գրեթե ոչինչ չէին կարողացել անել Պիպայի, Կոնստանցի, Բազելի և Նույնիսկ Լատերանի Ե ժողովները: Մի կողմից Հռոմի պապը չէր ուզում վիճել իր հոգևոր իշխանության գերագահ դիրքը հանդեպ աշխարհիկ իշխանությունների և իրեն համարում էր «երկրային աստված», մյուս կողմից էլ պաշտոնների վաճառքը, ընչաքաղցությունը, եկեղեցական խորհուրդների և ծեսերի չարաշահումը, սնտոխապաշտությունն ու սրբերի հաճախ կեղծ մատուցների նկատմամբ հրահրված պաշտամունքը՝ ապականել էին եկեղեցա-

կանների և եկեղեցական իշխանավորների մեծագույն մասին: Վանականության մեջ զգալի էին դարձել անբարոյականությունն ու տգիտությունը:

Եկեղեցականների քարոզածը հաճախ անհարիր էր ս. Գրքի վարդապետությանը: Նրանք վիուկներ ու կախարդներ փնտրելու պատրվակով իրենց հակառակորդներին ենթարկում էին հավատաքնության ահավոր դատաստանին: Հավատաքնությունը (inquisitio) սկիզբ էր առել ԺԲ դարից: Հավատաքնություն կատարելիս իրավասությունը նախապես պատկանում էր եպիսկոպոսներին, սակայն Իննովկենտիոս պապը 1248 թ. դոմինիկյան միաբանության կրոնավորներին էլ թույլ տվեց այս խնդրով զբաղվել: Միայն Իսպանիայում, օրինակ, տխրահռչակ հավատաքննիչ Թովմաս դե Տորկվեմադան (1420—1498) խարոյկի վրա այրել տվեց ավելի քան 10 հազար հոգու: Այսպիսով քրիստոնեությունը գնալով դադարում էր սիրո կրոն լինելուց և վերածվում ահ ու սարսափ տարածող, ինչպես նաև խեղճերին շահագործող մի կրոնի:

Ցույց տալու համար կաթոլիկ եկեղեցու ունեցած անլուրջ վերաբերմունքը բարեկարգության նկատմամբ արժե անդրադառնալ հետևյալ ցայտուն դեպքին, որը տեղի ունեցավ Լատերանի Ե ժողովի օրերին (1512—1517): Դեռևս 23-ամյա Ալբրեխտ Բրանդեր-

բուրգցին 1513 թ. Մագդեբուրգի արքեպիսկոպոս էր ընտրվել, իսկ մի տարի անց Մայնցի եկեղեցական ավագանու կողմից նա ընտրվեց տեղի արքեպիսկոպոս և ստացավ կայսրընտիր իշխանի հանգամանք։ Տաղ տաղվա ընթացքում Մայնցում երրորդ անգամ էր, որ նոր արքեպիսկոպոս էր պաշտոնի անցնում։ Հռոմի պապից հաստատվելու համար յուրաքանչյուրը պարտավոր էր աթոռի և պալլիումի որպես տուրք 14 հազար դուկատ (ոսկեդրամ) վճարել։ Այդ գումարը գոյանում էր հատկապես դրոշմի արարողության առթիվ գանձված տուրքերից։ Բրանդերբուրգցիները հակառակ էին, որ Ալբրեխտը հաստատվեր որպես արքեպիսկոպոս միաժամանակ երեք թեմերի՝ Բրանդերբուրգի, Հայբերշտադի և Մայնցի։ Եկեղեցական օրենքով էլ մի եկեղեցական իրավունք չունեի մի քանի պաշտոններ վարելու։ Սակայն Լևոն Ժ պապը նյութական և քաղաքական շահերը օրենքից բարձր գնահատելով՝ իր մարդկանց միջոցով առաջարկեց Ալբրեխտի պատգամավորներին, որ 10 հազար դուկատի հավելյալ վճարումով ինքը համաձայն կլինի հաստատելու Ալբրեխտի նոր պաշտոնը և։ Պապական գործարքի պատասխանատուները ցույց տվեցին նաև, թե ինչ ճանապարհով հնարավոր էր հայթայթել հիշյալ գումարը։ Բրանդերբուրգի և Մայնցի վիճակներում «Ներման թղթերը»¹ պետք է վաճառեին, որոնցից գոյացած հասույթի կեսը ս. Պետրոս տաճարի կառուցմանը, իսկ մյուս կեսն էլ Ալբրեխտին պիտի հատկացվեր՝ ի դիմաց ֆուգգերներից² կատարած իր դրամական փոխառության։

Վերոհիշյալ դեպքը, որը ժողովրդային մի մեծ պրոթիվումի առիթ տվեց, մի օրինակ է միայն եկեղեցական պաշտոնների ընթացիկ վաճառման, այսինքն՝ սիմոնիականության։

ԺԴ դարի վերջերին Եվրոպայում սկիզբ առավ մշակութային և գիտական մի շարժում, որը հայտնի է **հումանիստական շարժում** անունով։ Մեջտեղ եկան հումանիստ մտածողներ, որոնք սկսեցին վերաբժնորել

դասական հնադարի մշակույթը, այսինքն՝ հին լեզուները, արվեստն ու գրականությունը՝ բոլորովին անկախ կրոնական և աստվածաբանական նկատառումներից։ Այս ժամանակաշրջանում գործող հայտնի հումանիստներ էին՝ Լեոնարդո դա Վինչին, Գալենոսը, Լորենցո Վալլան, Նիկոլայոս Կուսանոսը, Նիկոլայոս Կոպեռնիկոսը, Երազմ Ռոթերդամցին, Յոհաննես Ռոյսխինը և ուրիշներ։ Եկեղեցական բարեկարգության հարցում իրենց կարևոր նպաստը բերեցին հումանիստներից **Լորենցո Վալլան** (1405—1457) և **Երազմ Ռոթերդամցին** (1469—1536)։

Լորենցո Վալլան, լինելով հռչակավոր լատինագետ, առաջադեմ փիլիսոփա և ս. Գրոց մասնագետ, 1440 թ. իր մի գրությամբ (*"De Donatone Constantini Imperatoris"*) ապացուցում է Կոստանդիանոս կայսեր տված հրովարտակի կեղծիքը պապի իշխանության և նրա ունեցած կալվածների վերաբերյալ։ Այդ հրովարտակը հայտնի էր «Կոստանդինյան պարզև» անվամբ։ Պապերն իրենք էին հնարել նման շինծու փաստաթղթեր՝ իրենց իշխանության անձեռնմխելիությունը հաստատելու համար³։ Վալլան ենթարկվում է եկեղեցական հալածանքի։

Հումանիստների մեծագույն դեմքն է համարվել **Երազմ Ռոթերդամցին** (Դեսիդերիոս)։ Նա մեծ հեղինակություն է ձեռք բերել ոչ միայն իր հայրենիքում, այլև՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և Անգլիայում։ Նա թողել է մի գրվածք «Հիմարության գո-

³ Ապացուցելու համար կաթոլիկ եկեղեցու մենատիրական ձգտումները՝ հարկ ենք համարում մի հատված մեջբերել հիշյալ հրովարտակից, որը իբր թե Կոստանդիանոս կայսրն (306—337) է շնորհել Սեդեքստրոս պապին (314—335) իր կառուցած մայրաքաղաքը՝ Կ. Պոլիս տեղափոխվելուց հետո (330 թ.)։

«Համաձայն մեր ունեցած կայսերական երկրային իշխանության՝ որոշեցինք, որ Ձեր հոռմեական սըրբազնասուրբ Եկեղեցին մեծավ հարգանքով ի պատվի լինի, ինչպես նաև Պետրոս Առաքյալի սրբազնագույն Գահը առավել քան Մեր կայսերական պորությունն ու Մեր երկրային գահը...»

Մենք պատշաճ համարեցինք փոխադրել Մեր իշխանությունն ու Մեր արքայական նստավայրը դեպի Արևելք՝ Մեր անունով մի քաղաք հիմնելով հեռավոր Բյուզանդ գավառում և այնտեղ հաստատելով Մեր գահը, որովհետև այն քաղաքում, ուր քահանայապետն ու քրիստոնեական կրոնի գլուխը երկնային Կայսրից է հաստատված, պարզ է, որ այնտեղ երկրային կայսրն այլևս կարողություն չի ունենա իշխանություն բանեցնելու։ (*Illustrierte kirchengeschichte in Farbe*, Herrsching, 1983, էջ 224—225)։

¹ Ներման թուղթը մեղավորին մեղքերից ազատվելու համար էր վաճառվում։ Սկզբում այն մեղավորին մղում էր իր վրա դրված անպաշարության շըրջանում նյութական հատուցում կատարելու, հետագայում, սակայն, կաթոլիկ եկեղեցու համար այն դարձավ շահագործման կարևոր աղբյուր, երբ սկսեց փոխարինել բուն ապաշխարության խորիքին։

² Ֆուգգերները սերում էին Աուգսբուրգ քաղաքի մեծահարուստ վաճառական և դրամատեր Ֆուգգերի ընտանիքից, որոնք երկրում և արտասահմանում կատարում էին դրամական փոխառություններ։

վեստը» վերնագրով, որի մեջ ձաղկում է հիմարության երկրպագուներին, որոնց թվում հատկապես կաթոլիկ հոգևորականներին՝ Հռոմի պապի գլխավորությամբ: 1502 թ. հրատարակել է «Ձեռնարկ» (Enchiridion) անունով մի գրություն, որով, ինչպես ինքն է ասում, ցանկացել է «հակադդել այն մարդկանց սխալին, ովքեր բարեպաշտությունը ծեսերի կամ արտաքին երևույթների կամ էլ վանական կյանքի մեջ էին փնտրում և այդպիսով անտեսում նրա բուն էությունը»⁴:

Երազմի կարևոր գործերից է Նոր Կտակարանի հրատարակությունը հունարեն լեզվով և լատիներեն թարգմանությամբ: Նա համարձակորեն սրբագրել է Վուլգատան: Մարթին Լութերը ս. Գիրքը թարգմանելիս ձեռքի տակ է ունեցել Երազմի թարգմանությունը:

1485 թ. Մայնցի արքեպիսկոպոս Բերթոլդ ֆոն Հեններբերգը հրապարակում է մի հայտարարություն, որով արգելում է սուրբ Գրքի ապատ տպագրությունը, ինչպես նաև հունարենից ու լատիներենից նրա թարգմանությունը շառ աղբատ է արտահայտելու համար սրբազան գրքերի նվիրական իմաստը: Նա նույնիսկ թույլ չի տալիս, որ գիտության և արվեստի գրքերը ուրիշ լեզուներով հրատարակվեն: Այս առթիվ Երազմ Ռոթերդամցին իր «Սրատ վասն ուսմանն քրիստոնեական փիլիսոփայության» գրությամբ հակաձառում է հիշյալ արքեպիսկոպոսին: Ահա մի հատված այդ գրությունից. «Երբ մեկը մեկ Քրիստոսի ոտնահետքն է ցույց տալիս, մենք՝ քրիստոնյաներս, ծնկի գալով պաշտպանում ենք այն: Սակայն ինչո՞ւ չենք նախընտրում մեծարել նրա կենդանի և շնչող կերպարանքը ս. Գրքի մեջ: Երբ մեկը Քրիստոսի պգեստն է ցուցադրում, ուխտի գնալով ինչքա՞ն հեռու ձանապարհ ենք կտրում՝ պարզապես համբուրելու համար այն: Բայց դու եթե նրա բոլոր առտնին գործիքներն էլ ինձ ցույց տաս, ոչինչ չի կարող իմ աչքերի առաջ այնքա՞ն տպավորիչ և այնքա՞ն հարապատ ուրվագծել Քրիստոսին, որքան Ավետարանի մեջ գտնվող նրա պատկերը: ...Ս. Գիրքն է հայտնում քեզ Քրիստոսի կենդանի պատկերը, այսինքն՝ նրա անձը ճիշտ այնպես, ինչպես նա խոսում է, բժշկում, մահանում և հարություն առնում: Դու այլևս չես կարող նրան քո մարմնավոր աչքերով նայել»⁵:

Հիշյալ մտավորական գործիչների թվին

⁴ D. Bernhard Rogge, Das Evangelium in der Verfolgung, Köln, 1925, էջ 19:

⁵ Illustrierte... էջ 432:

պետք է ավելացնել նաև Մարտին Լութերին կանխող եկեղեցական երեք նշանավոր բարեկարգիչների՝ Ջոն Վիկլիֆին (Վալկլիֆ), Յան Հուսին և Սավոնարոլային, որոնք գլորքեր գրելուց բացի, ձեռնամուխ եղան քարոզության և ժողովրդի լուսավորության կարևոր գործին: Հակառակ նրանց աստվածաբանական երբեմն ծայրահեղ կամ մեկ կոտոր թվացող մտքերին, պետք է ընդունել, որ նրանց գլխավոր և անկեղծ մտահոգությունն է եղել Եկեղեցու բարեկարգության հարցը: Նրանք գործել են անտեսելով իրենց կյանքին սպառնացող բոլոր վտանգները և հող են նախապատրաստել եկեղեցական հետագա բարեկարգության համար: Այս տեսակետից հատկանշական է նրանցից մեկի՝ Ջոն Վիկլիֆի հետևյալ խոսքը. «Նրանք, ովքեր մարդկանց կողմից սահմանված բանադրանքի պատճառով հրաժարվում են քարոզչությունից, այդպիսիներն արդեն իսկ բանադրված են և վերջին Դատաստանի օրը Աստուծո դավաճանները պիտի կոչվեն»⁶:

Ջոն Վիկլիֆը (մոտ. 1330—1384) անգլիացի նշանավոր փիլիսոփա, աստվածաբան և բարեկարգիչ էր: Լինելով եկեղեցական և քաջածանոթ ս. Գրքի ոգուն՝ նա ջատագովում էր կամավոր աղքատությունը և սակավապետությունը: Օքսֆորդում նա դասավանդել է աստվածաբանություն:

Վիկլիֆը խստորեն քննադատում էր պապական ընչաքաղցությունն ու եկեղեցականների աշխարհիկ իշխանությունն ձեռք բերելու ձգտումը: Նա անարժեք և ավելորդ էր համարում եկեղեցական այն բոլոր ավանդույթները, որոնք անհամատեղելի էին ս. Գրքի հետ: Ըստ նրա, Եկեղեցու իսկական գլուխը Քրիստոսն էր, և դրա համար էլ ոչնչով արդարանալի չէր Հռոմի պապի հավակնությունը՝ լինելու գլուխը քրիստոնեական Եկեղեցու, մանավանդ, որ Եկեղեցին էլ իր հերթին 1054 թ. տարակարծությունների հետևանքով երկու մասի էր բաժանված՝ արևելյան-բյուզանդական և հռոմեական-կաթոլիկ, իսկ վերջինս էլ իր մեջ բաժանումներ ուներ. Հռոմում և Ալիսյոնում տարբեր պապեր էին իշխում Ուրբանոս Զ-ը և Կղեմես Է-ն:

Վիկլիֆը դեմ էր քահանաների ամուրիության, մեղքեր կապելու և արձակելու նրանց իրավասության, ինչպես նաև հավատացյալների և Աստծու միջև միջնորդության: Նա հակառակ էր կաթոլիկ Եկեղեցու ընդունած «գոյացափոխության» վարդապետությանը: Գրիգոր ԺԱ պապը (1370—1378), ծանո-

⁶ Ասդ, էջ 337:

թանալով նրա «Քաղաքացիական իշխանության մասին» (De civil dominio) գրքին, արգելեց այն և բանադրեց հեղինակին:

1382 թ. Լոնդոնում գումարված եկեղեցական մի ժողովում Վիկլիֆի ուսմունքը դատապարտվեց, սակայն նա ապրեցիկ կուսակիցների ջնոքիվ ապառվեց մահապատժից: Նա թողել է բազմաթիվ գրվածքներ և ավելի քան 300 հոգեշունչ քարոզներ: Նրա կարևոր գործերից է նաև 1383 թ. հրատարակված Նոր Կտակարանի անգլերեն թարգմանությունը:

1415 թ. մայիսի 4-ին, Կոնստանցի ժողովում, Վիկլիֆը, հետ մահու, պաշտոնապես հերետիկոս հռչակվեց: Եկեղեցին նրա ուկորները հանել տվեց գերեզմանից և թափեց Լուտերվորթի մոտից անցնող գետակի մեջ: Նրա հետևորդները ծանր հալածանքի ենթարկվեցին, բայց նրա ուսմունքը շարունակեց ապրել բոհեմիական Հուսյանների մոտ:

Յան (Յոհան) Հուս (1369—1415): Բոհեմիացի եկեղեցական, հռետոր և բարեկարգիչ: Ծնվել է Բոհեմիայի հարավում գտնվող Հուսինեց գյուղաքաղաքում, որի համար էլ ստացել է Հուս անունը: Պրագայի համալսարանն ավարտելուց հետո նա ձեռնադրվել է քահանա և նշանակվել Բեթլեհեմ անունով մի մատռան քարույից: Նա միաժամանակ եղել է Բոհեմիայի Սոֆիա թագուհու խոստովանահայրը:

Աննա Բոհեմիացու հետ (1382 թ.) Անգլիայի Ռիչարդ Բ թագավորի ամուսնության շնորհիվ, Անգլիայի և Բոհեմիայի միջև բարեկամական սերտ հարաբերություններ են հաստատվում, որով բազմաթիվ չեխ երիտասարդներ առիթ են ունենում ուսանելու Անգլիայում: Նրանք հայրենիք վերադառնալով՝ իրենց հետ բերում են Ջոն Վիկլիֆի գրությունները: Նրանց մեջ էր Հերոնիմոս Ֆաուլֆիլդը, որը մտերմացել էր Հուսի հետ:

Հուսը թեև ապրվել էր Վիկլիֆի գրություններից, սակայն ամեն ինչ նրանից չէր ընդօրինակում. որոշ տեղեր, ինչպես «գոյացափոխության» հարցում, նա համաձայն չէր Վիկլիֆի հետ:

Բարեկարգության պահանջը հետպիետե սկսել էր վգայի դառնալ նաև Պրագայում: Հուսը լծվում էր աշխատանքի, քննադատում էր Հռոմի պապի բռնակալությունը, մերժում էր Ավետարանի ոգուն խորթ համարվող եկեղեցական ավանդություններն ու օրենքները: Ըստ նրա, պապական հեղինակությունը, ապավինելով իր քաղաքական ուժին և իշխանությանը, չի կարող ներկայացնել Քրիստոսի հիմնած ճշմարիտ Եկեղեցին: Աստծուն հնազանդվող հավատացյալներն են կալմուն

Եկեղեցին և ոչ թե պապական իշխանությանը ենթարկվող մարդիկ:

Հուսի պայքարը անողոր էր նաև այսպես կոչված «Ներման թղթերի» վաճառքի⁷ և սղրբերի մատուցներին մատուցվող ծայրահեղ պաշտամունքի դեմ: 1413 թ. նա հրատարակեց իր «Եկեղեցվո մասին» (De Ecclesia) գիրքը, որի մեջ ամփոփել էր իր բարենորոգչական գաղափարները: Նա կատարեց նաև թարգմանություններ և Վիկլիֆի գործերն ու ամբողջ ս. Գիրքը չեխերենի վերածեց:

Կաթոլիկ Եկեղեցին Բոհեմիայում նախ արգելեց Վիկլիֆի գրությունները և սպառնաց խարույկի վրա բարձրացնել բոլոր ներանց, ովքեր կհամարձակվեն կարդալ Վիկլիֆի գրքերը կամ տարածել նրա գաղափարները: Այս սկսեց իր պայքարը Հուսի դեմ: Ալեքսանդր Ե պապը քարոզելու իրավունքից զրկեց Հուսին, բայց նա չհնազանդվեց պապին:

Հուսը ուներ բազմաթիվ հետևորդներ, սակայն Եկեղեցու և հատկապես Պրագայում ապրող գերմանացիների պայքարը շատ ուժեղ էր նրա դեմ, որովհետև նա ուզում էր ազգային նկարագիր տալ իր Եկեղեցուն և որևէ արարողություն կամ դաստիարակչական գործունեություն ժողովրդի մեջ փորձում էր ընդհանուրին հասկանալի ու մատչելի լեզվով ծավալել:

Բոհեմիայի Վենցել թագավորը (1361—1414) թեև ուզում էր պաշտպանել Հուսին ընդդեմ պապի բանադրանքների, բայց նրան չէր կարելի վստահել, որովհետև նա հռոմի կրքերով տարված մի անձնավորություն էր, այն աստիճան, որ իր խոստովանահոր՝ Յոհան Նեպոմուկցուն անձամբ խոշտանգել էր և նրա ոտքերն ու ձեռքերը կապելով՝ Մոլդաու (Վլտավա) գետն էր գցել նրան:

⁷ Ահա մի հատված Հուսի ընդդեմ «Ներման թղթերի» վաճառքի խոսքերից. «Աշխարհի խաբեբաներն ու կեղծ քահանաները անամոթաբար քարոզում են, թե ով որ դրամ տա՝ թողություն կստանա իր մեղքերից: Ճիշտ չի կարող լինել, որ մեկը միայն դրամ տալով և իր գործած հանցանքների համար առանց արդյունաբեր վոջման իր մահից հետո անմիջապես երկինք գնա, իսկ մեկ ուրիշը, որ ոչինչ չի վճարել, իր մեղքերի համար մեծագույն տանջանք կրի: Նման մի ուսմունք արդյոք հեշտությամբ մեջտեղից չի՞ վերացնի Աստծո արդարությունը, երբ յուրաքանչյուր ոք, որ դրամ ունի, իր համար ներման մի թուղթ գնելով՝ իր մահից հետո կարողանա, առանց նեղության, ուղղակի երկինք գնալ» (Michael Freud, Deutsche Geschichte, Bertelsmann Lexikon-Verlag, 1973, էջ 257):

Գերմանիայի կայսր Սիգիսմունդը ուզում էր սիրաշահել Հուսին, որպեսզի այդ միջոցով շահի չեխերի համակրությունը և իր եղբոր՝ Վենցել թագավորի մահից հետո ինքն իշխի նաև Բոհեմիայի վրա: Այս պատճառով էլ նա ապահովագիր տվեց Հուսին, որ գա Գերմանիա և մասնակցի Կոնստանցի նշանավոր ժողովին (1414—1418):

Սույն ժողովի նպատակն էր վերացնել 1378 թ. հռոմեական կաթոլիկ Եկեղեցու վարչական հերձվածը: Սիգիսմունդի պնդումով Պիլայում նստող Հովհաննես ԻԳ պապը կոչ արեց եկեղեցական ավագանուն և իշխաններին հավաքվել Կոնստանցիայում: Ժողովին ներկա էին 33 կարդինալներ, 300 եպիսկոպոսներ, 150 իշխաններ և կոմսեր, մոտավորապես 2000 համալսարանականներ, վարդապետներ, վանականներ, ազնվականներ և արտասահմանյան պատգամավորներ: Օրակարգի գլխավոր հարցերն էին.

ա. Եկեղեցու միության հարցը
(causa unionis).

բ. Բարեկարգության հարցը
(causa reformationis)

գ. Հավատո և կարգի հարցեր
(causa fidei)

Վերջին հարցերի մեջ մտնում էին Ջոն Վիկլիֆի գործերի քննարկումը, ինչպես նաև Յան Հուսի ու նրա համախոհների հարցաքննությունը:

Հուլիս 1-ին ներկայացավ հիշյալ ժողովին, սակայն նրա թշնամիները նրա դեմ բազմաթիվ 'սուտ վկայություններ բերելով՝ պահանջեցին, որ նա դատապարտվի: Հակառակ Սիգիսմունդ կայսեր ապահովագրին՝ Հուսին ութ ամիս բանտում պահեցին: Բոհեմիայի ժողովուրդը ընդվզեց այս անիրավության դեմ և պահանջեց իր վարդապետի վերադարձը: Իսկ Հուլիս 6-ին, որ ս. Գրքի միջոցով ապացուցեն իր մոլորությունները: Ժողովի ընթացքում Հուսից պահանջեցին հրաժարվել իր գաղափարներից և առիթ չտվեցին նրան պաշտպանվելու: 1415 թ. հուլիսի 6-ին, ճիշտ իր ծննդյան տարեդարձի օրը, նրան բարձրացրին խարույկի վրա⁸:

⁸ Այս մասին, օգտվելով օտար աղբյուրներից, խաչատուր Աբովյանը իր «Համառոտ պատմության կենաց եւ մարտիրոսական մահուան մագիստրոսի Յովհաննու Հուսի» գրության մեջ մեզ տալիս է այնպիսի մի նկարագրական, որով կարողանում ենք գաղափար կազմել կաթոլիկ Եկեղեցու գործադրած քստմեղի հալածանքների մասին ընդդեմ բոլոր ազատ մտածողների և առաջադիմական գաղափարներով տոգորված մարդկանց: (Տես Խ. Աբովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, Ինիզերորդ հատոր, Երևան, 1950, էջ 408—412):

Հուսի աշակերտն ու մտերիմը՝ Հերոնիմուս Պրագացին, որ նույնիսկ Կոնստանց էր եկել, ճնշումների ներքո հրաժարվեց իր համոզումներից, սակայն հետո խղճահարվելով՝ վերադարձավ իր նախկին դավանանքին և դրա համար էլ 1416 թ. Հուսի նման դատապարտվեց և հրկիպվեց:

Շնորհիվ իր քարոզների և չեխերեն գրված իր գրքերի՝ Հուլիս մեծ ժողովուրդականություն էր շահել Բոհեմիայում: Երբ նրա անագորույն մահվան լուրը տարածվեց, Բոհեմիացիք վայրացած ապստամբություն բարձրացրին և սկսեցին հալածել կաթոլիկ եկեղեցականներին ու ազնվականներին: Այս ապստամբությունը գնալով սաստկացավ և ստացավ «Հուլայան շարժում» անունը: 1419 թ. խռովահույզ ամբոխը սկսեց քարոքանդանել եկեղեցիներն ու վանքերը, ինչպես նաև հալածել գերմանացիներին:

Ապստամբներին հաջողվեց գրավել քաղաքային խորհրդարանի շենքը: Նրանք խորհրդի անդամներին լուսամուտներից ցած գցեցին: Նրանք հրաժարվեցին ճանաչել Սիգիսմունդ կայսրին որպես Բոհեմիայի թագավոր: Այս արյունալի շարժումը շարունակվեց մինչև 1436 թ.:

Հռոմի պապը Հուլանների դեմ խաչակրաց արշավանք հայտարարեց: Այդ արշավանքը գլխավորում էր Սիգիսմունդ կայսրը, որին միացել էին Եվրոպայի զանազան շքեղանքներից եկած ասպետներ: Կռիվների ընթացքում Հուլանները մեծ հաջողությամբ կարողացան դիմադրել թշնամուն:

1420—1431 թթ. գերմանացիները հինգ անգամ խաչակրաց արշավանք կազմակերպեցին Հուլանների դեմ: Վերջիններս Յան Ժիշկայի գլխավորությամբ խիստ խորքն մտնում էին ներխուժողների դեմ:

Հուլանների մեջ երկու խմբավորում առաջացավ. առաջին խմբավորմանը մաս էին կազմում չափավորները, որոնք բաղկացած էին համալսարանականներից, քաղաքաբնակներից և ազնվականներից: Սրանք կոչվում էին նաև բաժակյաններ (kalixtiner, քանի որ ս. Հաղորդությունը պոպո կերպարանքով, այսինքն՝ մարմնով և արյամբ միասին մատակարարում էին հավատացյալներին, ի տարբերություն կաթոլիկների, որոնք սովորություն էին դարձրել միայն մարմնով ս. Հաղորդություն տալ): Երկրորդ խմբավորման մաս կազմողները կոչվում էին Թալբորականներ (իրենց հիմնած Թալբոր քաղաքի անունով): Սրանք բոլորովին անվիշող դիրք էին բռնել հռոմեական կաթոլիկ Եկեղեցու նկատմամբ: Սրանց թվում էին գյուղացիներն ու արհեստավորները:

Չափավորները ուզում էին համաձայնու-

թյան գալ գերմանացիների հետ. նրանք ընդունում էին Սիգիսմունդ կայսեր հեղինակությունը, իսկ կայսրն էլ համաձայնվել էր ճանաչել չեխական Եկեղեցու անկախությունը: Այս պատճառով Թաբորականների և չափավորների միջև գոտություն առաջացավ, նրանք սկսեցին կռվել իրար դեմ, և այսպիսով ձախողության մատնվեց Հուսյան շարժումը:

Որպես ելուսկացություն՝ պետք է ասել, որ Յան Հուսը իր սկսած շարժումով գործնականապես կանխեց Մարտին Լութերին: Խարույկի վրա հրկիպվելիս նա արդեն հետևյալ գուշակությունն էր արել ապագա բարեկարգիչի մասին. «Դուք այժմ խորովում եք սագ («Հուս» նշանակում է սագ), սակայն հարյուր տարի հետո դուք պիտի լսեք երգը մի կարապի, դուք պիտի հանդուրժեք նրան, և նա էլ, եթե Աստված կամենա, հաստատ պիտի մնա»⁹:

Հերոնիմոս (Ժերոնիմո) Սավոնարոլան (1452—1498) անդամ է Ֆլորենցիայի դոմինիկյան միաբանության: Նա քարոզում էր ապաշխարություն և եկեղեցական կարգացում կանոնաց բարեկարգություն: Ի տարբերություն Վիկտորի կամ Հուսի, Սավոնարոլան, դատապարտելով հանդերձ կրոնական բարքերի ապականությունը, չցանկացավ երբեք դուրս գալ հռոմեական կաթոլիկ Եկեղեցու հաղորդությունից կամ էլ բաժանվել պապականությունից:

Սավոնարոլան ինքն իրեն համարում էր Աստծուց ուղարկված մի մարգարե և պահանջում էր վերացնել բարոյական ապականությունը Եկեղեցու և ժողովրդի միջից: Նրա ազդեցությունն ու արժանիքները այնքան մեծ էին, որ 1491 թ. ս. Մարկոս մենաստանի վանականները իրենց վանքի վանահայր նշանակեցին նրան: Այս ժամանակաշրջանում նա բախումներ ունեցավ Ֆլորենցիայի կառավարիչ Լորենցոյի հետ, որը սերում էր մեդիչիների հայտնի գերդաստանից: Սրա մահը Սավոնարոլան համարեց որպես աստվածային մի պատիժ, որից հետո ինքը դարձավ Ֆլորենցիայի ամենապղծեցիկ դեմքը:

Լորենցոյի որդու՝ Պետրոս Մեդիչիի փախուստից հետո, Սավոնարոլան մի ժողով գումարեց Ֆլորենցիայի Մայր տաճարում: Ժողովում նա Հիսուս Քրիստոսին հռչակեց Ֆլորենցիայի թագավոր՝ այսպիսով հիմք դնելով աստվածայետական մի հասարակարգի: Այս առիթով, սակայն, նա ստիպված ե-

ղավ մխրձվել քաղաքական խնդիրների մեջ, որոնց դառն հետևանքները շուտով կրեց:

Ալեքսանդր 2 վատահամբավ պապը (1492—1503) ուլեց սիրաշահել Սավոնարոլային և նրան խոստացավ կարդինալական պատիվ, պայմանով, որ դադարեցնի իր քննադատությունները: Նա խիստ վիրավորվելով մերժեց պապի առաջարկը:

Այնվականներից ոմանք և Մեդիչիի կուսակիցները գաղտնի պատրաստություն էին տեսնում խորտակելու համար Սավոնարոլայի ձեռք բերած ազդեցությունը: Ալեքսանդր 2 պապն էլ, նրան չեղդացնելու նպատակով, Հռոմ հրավիրեց: Սավոնարոլան չհնազանդվեց պապին: Վերջինս արգելեց նրան քարոզել: Սակայն նա այս հրահանգին էլ չենթարկվեց, ավելին, պահանջեց, որ եկեղեցական մի ժողով գումարվի և պաշտոնակ արվի պապը իր գործած խայտառակությունների համար:

1497 թ. պապն սպառնաց Ֆլորենցիայի սենատին, որ, եթե Սավոնարոլային չռեցնի, ապա ինքը ամբողջ քաղաքը կլրկի եկեղեցական պաշտամունքներից և հոգևոր մատակարարությունից, այսինքն՝ եկեղեցական արգելք (interdikt) կդնի քաղաքի վրա: Սենատում Սավոնարոլայի հակառակորդները բազմացել էին, ժողովուրդն էլ խռովության մեջ էր: 1498 թ. ապրիլի 8-ի գիշերը հակառակորդները խուժեցին ս. Մարկոսի մենաստանը և ձերբակալելով Սավոնարոլային՝ բանտ գցեցին և սարսափելի տանջանքների ենթարկեցին նրան: Նրա դատավարությունը տևեց վեց շաբաթ: Պապը դատավորին ասել էր. «Եթե նա նույնիսկ Հովհաննես Մկրտիչը լինի, միևնույն է, պետք է մեռնի»¹⁰: Նույն տարվա մայիսի 23-ին Սավոնարոլային հրկիպեցին Ֆլորենցիայի գլխավոր հրապարակի վրա, ժողովրդի առաջ, իր երկու միաբանակիցների՝ Դոմինիկոսի և Սեդրեստրոսի հետ: Դրանից քիչ առաջ, երբ նրան մերկացնում էին իր քահանայական զգեստներից, մի եպիսկոպոս, մոտենալով ասաց նրան. «Ես քեզ բաժանում եմ Եկեղեցուց»: Իսկ նա պատասխանեց. «Բայց սուկ պինվորա՞յ Եկեղեցուց և ոչ հաղթանակից»¹¹:

Մահվանից մեկ օր առաջ Սավոնարոլան գրել-վերջացրել էր իր սաղմոսաց մեկնությունը, որը հետագայում Լութերի կողմից գերմաներեն թարգմանվեց:

Այսօր հռոմեական կաթոլիկ Եկեղեցին, ընդունելով հանդերձ Սավոնարոլայի դրական

¹⁰ D. Bernhard Rogge, Das Evangelium in der Verfolgung, Köln, 1925, էջ 65:

¹¹ Մեդիսեդեկ եպո. Մուլտառեանց, Պատմություն Բրիտանական Եկեղեցու, 1898, էջ 263:

⁹ Heiko A. Oberman, Luther, Berlin, 1983, էջ 63—64:

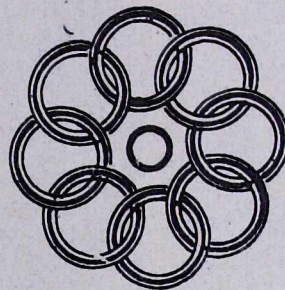
դիրքորոշումը Եկեղեցու և եկեղեցիների նկատմամբ, չի ուզում դասել նրան իր նահատակների շարքը՝ պապի հանդեպ նրա անհնազանդությունը համարելով կարևոր թերություն¹²:

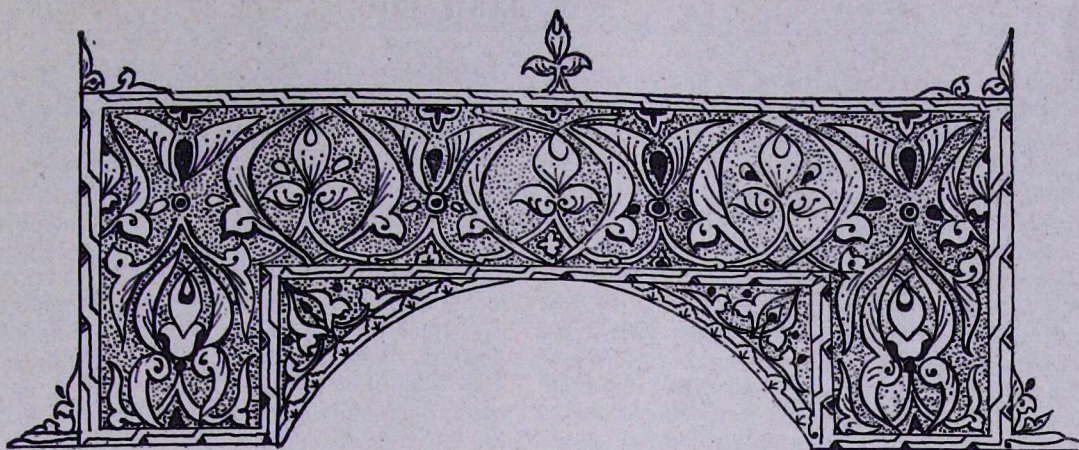
Ահա մի հատված Սավոնարոլայի քարոզությունից. «Իմ եղբայրներ, սա՛ է Բաբելոն քաղաքը, հիմարների և չարգործների քաղաքը, որ Աստված պիտի կործանի: Գնացե՛ք Հռոմ, այնտեղ բովանդակ քրիստոնեության համար մեծամեծ եպիսկոպոսներ պարապում են բանաստեղծությամբ և պերճախոսությամբ: Նրանց ձեռքում դուք կը գտնեք Օրատորիսի, Վերգիլիոսի և Կիկերոնի գլխավոր երկերը: Դրանցով են նրանք ուսանում հոգևոր տեսչությունը: Նրանք իրենց Եկեղեցին կառավարում են աստղաբաշխների միջնորդությամբ, որոնք ծանուցում են նրանց այն նշանավոր ժամը, թե ե՛րբ պետք է գնան ձիեր փորձելու...: Նը-

րանց Եկեղեցին գեղեցիկ է իր արտաքին տեսքով՝ իր վարդերով և դրվագներով, շքեղ հանդեսներով, ոսկյա և արծաթյա աշտանակներով, ճոխ սկիհներով, ոսկեդրվագ թագերով, թանկագին քարերով. բայց պետք է ասել ձեզ, որ նախնական Եկեղեցու մեջ սկիհները փայտից էին, իսկ եպիսկոպոսները՝ ոսկուց: Այսօր բոլորովին հակառակն ենք տեսնում: Հռոմի եպիսկոպոսները մեր մեջ բերեցին դժոխքի հանդեսները: Նրանք այլևս չեն հավատում Աստծուն և ծիծաղում են մեր սուրբ կրոնի խորհուրդների վրա...: Ո՛ր ես դու, ո՛վ Տեր, ինչո՞ւ ես քնում, զարթնիր և եկ ապատելու քո Եկեղեցին դեվերի ձեռքից, բռնավորների ձեռքից, վատ քահանաներից: Միթե մոռացել ես քո Եկեղեցին, միթե այլևս չե՛ս սիրում այն, շտապիր պատժելու նրանց, որպեսպի մենք էլ շտապենք և դառնանք դեպի քեզ»¹³:

¹² Illustrierte... էջ 963.

¹³ Մեքլիսեդեկ եպս., նույնը, էջ 263—264 (մեքերումի լեզուն վերածել ենք արևելահայերենի):

ԳԵՎՈՐԳ ՍՐԿ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՎԵՐԻՆ ՆՈՐԱՎԱՆՔԻ ՏԵՂԸ

«Բավմայիշատակ պատմական և քաղաքական դիպօք և բարգաւաճ վանորէիւք քան Վրնաւ գաւառս Միւնեաց, յարեւմտակողմն աշխարհին... Վետեղեալ կայ Վայոց Չոր գաւառ»¹ — այսպիսի հիացական խոսքերով է սկսում Ալիշանն իր «Սիսական» աշխատության «Վայոց Չոր» բաժինը:

Այս բարգաւաճ վանքերից ամենահիշարժանն, անշուշտ, Գլաձորի վանքն է, որ իրավամբ կոչվել է երկրորդ Աթենք՝ շնորհիվ միջին դարերում այդտեղ գործած բարձր տիպի դպրոցի, որ հռչակվեց որպէս համալսարան: Սակայն միջնադարյան Հայաստանի և հատկապէս պատմական Սյունիքի քաղաքական ու մշակութային կյանքում մեծ դեր են խաղացել նաև Ամաղու Նորավանքն ու Վերին Նորավանքը:

Կարծում ենք, կարիք չկա ապացուցելու, որ Ամաղու Նորավանքն է եղել Վայոց Չորի (որոշ շրջանում նաև Նախիջևանի ու ողջ Սյունիքի) առաջնորդանիստը: Այդ մասին են վկայում Օրբելյանը², Ալիշանը³, Օր-

մանյանը⁴, Հակոբյանը⁵ և ուրիշներ: Բայց արդյո՞ք այս Նորավանքում է եղել միջնադարյան ա'յն դպրոցը, որտեղ գործել են Դավիթ, Արքա, Կյուրիոն և այլ ռաբունապետեր, բավմայի՞լ գրիչներ ու նկարիչներ: Ալիշանը նկատել է, որ Վերին և Ամաղու Նորավանքերը տարբեր են. «...Մարթ է կարծել զմի լեկեղեցեաց Նորավանից սեփականագոյն Ամաղուայ և իբրու առանձին վանք, կամ թէ նոյն ինքն Անապատն կոչեալ Վերին Նորավանք», որի առաջնորդն էլ եղել է Կյուրիոն ռաբունապետը. «սպասաւոր սուրբ գերեզմանի ռաբունապետին Դաւթի»⁶: Բայց անմիջապէս էլ ավելացնում է, որ Վերին Նորավանքի եկեղեցիների անունները եղել են Ս. Սիոն և Մայր Լուստ: Իսկ տվյալ վայրում այսպիսի եկեղեցիների գոյության մասին ոչ մի փաստ կամ հիշատակություն չի պահպանվել: Գ. Գրիգորյանը, անհայտ Նորավանքի տեղը պարզելու համար, ուսումնասիրել է Եղեգիսի մոտի «Գյուլու Բուլաղ» կոչված ավերակ վանքը, սակայն ոչինչ չի

¹ Ղ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893 թ., էջ 90:

² Ստ. Օրբելյան, Ստեփաննոսի Միւնեաց եպիսկոպոսի պատմութիւն տանն Սիսական, Մոսկվա, 1861 թ., էջ 351:

³ Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 184:

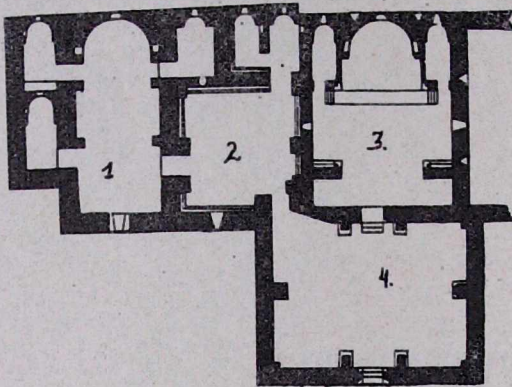
⁴ Մ. Օրմանյան, «Ազգապատում», Բեյրութ, 1960 թ., Համար 1172:

⁵ Թ. Խ. Հակոբյան, Հայ ժողովրդի պատմության հիշարժան վայրերը, Երևան, 1978 թ., էջ 109:

⁶ Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 203:

պարպվել, բացի այն, որ այդ վանքը կոչվել է Ս. Աստվածածին⁷:

Վայոց Ձորում երկու Նորավանքների մասին նշում է դեռևս Ստ. Օրբելյանը. «Նորավանք, որ յետոյ եղև եպիսկոպոսարան, միւս Նորավանք⁸: 1476 թ. մի «Ավետարանի» հիշատակարանում կարդում ենք, որ այն գրվել է. «...ի գաւառիս Վայոց-ձորոյ, որ է Եղեգեաց, սուրբ և ի հռչակաւոր մենաստանիս Վերի-Նորավանս կոչեցեալ... որ ճշմարիտ հար և նման է Վերին Երուսաղէմի, ընդ հովանեաւ սուրբ Սիովնի, որ մայր ամենայն եկեղեցեաց, և լուսոյ մօր սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ նշանացս բազմա-հոյ և բազմաժողով, և սուրբ վարդապետաց

Վանական համալիրի գծագիր

նահատակաց Դաւիթ և Առաքեալ, և այլ բազում սրբոց նշխարացս, որ աստ կան հաւաքեալ: Առ ոտս քաջ և արի ռաբունապետիս Դաւիթ վերակոչելոյ՝ խիստ ձգնապզետ և առաքինի ձ/100-ամեա ձգնելով, և ուսուցչին իմոյ և հոգևոր պիս անարժանս վերստին ծնաւորի Սարգիս արի և քաջ ռաբունապետին, նայ և առաջնորդի սուրբ ուխտիս, որ բազում հոգաբարձութեամբ խնամող է վանիցս՝ Շատիկ միայնակեցի, որ եթող զսեր աշխարհիս և հետևի պիտա Քրիստոսի⁹:

Շատիկ վանքի գերեզմանատանը գտնվում են երկու տապանաքարեր՝ «Դաւիթ վարդապետ» մակագրութեամբ¹⁰, իսկ Շատիկի բազիլիկ եկեղեցին էլ կոչվում է Ս. Սիոն, ինչպես և հիշատակարաններում հիշվող եկեղեցիներից մեկը: Կարելի է ենթադրել, որ

Վերին Նորավանքը վերանվանվել է Շատիկ՝ տեղի Շատիկ առաջնորդի անունով՝ 15-րդ դարի վերջերին: Նամանավանդ, որ 1658 թ. մի «Ավետարանի» հիշատակարանում կարդում ենք. «Արդ՝ ես յետինս ի զըրջաց, զժիրս ի չարեաց և զծոյս ի բարեաց, նուաաս Աւետ ոգի նորոգեցի զսբ. Աւետարանս թվին Հայոց ՌՃ և եօթնից (1658 թ.), ի յերկրիս Վայո ձորոյ, ի գեղաքաղաքիս յեղեգիս, ի նահանգիս Շատիկոյ Նորավանից սբ. յանապատիս, առ ոտս երջանիկ և քաջ ռաբունապետացս մերոց արհի և պանծալի Յովհաննէս եպիսկոպոսացս¹¹: 1302 թ. մի այլ հիշատակարանում կարդում ենք. «...Ես տեր Յովհաննէս, յապգէ Արպելեանց, պաւառթրանտէս Հայոց մեծաց և մետրապալիտ Սիսական նահանգի, եկայք ի Վերին Նորավանս, առ վարդապետն Դաւիթ և Արքայ. խնդրեցին ի մէնջ ժողովուրդ ինքեանց ի սատար սուրբ ուխտիս, և մեք տուաք սոցա ժողովուրդ զԱնկեղի, զԵղիան, զԵղիկանց Ձոր, զՎաղցան ի սեպիական ժողովուրդ և թեմ, որ զամենայն հաս և վիրաւունք սոքա սոցա տացին: ...Գրեցաւ ի թուականիս Հայոց 28Ա (1302 թ.), առաջի սուրբ Սիօնիս և վարթապետիս Դաւթի¹²:

Անկեղի գյուղը, որ հետագայում անվանվել է Հասանքենդ, մոտ է եղել Շատիկին: Շատիկի Ս. Սիոնի հետևյալ արձանագրութունները հաստատում են, որ վերը հիշված Անկեղ և Վաղցան գյուղերը տրվել են Շատիկ վանքին, ըստ Ս. Բարխուդարյանի, 13-րդ դարի կեսերին: Արձանագրութունները հետևյալներն են.

1. «Ես Տր. Սարգիս տվի սբ. Մարտիրոս իւր մտաւք ու Անգեղի ու Եղնիս ժողովուրդ ի սբ. Սիոնիս¹³:

2. «...Բարեպաշտ իշխանին Սմայատա, ես Վահրամ ու ամուսինս իմ, որդիքս իմ Սըմպատ, Ուքան տվաք Վաղիցանո ուռուց արտըն ի սբ. Սիոն...¹⁴:

Այսինքն, Հովհաննէս Օրպելը պարզապես վերահաստատել է նախկին նվիրատւութւնները Դաւիթ և Արքա ռաբունիների խնդրանքով: Սա ևս գալիս է ասելու, որ Շատիկի վանքը Վերին Նորավանքն է:

Շատիկի վանքի կառուցումը Օրբելյանը դնում է 929 թ.: Հակոբ Սյունյաց եպիսկոպոսը շրջագայության ժամանակ հավանում է տեղի դիրքը և Սմբատ իշխանի հրամանով

⁷ Գր. Գրիգորյան, Սյունիքը Օրբելյանների օրոք, Երևան, 1981 թ., էջ 185—86:

⁸ Ստ. Օրբելյան, նշվ. աշխ., էջ 249:

⁹ Լ. Խաչիկյան, ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Կ. Բ, Երևան, 1958 թ., էջ 399:

¹⁰ Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիմագրության, Երևան, 1967 թ., այր. 3, էջ 161:

¹¹ Վ. Հակոբյան, ԺԵ դարի... հիշատակարաններ, Երևան, 1984 թ., Կ. Գ, էջ 819:

¹² Լ. Խաչիկյան, ԺԴ դարի... հիշատակարաններ, Երևան, 1950 թ., էջ 7—8:

¹³ Ս. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., էջ 157:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 156:

կառուցել է տալիս մի եկեղեցի. «Եւ կանգնէ ի նմա տուն Աստուծոյ՝ ի քերածոյ վիմաց՝ և զանապան երանգօք զարդարէ զնա ի նկարոս գեղեցիկս, և կոչէ զՍմբատ և զՍահակ ի Նաւակատիս տաճարին»¹⁵: Ինչպես երեւում է, Հակոբ եպիսկոպոսը այստեղ մեկ եկեղեցի է կառուցել, որը վերակառուցվել ու իր վերջնական ձևն ստացել է 1665 թ.¹⁶: Այդ եկեղեցին ներկայումս կանգուն Ս. Սիոն եկեղեցին է: Եկեղեցու շուրջը կա պարիսպ: Պարսպապատ տարածքում երկրորդ (հիշատակարաններում հիշվող Ս. Աստվածածին) եկեղեցու գոյությունը բացառվում է նախ տարածքի փոքրության և, երկրորդ, այն պատճառով, որ Շատիկում գրված ձեռագրերի հիշատակարաններում ոչ մի տեղ այդ անվամբ եկեղեցի չի հանդիպում: Իսկ մի հիշատակարանում էլ նշվում է Վերին Նորավանքի մի այլ եկեղեցու անունը. «...Արդ, գրեցաւ Մաշտոցս թուականիս Հայոց ԶԺԹ. (1470), ի վանքս որ կոչի Վերին-Նորավա (նս) (Յիշեցեք) զգծող Յովհաննէսս ի յաշխարհի և քահանայս ներելի...: Գրեցաւ ի վանքս որ Մեղուս կոչի, ընդ հովանեալ լուսոյ մայր սուրբ Աստուածածնիս, առաջնորդութեամբ տեառն Արիստակէսի, և ի թուականիս ԶԺԹ. (1470)»¹⁷: Մեկ այլ հիշատակարանում գրված 1490 թ. «Արդ, եղև աւարտ գրչութեան սորա ի թվականիս Հայոց տունարի ԶԼԹ. (1490), ի վանս որ կոչի Վերին-Նորավանս, ի սուրբ մենարանիս՝ ի դուրս սուրբ Սիովնիս, և սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Գրիգորիս և այլ սրբութեանցս...: Աղաչեմ յիշել ի սուրբ յաղօթս ձեր զվերոյգրեալքս ի սմա՝ ըզտեր Զաքարէն և զտեր Անանիայն, զի սա եղև առաջնորդ ի գրչութեան գրոցս...»¹⁸: Ուրեմն, Ս. Սիոնից ու Ս. Աստվածածնից բացի, Վերին Նորավանքում եղել են ևս երկու եկեղեցիներ՝ Մեղուս և Ս. Գրիգոր, որոնք նույնպես, ինչպես Ս. Աստվածածինը, չկան Շատիկում:

Շատիկ առաջնորդը (եթե ընդունելու լինենք, որ Շատիկ վանքն է եղել Վերին Նորավանքը) հաջորդել է Արիստակէսին¹⁹ և առաջին անգամ հիշվում է 1476 թ.: Իսկ 1490 թ. Վերին Նորավանքի առաջնորդը, ինչպես տեսանք, եղել է Անանիան: Այսինքն, Շատիկը առաջնորդ է եղել ընդամենը 14 տարի, որի ընթացքում Շատիկում որևէ շինարարություն չի կատարվել և դժվար թե

այդ կարճ ժամանակում վանքը վերանվանվեր նրա անունով: Սակայն հարց է առաջանում, թե այդ դեպքում ինչպես հասկանալ 1658 թ. գրված «...ի յերկիրս Վայո ձորոյ, ի գեղաքաղաքս յեղեգիս. ի նահանգիս Շատիկոյ նորավանքից սբ. յանապատիս» տողը, որտեղ թվում է, թե Շատիկ վանքը նաև Նորավանք է կոչվել: Այս հարցին ուղղակիորեն պատասխանում է հաջորդ՝ 1659 թվականին գրված մի ձեռագրի հետևյալ հիշատակարանը. «Զսբ. գրոցս ստացողսն զսբ. ուխտն Շատիկու նորաջէն անապատիս միաբան եղբայրութիւնս, հանդերձ գծագրիս ծնողիւք իւրովք, յիշեցեք ի Քրիստոս»²⁰: Երկու մեջբերումների ընդգծված բառերը ցույց են տալիս, որ խոսքը ոչ թե վանքի մի երկրորդ անվան, այլ պարզապես վերակառուցված նույն վանքի մասին է: Իսկ «ի նահանգիս» բառերը պարզապես վերաբերում են «Վայոց Ձոր» նահանգին կամ գավառին: Նշված արձանագրությունները հիմք ընդունել և ասել, թե Շատիկն է եղել Վերին Նորավանքը՝ ճիշտ չի լինի, որովհետև շատ հնարավոր է, որ Հովհաննէս Օրբելը այդ գյուղերը կամ կալվածքները վերցրած լինի Շատիկ վանքից և նվեր տված լինի Վերին Նորավանքին, այն ավելի բարգավաճ և ծաղկուն դարձնելու համար, նամանավանդ, որ սրանք Վերին Նորավանքին արված առաջին խոշոր նվիրատվություններն են: Առավել ևս, որ այս արձանագրությունները չեն պատկանում Շատիկի վանքին և բերված են այլ տեղից ու հարմարեցված այդտեղ, ինչպես գրում է Քաջբերունին²¹: Մյուս կողմից, Շատիկի վանքը գտնվել է Պռոշյանների տիրույթում և այդ իշխանական տոհմին է պատկանել: Մինչդեռ 1329 թ. մի ձեռագրի հիշատակարանում կարդում ենք. «Հրամանաւ և արդեամբ սբ. րաբունապետին Կիրիոնի, առաջնորդի մեծ մենաստանիս Վերին Նորավանք կոչեցելոյ, ընդ հովանեալ մօրս լուսոյ և սրբոյ Սիոնի արևելեաց, ի գաւառիս որ կոչի Ձոր Վայոյ ի տերութեան տեղոյս և գաւառիս մեծահարուստ իշխանաց իշխանի Պրն. Պուրթելի, և երկեղապարդ ամուսնոյ իւրոյ և մեծուհոյ Պարոն Վախախին և թագածառնագ զաւակաց իւրոց Պեջքէն և Իւանէ կոչեցելոյ. և ի դիտապետութեան սբ. և արհիպական գլխոյ տէր Ստեփանն...»²²: Պարոն Պուրթելը, որի կնոջ անունը եղել է Վա-

¹⁵ Ստ. Օրբելյան, Պատմություն, էջ 188—89:

¹⁶ Ս. Բարխուդարյան, նշվ. աղյւ., էջ 155:

¹⁷ Լ. Խաչիկյան, ԺԵ դարի... հիշատակարաններ, Երևան, 1958 թ., հ. Բ, էջ 299:

¹⁸ Նույն տեղում, հ. Գ, էջ 147:

¹⁹ Նույն տեղում, հ. Բ, էջ 399:

²⁰ Վ. Հակոբյան, ԺԵ դարի... հիշատակարաններ, Երևան, 1984 թ., հ. Գ, էջ 860:

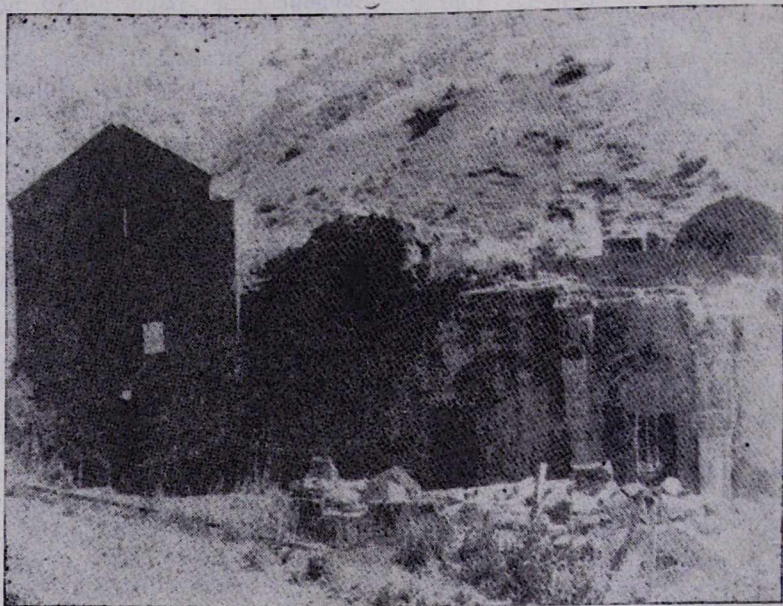
²¹ Տես «Արարատ» ամսագիր, Վաղարշապատ, 1888 թ., էջ 161—162:

²² «Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց», Երուսաղեմ, 1956 թ., հ. Դ, էջ 56:

խախ, իսկ որդիներինը՝ Պեշքե և Իվանե, Օրբեյան տոհմից է, որը և, ի միջի այլոց, կառուցել է տվել Ամադու Նորավանքի Բուրթեյաշեն եկեղեցին²³:

Իսկ եթե ընդունելու լինենք, որ Շատիկը Օրբեյանի մոտ նշված Շատանյա վանքն է, ինչպես գրում է Գր. Գրիգորյանը²⁴, ապա միանգամից ծխտվում է Շատիկի և Վերին Նորավանքի նույնացումը: Հայտնի է, որ Օրբեյանը իր պատմությունը գրել է 1299

վանքում «Նորավանք» անունով եկեղեցի ընդհանրապես գոյություն չի ունեցել: «Նորավանք» նշանակում է, պարզապես, նոր վանքեր: Այս առումով Ամադուն իսկապես 13—14-րդ դարերի համար նոր վանքերի մի համալիր էր: Տվյալ Նորավանքում տեղի ունեցող շինարարությունների հետ միասին բուռն շինարարական աշխատանք էր ծավալվում նաև Վայոց Ձորի մեկ այլ վանական հաստատության շուրջ՝ Արատեսում:

Արատեսի համալիրի ընդհանուր տեսքը

թ.²⁵: Այդ պատմության մեջ մանրամասնորեն տրվում են այն եկեղեցիների անունները և նկարագրությունները, որոնց շուրջ շինարարական աշխատանքներ են կատարվել, մինչդեռ Շատիկը չի նշվում²⁶: Այսինքն, 929 թ.-ից (երբ կառուցվում է Ս. Սիոնը) մինչև 1297 թ. Շատիկում որևէ նշանավոր եկեղեցի չի կառուցվել, մինչդեռ այդ շրջանում Վերին Նորավանքում հիշվում են Ս. Սիոնից բացի նաև այլ եկեղեցիներ:

Վերին Նորավանքի մասին կարելի է ասել հետևյալը. նախ՝ հայտնի Ամադու Նորա-

ինչպես տեսանք վերևում, Ամադուի Նորավանքը եպիսկոպոսանիստ էր: Չմոռանալով այդտեղ եղանակը բավականին մեղմ է լինում, իսկ ամռանը՝ անտառելի շոգ: Այս պատճառով Ստ. Օրբեյանը Արատեսի վանքը դարձնում է մի տեսակ առաջնորդանիստ-ամառանոց: «Վասն տօթոյ տեղոյս, որ յամարանի չկարէին բնակել եպիսկոպոսքն և սպասաւորքն՝ սահմանեցաք զԱրատեսի վանքն, որ ի վերոյ Եղեգեաց՝ և տուաք ամենայն հաստատութեամբ զվանքն և զգիւղն իւր ամենայն շրջակայ սահմանօքն և հոգեցատուր ժառանգութեամբքն ի սուրբ եկեղեցիս (Ամադու Նորավանք—ԾՀ), զի սոքա կայցին հայրենեօք ի վայելեցեն վնա. բայց շինութեան տեղոյն և լուսաւորութեան եկեղեցւոյն ամենայն սահմանօք ի վայելումն և ի ժառանգութիւն առաջնորդաց տանս և այլ եղբայրութեանս: Եւ յայսմ հետէ մինչև յաւիտեան հաստատ հայրենիք լիցի նա սուրբ եկեղեցւոյս Նորավանից: Եւ թէ-

²³ Բուրթեյ Օրբեյանի մասին ժամանակին մի ուշագրավ հոդված է գրել Լ. Խաչիկյանը: Տես «Բանբեր Մատենադարանի», № 9, 1969 թ., էջ 173—99:

²⁴ Գ. Մ. Գրիգորյան, Սյունիքի վանական կալվածատիրությունը 9—13-րդ դարերում, Երևան, 1973 թ., էջ 262:

²⁵ Ստ. Օրբեյան, Պատմութիւն, էջ 370:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 248—49:

այն ժառանգաւորք սոքա լիցին, այլ զշինութենէ վանիցն և զլուսաւորութենէ եկեղեցւոյն մի անփոյթ արասցեն, այլ ամենայն ջանիւ հոգասցեն որպէս զսեպակաւն տանէ»²⁷:

Համառոտակի անդրադառնանք Արատես վանքի շինություններին, պարզելու համար, թե ինչ եկեղեցիներ կային այդտեղ և երբ էին կառուցվել: Արատես վանքը, ըստ երեւոյթի, անվանվել է պարզապէս մոտակա գյուղի անունով: Վանքի համալիրը բաղկացած է չորս մեծ և հինգ փոքր շէնքերից: Առաջին տեղում պեղումներ չեն կատարվել և դժվար է որոշել եկեղեցիների անունները: Հուսիսային թաղածածկ եկեղեցին, ինչպէս ենթադրում են Ս. Բարխուդարյանը²⁸ և Հ. Եղիազարյանը²⁹, կառուցվել է 7-րդ դարում և հետագայում (ամենայն հավանականությամբ ռաբունապետ Հայրապետի կողմից) զգալի վերակառուցման ենթարկվել (գծագրի՝ 1): Այս կառույցին հարակից կցվել է երկրորդ զավիթը կամ ժամատունը, ինչպէս այն անվանում է Հ. Եղիազարյանը³⁰: Ս. Բարխուդարյանի ենթադրությամբ դա Ս. Կարապետ եկեղեցին է³¹: Հուսիսային որմնամուկի վրա կա մի կարճ արձանագրություն՝ 1251 թ.: Կառուցի ներսը լուսավորվում է երդիկից ու պատուհաններից ընկնող լուսով: Գրեթե բոլոր կողմերից շրջափակված լինելով տարբեր շինություններով, աւն ձևաւն ընթացքում համալիրի ամենատաք մասն է հանդիսանում (գծ.-ի՝ 2): Այս ամենը ենթադրել են տալիս, որ նշված շինությունը հավանաբար օգտագործվել է որպէս դպրոց: Այդպէս դժվար թե հարկ լինէր այդքան փոքրիկ գյուղի եկեղեցու համար երկու զավիթ կառուցել: Մյուս՝ ընդարձակ զավիթը կառուցվել է ռաբունապետ Հայրապետի կողմից (գծ.-ի՝ 4): Հարավային զմբեթավոր եկեղեցին կառուցվել է 10 կամ 11-րդ դարի սկզբներում (գծ.-ի՝ 3): Եկեղեցիների վերանորոգումներն ու հիմնական շինությունները սկսվում են 13-րդ դարի կեսերից՝ շնորհիվ Սիրանես ճառտարապետի ու ռաբունապետ Հայրապետի և նոր թափ ստանում Ստ. Օրբելյանի ժամանակ ու նրանից հետո³²: «Վանքի եկեղեցիները արձանագրությունների մեջ կոչված են ա. Սիոն,

ա. Կարապետ և ա. Աստվածածին»³³: Հիշատակարաններում Վերին Նորավանք և Նորավանք տարբերակումները հանդես են գալիս 1299 թ.-ից, այսինքն Արատեսը ամառանոց—առաջնորդանիստ դառնալուց հետո:

Այժմ անդրադառնանք «Վերին Նորավանք» և «Արատես» անվանումների կապին: Հիշատակարաններում բազմիցս հիշվում է՝ «Ի Վերին Նորավանս, ընդ հովանեաւ սբ. Սիոնիս և Մորս Լուսոյ» և «Ի մայրաքաղաքս Յեղեգիս՝ ի Նորավանս»: Ինչպէս տեսանք, Գր. Գրիգորյանը չի հայտնաբերել Եղեգիսի մոտ այդ անունը կրող որևէ եկեղեցի, որը փաստեր, թե Վերին Նորավանքը գտնվել է այդտեղ: Եղեգիսի մոտ և Եղեգիսից վեր տեղադրված Ս. Սիոն եկեղեցին գտնվում է Արատեսում: Իսկ ո՞րն է Մայր Լուսոն:

Միջնադարում Մայր Լուսո անվանումը տրվել է Մարիամ Աստվածածին («Մայր Լուսոյ սուրբ կոյս»)՝³⁴: Կարծում ենք, որ Մայր Լուսո եկեղեցին Արատեսի նույն Ս. Աստվածածին եկեղեցին է, այսինքն, այդ եկեղեցու ամբողջական անունը եղել է «Մայր Լուսո Սուրբ Աստվածածին»: Այն, որ Արատեսի Ս. Աստվածածին եկեղեցին է «Մայր Լուսո սուրբ Աստվածածինը», ապացուցվում է Գ. Կաթողիկոս Հովսեփյանի նշած հետևյալ հիշատակարաններից, որ մեջ ենք բերում կրճատված ձևով. «Ի գաւառիս Վայոժորոյ ի մենաստանիս Վերի Նորավանքս կոչեցելոյ՝ ընդ հովանեաւ մօրս լուսոյ և սբ. Սիոնիս, ձեռամբ մեղսամակարդ անձին Կիրիոնի...»³⁵: 1495 թ. մի այլ ձեռագրի հիշատակարանում կարդում ենք. «Արդ, գրեցաւ սայ ի յերկիրս Վայոժ ձորոյ, ի գավառս Եղեգիս, ի սբ. ուխտս որ կոչի Վերին Նորավանս, ընդ հովանեաւ սբ. Սիոնիս. և սբ. Ածածնիս, եւ այլ ամենայն սրբոցս, որ աստկան հաւաքեալ բարեխաւսել առ Տո. վասն մեր: Ձեռամբ յոգնամեղ, վտիտ փանաքի, եղկելի եւ թշուառական Գրիգոր անարժան եւ ծուլ արեղայի»³⁶: Այս երկու հիշատակարանների համեմատությունից որոշակի երեւում է, որ Մայր Լուսո եկեղեցին նույն Ս. Աստվածածինն է: Եթե ընդունենք, որ Վերին Նորավանքը Ամաղու Նորավանքն է, կամ Շատիկը, ապա հարց է ծագում, թե ի՞նչ եղան Մայր Լուսո Ս. Աստվածածին, Ս. Մեղուս, Ս. Գրիգոր և Վերին Նորավանքում

²⁷ Մտ. Օրբելյան, Պատմություն, էջ 360—61:

²⁸ Ս. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., էջ 120:

²⁹ Հ. Եղիազարյան, Ապիպեկովի շրջանի կոլտուրայի հուշարձանները, Երևան, 1955 թ., էջ 66—68:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Ս. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., էջ 120:

³² Նույն տեղում, էջ 121, 125:

³³ Նույն տեղում, էջ 120:

³⁴ «Շարակնոց», Վաղարշապատ, 1888 թ., էջ 394:

³⁵ Գ. Յովսեփյան, Խաղբակեանք կամ Պոռոգեանք հայոց պատմութեան մէջ, Նյու Յորք, 1942—43 թթ., հ. Գ, էջ 177:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 120:

հիշվող մյուս եկեղեցիները: 1515 թ. մի ձեռագրի հիշատակարանում կարդում ենք. «...և արդեա Կարապետ և կողակիցս իմ տուաք սուրբ աւետարանս ի դուռնսս Գրիգորի ի յանդայշէն յաստուածապահ գեաւղն ի Յարատենց»³⁷: Վերևում մեջ բերված հիշատակարանում Ս. Սիոնի և Ս. Աստվածածնի հետ Ս. Գրիգորը հիշվում է որպես Վերին Նորավանքի եկեղեցիներից մեկը: Մինչդեռ այս եկեղեցին, ինչպես երևում է, գտնվել է Արատեսում:

Արատեսը Վերին Նորավանք համարելու ևս մի քանի պատճառներ կան.

1. Արատեսի վանքում եղել է դպրոց, այդտեղ հիշված Հայրապետի գլխավորությամբ:

2. Արատեսի վանքում եղել է մեծ միաբանություն և բնական է, որ գրված լինեին բազմաթիվ գրքեր: Սակայն Արատեսում ընդօրինակված միայն երկու ձեռագիր կարողացանք հայտնաբերել տպված նյութերից: Մեկը՝ 1303 թ. գրված, «Մեկնութիւն ժողովողին Գրիգորի Նիսացու», երկրորդը՝ 1310 թ. գրված մի «Ավետարան»: Առաջինի հիշատակարանում գրված է. «...մականունս կոչեցեալ Արատես»³⁸, իսկ երկրորդի՝ «Ի դրուսս սուրբ Սիովնի, և սուրբ Աստուածածնի, և սուրբ Կարապետին, և կենսակիր սուրբ նշանացս, ի վանս, որ յորշորջի Յարատես, ի թուականս 288 (1310)»³⁹: Ընդգրծված բառերից կարելի է եզրակացնել, որ Արատես անունը այնքան էլ ընդունելի չի եղել գրիչների կողմից:

3. Գմբեթավոր եկեղեցու (հավանաբար՝ Ս. Աստվածածին, ինչպես ենթադրում է Ս. Բարխուդարյանը) պատին փորագրված է հետևյալ արձանագրությունը. «ՈԿԹ (1220) ի թագաւորութեան վրաց Լաշաին եւ յաշխարհակալութեան Իւանէի Աթաբակի, եւ Վասակ որդի Խաղբակա կողմնապահ ի Գառնոյ մինչեւ ի Բարգուշատ եւ առի վամրոցանիս Եղեգեաց ձորոյս աւգնութեամբն Այ. ի հայրապետութեան Տէր Սարգսի եւ առաջնորդ վանացս եւ Նորավանացն հաստատեցաք...»⁴⁰: Այստեղից պարզ երևում է, որ սկզբնական շրջանում Արատեսը կամ Վերին Նորավանքը եղել է Պռոշյանների իշխանության ներքո և միայն հետո է միացվել Ամաղու Նորավանքին, որը Օրբելյանների առաջնորդանիստն էր⁴¹: Հավանաբար

այս «Նորավանքն» է, որ հետագայում դարձել է Վերին Նորավանք և կամ Ամաղու Նորավանքի փոխարեն տարվա որոշ շրջանում աթոռանիստ լինելու համար՝ կոչվել է «Մյուս Նորավանք» կամ «Վերին Նորավանք»: Աշխարհագրական տեսակետից ևս, քանի որ ավելի հյուսիս է և գտնվում է բարձր բլուրի վրա, կարելի է Արատեսի վանքը Վերին Նորավանք անվանել: Եվ չնայած աթոռանիստ է եղել Ամաղու Նորավանքը, սակայն որպես այդպիսին հիմնականում ծառայել է Արատեսի վանքը, որովհետև ձմռան շրջանում Ամաղու Նորավանքը ճանապարհների բացակայության պատճառով և բնակչությանից ու մյուս վանքերից կտրված լինելու համար երթևեկության ու հաղորդակցության շատ քիչ հնարավորություն է ունեցել և ծառայել է պարզապես որպես «առաջնորդանիստ-ձմեռանոց»:

Ստ. Օրբելյանը իր «Պատմությունը» գրել է 1299 թ. «...ի թուրքերության անժամանակ բանին 1299»⁴²: Այդ աշխատության ԿԲ (62) գլխում Օրբելյանը թվարկում է Վայոց Ձորի եկեղեցիները: Հատկանշական է այդ ցուցակի հետևյալ հատվածը. «Նորավանք, որ յետոյ եղև եպիսկոպոսարան. միւս Նորավանք... Ապա Հերմոնի վանք. Արատեսից վանք...»: Ցուցակի վերջում գրում է. «Ահա այս ամենայն վանորայք յականէ յանուանէ ի գլխաւորագունից են, յորոց բազումք ամայի և թափուր են ի շինութեանց, և սակաւք ի լուսաւորութեան ալծմ, որք են թըւով 30. բայց այլ ևս բազումք կային, զորս ոչ թուեցաք»: Նշելով, որ Ամաղու Նորավանքը եպիսկոպոսանիստ է, նա անմիջապես հիշում է մյուս Նորավանքը, նկատի ունենալով Վայոց Ձորում Սյունյաց աթոռի երկու նստավայրերը: Իսկ նախ հիշվում է Ամաղու Նորավանքը, քանի որ այստեղ էր առաջին անգամ հաստատվել Վայոց Ձորի աթոռը, և այստեղ էին ամփոփված բավական մեծ թվով եպիսկոպոսների ու Օրբելյան իշխանական տոհմի շիրիմները: Այստեղից պարզ է դառնում նաև, որ Մյուս Նորավանք անունը տրվել է ի տարբերություն Ամաղու Նորավանքի: Այս անունը տրվում է որպես երկրորդ եպիսկոպոսանիստի դեր կատարելուց հետո միայն և հետագայում դառնալով դպրության ու գրչության աչքի ընկնող կենտրոն, հայտնի է դառնում այս անունով: Օրբելյանը պահում է նաև Արատես անունը, քանի որ մինչ այդ այս անունով էր հայտնի որպես Վայոց Ձորի գլխավոր եկեղեցիներից մեկը: Մինևույն եկեղեցու երկու անունների

³⁷ Մաջոնցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 3867:

³⁸ Լ. Խաչիկյան, ԺԴ դարի... հիշատակարաններ, Երևան, 1950 թ., էջ 17:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 66:

⁴⁰ Ս. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., էջ 123:

⁴¹ Ստ. Օրբելյան, Պատմություն, էջ 360:

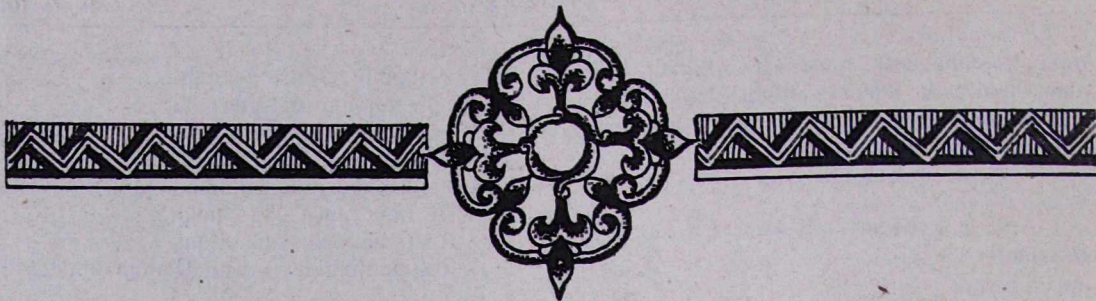
⁴² Ստ. Օրբելյան, Պատմություն, էջ 370:

օգտագործման մի ցայտուն օրինակ է Ադրբեյջանի փանք և Գլաձոր անունների միաժամանակ օգտագործումը: Այդպիսի բազմաթիվ օրինակներից բերենք մեկը.

⁴³ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 1409:

«Մկրտիչ անուն եղկելի...
որոյ եկեալ յայս գաւառի,
որոյ անուն Վայձոր կոչի,
Հուպ ի շիրիմն Սիւնեցի,
ի յԱդրբեյջ վանս մենաստանի,
Առ ոտս հաւր մեր Եսայի...
Ի մենաստան Գլաձորիս,
Ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփանոսիս»⁴³:

ՀԱՅՐ ՄԻՇԵԼ ՔԵՆԵԼ

(Աստվածաբանության դասախոս)

ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՐԴԱԼ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ*

ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԿՈՍ

11. ՄԱՐԴՈՒ ՈՐԴԻՆ (Մարկ. Բ 1—13)

- Բ 1 Օրեր հետո, երբ նա դարձյալ Կափառնայում մտավ, լուր տարածվեց, թե տանն է:
- 2 Եվ շատեր հավաքվեցին, այնպես որ այլևս տեղ չմնաց, ոչ իսկ դռան առջև: Եվ նրանց քարոզում էր Աստուծո խոսքը:
- 3 Եվ եկան նրա մոտ՝ բերելով մի անդամալուծի, որին տանում էին չորս հոգով:
- 4 Եվ երբ ամբոխի պատճառով նրան չկարողացան մոտենալ, քանդեցին երդիկը այն տան, որտեղ գտնվում էր Հիսուս. և բացելով առաստաղը՝ իջեցրին այն մահիճը, որի մեջ պառկած էր անդամալուծը:
- 5 Եվ Հիսուս, տեսնելով նրանց հավատը, անդամալուծին ասաց. «Որդյա՛կ, քո մեղքերը քեզ ներված են»:
- 6 Դպիրներից մի քանիսը, որ նստած էին այնտեղ, իրենց մտքում խորհում էին.
- 7 «Այս ի՞նչ է խոսում, սա հայիտյում է. ո՞վ կարող է մեղքերին թողություն տալ, եթե ոչ՝ միայն Աստված»:
- 8 Եվ Հիսուս իր հոգում իմացավ, որ այնպես են խորհում իրենց մտքում. ուստի

ասաց. «Ինչո՞ւ ձեր մտքում այդ եք խորհում.

- 9 Ո՞րն է ավելի դյուրին. անդամալուծին ասել՝ քո մեղքերը քեզ ներված են, թե՛ ասել՝ վե՛ր կաց, ա՛ն մահիճդ և գնա՛ քո տունը:
- 10 Բայց որպեսզի իմանաք, որ մարդու Որդին երկրի վրա իշխանություն ունի ներելու մեղքերը»,—ասաց անդամալուծին.
- 11 «Քե՛զ եմ ասում, վե՛ր կաց, ա՛ն քո մահիճը և գնա՛ քո տունը»:
- 12 Եվ նա վեր՝ կացավ ու անմիջապես վերցնելով մահիճը՝ բոլորի առաջ դուրս ելավ, այնպես որ ամենքը զարմացան և փառք էին տալիս Աստծուն ու ասում. «Այսպիսի բան երբեք չենք տեսել»:
- 13 Եվ նա դարձյալ ծովեզերք գնաց. և ամբողջ ժողովուրդը նրա մոտ էր գալիս, և նա ուսուցանում էր նրանց:

Վերադառնալով Կափառնայում, որտեղ նա անկասկած եկել էր հնարավորին չափ գաղտնի, Հիսուսին չի հաջողվում աննկատ մնալ: Նրա նախորդ այցելությունը այդ գյուղաքաղաքը՝ շատ հետքեր էր թողել: Եվ ահա շուտով ամեն կողմից գրոհում են նրա վրա:

Ավետարանիչը հաճույքով է դիտել տալիս, որ Հիսուս ամբողջովին բանտարկված է: Նա գտնվում է ժողովրդի բազմությամբ

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1986 թվականի № Բ-ից:

լցված մի տան մեջ: Ամբոխը խռնվել է դռան առջև ու փակել այն. դա փողոցի ելքին գտնվող ձկնորսական մի տնակի միակ մուտքն է: Բազմությունը օղակել է Հիսուսին: Նա չի կարող դուրս գալ այնտեղից, և ոչ ոք չի կարող մուտք գործել այնտեղ:

Անդամալույծի և նրան տանող մարդկանց համարձակ վճռականությունն է, որ փոխում է կացությունը: Չկարողանալով ամբոխի մեջ ճանապարհ բաց անել՝ նրանք մի անցք են բացում տան մեջ: Ծառի բարակ ճյուղերով և չորացած ցեխով դիպված մի հարթ տանիքի առաստաղը ձեղքելն այնքան էլ դժվար գործ չէր: Անդամալույծը կարողանում է հաղթահարել արգելքները, որոնք նրան բաժնում էին Հիսուսից:

Այդ պահից սկսած՝ պատենշներն ընկնում են մեկը մյուսի ետևից. անդամալույծը նախ փրկվում է իր մեղքերից, ապա՝ իր հիվանդությունից: Սկսվում նա պառկած էր մահճի մեջ, որով տանում էին նրան: Շուտով նա ոտքի է կանգնում և ինքն է տանում իր մահիճը: Ամբոխը ետ է քաշվում և ճանապարհի տալիս, որ նա դուրս գա: Իր հերթին Հիսուսն էլ կարողանում է դուրս ելնել, հասնել մինչև ծովափ, որտեղ հորիզոնն ավելի լայն էր, և ուսուցանել այնպիսի ապատություն, որ նրանից խել էր չափից դուրս անկուշտ ժողովուրդը: Կափառնալուսի անդամալույծի պատմությունը պատմությունն է կրկնակի ապատագրության:

Ովքե՛ր են դերակատարները այս եղելության: Նրանք բաժանվում են երկու խմբի. Կան այնպիսիներ, որոնց կարելի է կոչել ապատության թշնամիներ. նախ՝ **ամբոխը**, որը Հիսուսին պահում է ներսում, իսկ անդամալույծին՝ դրսում, և արգելում նրանց հանդիպումը. իր անհագ եռասիրությամբ նա փակում է ապատ տարածությունը: Այդ ամբոխը հիշեցնում է այն քրիստոնյաներին, որոնք, հանգիստ նստած իրենց եկեղեցում, պահեցնում են ամբողջ տարածությունը և խափանում Քրիստոսի խոսքը: **Դպիրները** նույնպես իրենց ներկայությամբ նպաստում են Հիսուսի շուրջը մարդկային օղակի ստեղծմանը: Նրանք՝ կրոնի այդ մասնագետները, խարսխված իրենց համոզմունքների մեջ, ներողության, Աստուծո, Հիսուսի մասին ունեն իրենց քարացած, հաստատուն գաղափարները, որոնցում սովորականից դուրս որևէ բան տեղ չունի բնավ: Հանձինս նրանց՝ արդեն սկսում է ուրվագծվել Հիսուսի ապագա հակառակորդների խումբը: Հստակ երևում է, որ ամբոխի և դպիրների վարմունքը նկարագրելիս Մարկոսը մտածում է քրիստոնեական համայնքի այն անդամների մասին, որոնց նա ուղղում է իր

խոսքը, և որոնք, իրենց վերաբերմունքով, արգելք են հանդիսանում, որ կենսունակությամբ տարածվի Բարի լուրը:

Մյուս խմբի դերակատարներն են Հիսուսն ու անդամալույծը, որոնք, ընդհակառակն, ծառայում են ապատությանը. նրանցից լուրաքանչյուրը դարբնում է մյուսի ապատագրությունը: Անդամալույծը հասարակությունից դուրս թողնված մի խեղճ մարդ է, որի վատահոլությունն ու վճռականությունը բերված են որպես օրինակ: Նա պատճառ է դառնում, որ Հիսուսի խոսքը դուրս գա ունկընդիրների սահմանափակ մի շրջանակից: **Հիսուս** ինքը հանդես է գալիս որպես մեկը, որն ի վիճակի է ապատագրելու մարդուն վատթարագույն գերությունից՝ մեղքից: Հիվանդության վրա ունեցած նրա իշխանությունը դրա ապացույցն է: Չմոռանանք, որ Հիսուսի ժամանակակիցներն ընդհանրապես այն պատկերացումն ունեին, որ հիվանդությունն ու մեղք իրար կապված բաներ են (այս մտայնությունը շատ տարածված դեռևս 20-րդ դարում). մարդիկ տանջվում են որպես պատիժ իրենց գործած մեղքերի:

Հիսուսի անձնավորությունն այնպես, ինչպես երևում է այս դրվագում, ուշագրավ է իր հակադրությամբ. նա միաժամանակ լի է թե՛ ուժով և թե՛ տկարությամբ: Նրա ուժը ի հայտ է գալիս մեղքերը ներելու իր կարողության մեջ: Դա եզակի մի առանձնաշնորհում է, որ դպիրները դիտել են տալիս, թե միայն Աստծուն է պատկանում: Սակայն միևնույն ժամանակ Հիսուս բանտարկյալն է գրոհող մի ամբոխի և կարիք ունի մի խեղճ եղբոր օգնությանը՝ դուրս գալու համար այդ դրությունից:

Այս պարադոքսային կացությունը ամփոփված է մի արտահայտության մեջ, որ Հիսուս գործածում է՝ մատնանշելու համար իր անձը. **Մարդու Որդի**: Այս արտահայտությանը առաջին անգամ ենք հանդիպում այստեղ, Մարկոսի ավետարանում, բայց Հիսուս հետագայում հաճախ է օգտագործելու այն: Այդ արտահայտությունը ինքնին բացատրում է Հիսուսի անձի ամբողջ առեղծվածը: Փոխ առնված լինելով Հին Կտակարանից և հրեական ավանդությունից՝ այն կարող է մատնանշել մարդկային էակը իր հնարավորության սահմանների և մեծության մեջ: Սաղմոսներից մեկը այդ մասին հետևյալն է ասում մի քանի շատ գեղեցիկ նախադասությունների մեջ.

«Երբ տեսնում եմ երկինքը՝ գործը քո

մատների,

Լուսինն ու աստղերը, որ հաստատեցիր դու, [խորհում եմ ես]՝ ո՛վ է մարդը, որ հիշում ես դու նրան,

Կամ մարդու որդին, որ խնամում ես նրան
Փոքր ինչ ցածր արեցիր նրան, քան
հրեշտակները քո,
Փառքով ու պատվով պսակեցիր դու նրան
Եվ կարգեցիր նրան քո բոլոր ձեռաց
գործերի վրա
Ու նրա ոտքերի տակ՝ ամենայն ինչ
հնազանդ դարձրիր»:
(Սաղմոս Ը 4—7)

Դանիելի գիրքը, որը գրված է Քրիստոսից
առաջ երկրորդ դարում, նույնպես ոգեկոչում
է կերպարը մի խորհրդավոր Մարդու Որ-
դու, որը բարձրանում է առ Աստված՝ տար-
ված երկնքի ամպերի վրայով.

«Գիշերային տեսիլքում տեսնում էի.
Ահա երկնքի ամպերի վրայով,
Իբրև մարդու որդի,
Նա գալիս հասնում էր Հավիտենականին:
Նա առաջնորդվեց նրա մոտ:
Նրան տրվեց իշխանություն, պատիվ և
արքայություն:
Բոլոր ժողովուրդները, ապգերն ու լեզուները
պիտի ծառայեն նրան,
Եվ նրա իշխանությունը պիտի լինի
իշխանություն հավերժական,
Որ վախճան չպիտի ունենա,
Իսկ նրա թագավորությունը չպիտի եղծվի»:
(Դանիել Է 13—14)

Հիսուսի մասին ասել, թե նա Մարդու Որ-
դի է, նշանակում է ասել, թե նրա անձը, որի
մեջ ուժ և տկարություն միացած են, ինչ-
պիսի հարցեր է առաջադրում: Դա նրա մա-
սին խոսելու ամենաբացահայտ եղանակն է:
Նրա խոսքերի ու գործերի վկաները, ինչ-
պես և Ավետարանի ընթերցողները, հրավիր-
վում են որոշելու իրենց դիրքը դրա շուրջ:

Եվ նրանցից յուրաքանչյուրը պետք է տա
իր սեփական պատասխանը:

12. ՀԻՍՈՒՍ ԵԿԵԼ Է ՄԵՂԱՎՈՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ (Մարկ. Բ 14—17)

Բ 14 Եվ մինչ նա անցնում էր, տեսավ
Ալփեոսի որդի Ղևիին, որ մաքսատանը
նստած գործի վրա էր, ու նրան ասաց՝
արի՛ իմ ետևից: Եվ Ղևին վեր կացավ
գնաց նրա ետևից:

15 Եվ երբ Հիսուս նրա տանը սեղան նստեց,
բազում մաքսավորներ և մեղավորներ
էլ Հիսուսի ու նրա աշակերտների հետ
սեղան նստեցին, որովհետև շատերն
էին, որ նրա ետևից էին գնում:

16 Իսկ դպիրներն ու փարիսեցիները երբ
տեսան, որ նա մաքսավորների և մեղա-
վորների հետ է ուտում, նրա աշակերտ-

ներին ասացին. «Ինչո՞ւ է նա մեղա-
վորների և մաքսավորների հետ ուտում
և խմում»:

17 Երբ Հիսուս լսեց, նրանց ասաց. «Ա-
ռողջներին բժիշկ պետք չէ, այլ հի-
վանդներին. և ես չեմ եկել արդարներին
կանչելու, այլ՝ մեղավորներին»:

Հակառակությունը Հիսուսի նկատմամբ
որոշակի է դառնում: Նախորդ դրվագում
դպիրները բավարարվում էին իրենք իրենց
մեջ պախարակելով Հիսուսի վարմունքը:
Այստեղ նրանք իրենց անհամաձայնությունն
են արտահայտում նրա աշակերտներին:

Մյուս կողմից՝ Մարկոսը շարունակում է
բեմ դուրս բերել իր հորինած դրամայի դե-
րակատարներին: Երեք խմբի գործող ան-
ձինք, որոնք կարևոր դեր են խաղալու նրա
գրվածքում, հիշատակվում են առաջին ան-
գամ լինելով. մաքսավորները, փարիսեցիներ-
ը, աշակերտները:

Մաքսավորները այն հրեաներն էին, ո-
րոնք պարտականություն ունեին ժողովրդից
հավաքելու հոռմեացիների համար նախա-
տեսված հարկերը: Բազմաթիվ բառեր են
անհրաժեշտ՝ արտահայտելու համար այդ
պաշտոնի բազմազան կողմերը. հարկահա-
վաք, մաքսատան ծառայող, գործակից, օգ-
նական, մաքսավորը մի քիչ այս բոլորն էր
միաժամանակ: Նա նաև համարվում էր ան-
խիղճ մի մարդ՝ հավաքված հարկերի գու-
մարը հաճախ ենթակա լինելով նվաճողի հո-
վանավորությունը վայելող այդ «փոքրիկ
դեկավարի» քմահաճույթին: Դպիրները չէին
վարանում նույն տոպրակի մեջ լցնել մաք-
սավորներին և մեղավորներին, որոնք բո-
լորն էլ մոտիկ հարաբերություն մշակելու
համար անբաժան մարդիկ էին Օրենքը հար-
գող հրեայի աչքին:

Փարիսեցիները Քրիստոսի ժամանակա-
շրջանի հոգևոր և կրոնական մեծ շարժում-
ներից մեկի ներկայացուցիչներն էին: Որ-
պես խելացի և գործունյա մտավորականներ,
նրանց մտահոգությունն էր մեկնաբանել
Աստվածաշունչը ժամանակակից աշխարհի
կյանքի պայմաններին համապատասխան:
Նրանց շնորհիվ է, որ հրեական կրոնը մը-
նաց կենդանի և հզոր Երուսաղեմի անկու-
մից հետո, մեր թվագրության 70 թվականին:
Իրադարձությունների բերումով Հիսուս պի-
տի պախարակել նրանց ինքնահաճություն-
ը, նրանց հրահանգների խստությունը, կամ
այն եղանակը, որով նրանք շուռ էին տալիս
Օրենքը հոգուտ իրենց. Բայց գաղափարնե-
րով նա շատ մոտ էր նրանց:

Գալով «աշակերտներ» արտահայտությա-
նը՝ Մարկոսի ավետարանի հետագա ամբողջ

ընթացքն է, որ թույլ պիտի տա մեզ այդ բառին տալու առանձին մի բովանդակություն: Ընթերցողն արդեն ծանոթ է Սիմոնին, Անդրեասին, Հակոբոսին և Հովհաննեսին: Գրվածքը հասկացնել է տալիս, որ կան նաև ուրիշներ, որոնց անունները չեն տրվել: Ահա այժմ Ալփինոսի որդի Ղևին, որը միաժամանակ և՛ աշակերտ է, և՛ մաթափոր: Հիսուսի կողմից նրա կանչվելու եղանակը շատ նման է առաջին չորս աշակերտների կանչվելու եղանակին (Տե՛ս Մարկ. Ա 16—20):

Հիսուս քննադատվում է, որովհետև սեղան է նստել ոչ հանձնարարելի մարդկանց հետ: Դա անկասկած տոնական մի ճաշկերույթ է, երբ մարդիկ ճաշում են մարմնով երկարած, հոռմեական ձևով: Պարզ չէ, թե որտեղ է տեղի ունենում այս դեպքը՝ Ղևի՞ տանը, թե՞ Հիսուսի: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը հնարավոր է: Հիսուս դիպուկ պատասխան է տալիս՝ համեմատելով իրեն մի բժշկի հետ, որի վրա հույս են դրել հիվանդները:

Նա ոչ ոքի դուրս չի թողնում: Նա ասում է. «Ես չեմ եկել արդարներին կանչելու, այլ՝ մեղավորներին»: Նա մարդկանց չի բաժանում դասերի: Նա կարող է լինել ինչպես փարիսեցիների, այնպես էլ բոլոր մարդկանց հույսը, պայմանով, որ նրանք ևս ընդունեն իրենց մեղավոր լինելը:

13. ՓԵՍԱՆ (Մարկ. Բ 18—22)

Բ 18 Հովհաննեսի աշակերտները և փարիսեցիները պասի մեջ էին. եկան և նրան ասացին. «Ինչո՞ւ Հովհաննեսի աշակերտները և փարիսեցիները պաս են պահում, իսկ քո աշակերտները չեն պահում»:

19 Եվ Հիսուս ասաց նրանց. «Միթե կարելի՞ է, որ հարսանքավորները պաս պահեն, երբ փեսան նրանց հետ է. այնքան ժամանակ, որ փեսան իրենց հետ է, պետք չէ, որ պաս պահեն:

20 Բայց կգան օրեր, երբ փեսան նրանցից կառնվի, և ապա այն օրը պաս կպահեն:

21 Նոր, չօգտագործված կտավի կտորը ոչ ոք հնացած զգեստի վրա չի կարի, ապա թե ոչ նոր կտորը ամբողջությամբ հին զգեստից կպոկվի, և պատռվածքը ավելի վատ կլինի:

22 Եվ ոչ ոք հին տիկերի մեջ նոր գինի չի դնի, ապա թե ոչ նոր գինին կպայթեցնի տիկերը, գինին կթափվի, և տիկերը կփչանան: Այլ նո՛ր գինին նո՛ր տիկերի մեջ պետք է դրվի»:

Սա երրորդ դրվագն է, որտեղ Հիսուս մե-

ղադրանքի տակ է առնվում: Հովհաննեսի և փարիսեցիների աշակերտները ցավ են հայտնում այն ակնհայտ անփութության համար, որ նկատվում է Հիսուսի առաջնորդության ներքև գտնվող խմբակի կյանքում. ոչ մի խստություն նրանց կենցաղում, ապաշխարանքի ոչ մի նշան, մինչդեռ իրենք ավելիով են գործադրում այդ բաները: Եվ դա այն դեպքում, երբ Հիսուս եղել է Հովհաննես Սկրտչի մոտ, և թվում է, թե բավականին մոտ է կանգնած փարիսեցիների հոսանքին: Ուրեմն ինչո՞ւ այդքան քիչ խստակրոնություն յուրայինների մոտ:

Հիսուս պատասխան է տալիս՝ ակնարկելով ինչ-որ ամուսնության, որի հիշատակումը բոլորովին անսպասելի է: Նա խոսում է մի փեսայի մասին, որ թվում է, թե հենց ինքն է, ինչպես նաև տեղի ունեցող հարսանեկան խնջույքի մասին:

Հին Կտակարանում մարգարեները Բարսելի հետ Աստուծո ղաշինքը ներկայացրել են նշանախոսության պատկերով: Եսային նույնպես նկարագրել է մի փառահեղ խնջույք, որ ապագայում Տերը պիտի տար Երուսաղեմում հավաքված երկրի բոլոր ժողովուրդներին անվախճան մի տոնախմբության համար:

«Եվ Ձորությունների Տերը, այս լեռան վրա, Բոլոր ժողովուրդների համար խնջույք պիտի պատրաստի, Որ ուրախանան և գինի խմեն»:

(Եսայի ԻԵ 6)

Հիսուս ինքն էլ է գործածում այդ նույն պատկերները: Քանի որ ժամանակը հասել է իր լուսմին, Եսայու կողմից կանխանշված խնջույքն սկսվել է. դա հարսանեկան մի կոչունք է, որի փեսան ինքը Քրիստոսն է, իսկ այն կապմանկերպողը՝ Աստված: Աստուծո Թագավորությունը հայտնի է դառնում այդ Թագավորությունը հայտնողի ամուսնությամբ այն մարդկանց հետ, որոնց հայտնված է այն: Պողոս առաքյալը համանման խոսքերով գրում է կորնթացիներին.

«Ձեզ նշանեցի մի մարդու՝ որպես մի սուրբ կույս ներկայացնելու համար Քրիստոսին»:

(Բ Կորնթ. ԺԱ 2)

Իսկ Մարկոսից մի քանի տարի հետո սուրբ Մատթեոս ավետարանիչը Հիսուսի բերանով պատմում է մի առակ, որ այսպես է սկսվում.

«Երկնքի արքայությունը նման է մի թագավորի, որ իր որդու համար հարսանիք արեց»:

(Մաթ. ԻԲ 2)

Այսպիսի շրջանակում Հիսուսի աշակերտները նման են երիտասարդ փեսայի ընկերներին, մի տեսակ պատվո երիտասարդներ, որոնք մոտիկից մասնակից են լինում պակադրությանը և մասամբ պատասխանատու են խրախճանքի կազմակերպմանն ու հարսանեկան ուրախ մթնոլորտի պահպանմանը: Ժամանակը չէ նրանց համար կախերես երևալու: Հետագայում նրանք առիթ կունենան տխրելու, երբ որ տոնախմբությունը դադարի...

Այն երկու համեմատությունները (զգեստի և գինու տիկերի), որոնցով ավարտվում է այս պատմությունը, հրավիրում են ունկնդիրներին լինելու միատարր: Հիսուս ո՛չ հինը և ո՛չ էլ նորն է արժեքավորում, այլ միատարրությունը: Հովհաննես Մկրտիչը և փարիսեցիները կարողացել են անցյալում քարոզել խստակրոնություն: Սակայն, Աստուծո թագավորության հայտնությամբ, հաստատվում է մի նոր կացություն, որ պահանջում է նոր վերաբերմունք:

14. ՇԱԲԱԹ ՕՐՎԱ ՏԵՐԸ (Մարկ. Բ 23—28)

- Բ 23 Մի շաբաթ օրով նա անցնում էր ցորենի արտերի միջով: Նրա աշակերտները գնալու ժամանակ սկսեցին հասկ պոկել և ուտել:
- 24 Եվ փարիսեցիները ասացին նրան. «Տե՛ս, քո աշակերտները շաբաթ օրով ի՛նչ են անում, մի բան, որ օրինավոր չէ»:
- 25 Հիսուս ասաց նրանց. «Դուք երբեք չէ՛ք կարդացել, թե ինչ արեց Դավիթը, երբ կարիք ունեցավ և քաղց զգաց, ինքը և նրանք, որ իր հետ էին:
- 26 Ինչպես Աբիաթար քահանայապետի օրով մտավ Աստուծո տունը և կերավ առաջավորության հացը՝ տալով նաև նրանց, որ իր հետ էին. մի բան, որ, բացի քահանաներից, ուրիշների համար օրինավոր չէր ուտել»:
- 27 Եվ ասաց նրանց. «Շաբաթ օրը մարդո՛ւ համար է, և ոչ թե մարդը՝ շաբաթ օրվա համար.
- 28 Ապա ուրեմն՝ մարդու Որդին տեր է և շաբաթ օրվան»:

Սնդդին վերաբերող հարցերը, որոշապես, մեծ տեղ են գրավում Հիսուսին ուղղված մեղադրանքների մեջ: Նրան մեղադրում էին, որ սեղան է նստում մեղավորների հետ, որ իր աշակերտներին չի մղում ծոմապահության, իսկ այժմ ուկում են, որ նրանց

արգելի հասկեր պոկել, որովհետև օրը շաբաթ է: Փարիսեցիները իրե՛նք են մեջ մղում: Նրանք մասնագետներ են հրեական Օրենքի մեկնաբանության: Արդարև, նրանց համար հասկաքաղ անելը մաս է կազմում հնձին, իսկ հնձելն էլ մեկն է այն երեսունինը աշխատանքներից, որ արգելվում է անել շաբաթ օրով: Աշակերտները, հետևաբար, հանցավոր են, և Հիսուս է՛լ նրանց հետ, որովհետև թույլատրում է նրանց անել այդ:

Հիսուս կոչվում է նրանց դեմ իրենց իսկ զենքով՝ Աստվածաշնչով: Նրանք առաջ են քաշում շաբաթ օրով հասկեր քաղելու արգելքը: Արդ՝ Սուրբ Գիրքն ինքը ցույց է տալիս, որ, երբ մարդ քաղցած է լինում, սնվելու համար կարող է վանց անել կրոնական որոշ պատվիրաններ: Օրենքը ի սպաս է դրվում կյանքին և ոչ թե՛ հակառակը:

Հիսուս Դավթի կյանքից մեջ է բերում մի դրվագ, որին ծանոթ պետք է լինեին փարիսեցիները: Դավիթը, որ դեռևս երիտասարդ մի սպա էր Սավուղ թագավորի մոտ ծառայության մեջ. ստիպված եղավ փախչել՝ խուսափելու համար թագավորի չարությունից. Սավուղն ուկում էր սպանել նրան: Դավիթը Հուդայի լեռներում գտնվող Նոբի սլորաբարանը՝ Դավիթը, որ սաստիկ տանջվում էր քաղցից, տաճարի պատասխանատու քահանային պատմեց մի ստահող փոքրիկ պատմություն, որպեսզի վերջինս օգնի իրեն: Նա ասաց, որ ինքը թագավորի կողմից է առաքվել, որ իրեն հանձնվել է հրամանատարությունը պինդորակա մի ջոկատի (մինչդեռ նա մենակ էր), որ իր պինդորները կանգ են առել մի քիչ հեռվում, և որ նրանք բոլորը քաղցած են: Այն ժամանակ քահանայապետը նրան տվեց իր ձեռքի տակ եղած միակ ուտելիքը, որ պաշտամունքի համար սահմանված հացեր էին և որ սովորաբար քահանաները միայն իրավունք ունեին ուտելու (տես Ա Թագ., գլուխ ԻԱ 2—7):

Այն եղանակը, որով Հիսուս մեջ է բերում այս պատմությունը, հետաքրքրական է: Նոբի քահանայապետը կոչվում էր Ահիմելեք, իսկ Հիսուս նրան կոչում է Աբիաթար: Նա սխալվում է: Ինչ վերաբերում է Դավթի հետ պատահած եղելությանը, Հիսուս այն նկարագրում է ըստ այն ստահող պատմության, որ Դավիթն արել էր քահանայապետին, և ոչ այնպես, ինչպես եղել էր իրականում (Դավիթը մենակ էր և փախստական):

Փարիսեցիները, սակայն, ոչ մի պատասխան չեն տալիս: Հիսուսի փաստարկման մեջ ուշագրավն այն է, որ Դավիթը առաջնային համարեց կյանքին ծառայելը, քան պաշտամունքին վերաբերող մի օրենք հարգելը: Այդ է եղել, ըստ Հիսուսի, Արարչի

մտադրությունը, որն ավանդված է Սուրբ Գրոց մեջ: Ահա թե ինչու, այդ տրամաբանությանը, նա կարող էր ասել:

«Շաբաթ օրը մարդո՛ւ համար է, և ոչ թե մարդը՝ շաբաթ օրվա համար»:

Այսուհանդերձ, մինչև այստեղ արտակարգ ոչինչ չկա: Հիսուս վարվում է ինչպես մի վարդապետ, որը բանավիճում է ուրիշների հետ Սուրբ Գիրքը մեկնաբանելու եղանակի շուրջ: Բոլոր ժամանակներում հրեա ռաբբիները իրենց միջև ունեցել են և կունենան նման վեճեր. քրիստոնյա աստվածաբանները՝ նույնպես:

Հիսուս մի քայլ առաջ է անցնում այն դեպքում, երբ, որպես եկրակացություն, հետևյալ հաստատումն է անում. «Մարդու Որդին տեր է և շաբաթ օրվան»: Այստեղ նա իրեն վերագրում է մի առանձնաշնորհում, որ նրա ժամանակակիցները վերապահում էին Աստծուն, ճիշտ այնպես, ինչպես որոշ ժամանակ առաջ նա հայտնել էր անդամալուծին, որ նրա մեղքերը ներված են: Այստեղ ևս Հիսուս իրեն ներկայացնում է նույն երկդիմի արտահայտությամբ՝ Մարդու Որդի (տես վերը Մարկ. Բ 1—13):

Այս դեպքերը հիշատակելով՝ Մարկոսը ի հայտ է բերում Հիսուսի առաքելության կենտրոնական կողմերից մեկը. նա եկել է փրկելու մարդուն իր բոլոր գերություններից՝ մեղքի գերությունից, սխալ հասկացված և դրանով իսկ մարդու հոգին չորացնող կրոնական օրենքի գերությունից և այլն:

Իրոք որ դա մի Բարի լուր է բոլոր նրանց համար, որոնք ձգտում են ձմարիտ ազատության:

15. ՆԱ, ՈՎ ՊԻՏԻ ՄԵՌՆԻ (Մարկ. Գ 1—6)

- Գ 1 Նա նորից ժողովարան մտավ. այնտեղ կար մի մարդ, որի ձեռքը չորացած էր:
- 2 Եվ նրան ուշադրությամբ դիտում էին՝ տեսնելու, թե շաբաթ օրով նրան կբժշկի՞, որպեսզի մեղադրեն նրան:
- 3 Եվ նա ասաց այն մարդուն, որի ձեռքը չորացած էր. «Վե՛ր կաց, մեջտե՛ղ արի»:
- 4 Ապա ասաց նրանց. «Շաբաթ օրով ի՞նչ բան օրինավոր է անել. բարի գո՞րծ գործել, թե՛ չարիք անել. մի հոգի՞ ազատել, թե՛ կորստյան մատնել»: Եվ նրանք լռեցին:
- 5 Հիսուս, ցատկմով լցված, նայելով նրանց և տրամելով նրանց սրտի կուրության համար, ասաց մարդուն. «Երկարի՛ր ձեռքը»: Եվ նա երկարեց, ու նրա ձեռքը առողջացավ:

6 Փարիսեցիները հերովդեսականների հետ իսկույն դուրս ելան և խորհուրդ էին անում, թե ինչպես նրան կորստյան մատնեն:

Այս դեպքից հետո Հիսուսի բախտը վճռված էր: Փարիսեցիների խումբը կատարել էր իր ընտրությունը: Նրանցից ոմանք գնացին գտնելու հերովդեսականներին, որոնք անկասկած հրեա թագավոր Հերովդես Անտիպասի բարեկամներն ու նրա ձեռքի խաղալիքն էին: Գալիլիայի այս թագավորը, որ հռոմեական իշխանության հսկողությանը ենթակա մարդ էր, բավականաչափ իրավունք ուներ՝ կարողանալ մահապատժի ենթարկելու համար նեղություն պատճառող անձանց: Նա է, որ հետագայում գլխատել պիտի տար Հովհաննես Մկրտչին: Արդ, այնպիսի մի մարդ, ինչպիսին Հիսուսն էր, կարող էր անկարգության ստեղծել և խախտել առանց այդ և անկայուն հավատարակչությունը հրեական և հռոմեական իշխանությունների միջև: Հայտարարված լինելով անբաղձալի անձ՝ Հիսուս այժմվանից համարվում է դատապարտման ենթակա մարդ:

Նախորդ եղելությունները թշնամիներ են երևան բերել: Նա գտնվում է ամենախիստ հսկողության տակ: Այժմ գաղտնի հետևում են նրան՝ հանցանքի մեջ բռնելու համար: Շաբաթ օրվա մասին նրա արած աղմկահարույց հայտարարություններից հետո կրկնապատկվում է աջալրջությունը: Շատ վարմանալի կլինեք, եթե նա նորից մի որևէ հանցանք թույլ չտար Օրենքի նկատմամբ:

Արդարև, այնտեղ, ժողովարանում մի հիվանդ մարդ կա: Նրա կապակցությամբ Հիսուսի և իր հակառակորդների միջև հակադրությունը գնալով հստականում և սրվում է: Հիսուս նրան կանգնեցնում է ներկաների մեջտեղում, որպեսզի նրա մարմնական պակասությունը ցույց տա, թե որչափ մեծ է վեճի մեջ դրված խաղաղումարը: Այստեղ ևս, ինչպես պոկված հասկերի դրվագում, հարց է առաջանում, թե շաբաթ օրը և հրեական Օրենքի մյուս պահանջները արդյոք պետք է ի սպաս դրվեն կյանքին: Հիսուս հստակորեն կատարում է դա, և գործը խուճին միացնելով՝ բժշկում է հիվանդին:

Վերջում խլումը կատարյալ է լինում: Հիսուս իր հակառակորդների նկատմամբ վայրույթ և տխրություն է վզում միայն: Իսկ նրանք հեռանում են այդտեղից՝ ոճրածին ծրագրեր որոճալով իրենց մտքում:

Մարկոսի ավետարանի այս մասում, երբ հասնում ենք մի կետի, որտեղից այլևս վերադարձի ոչ մի հեռանկար չկա, հետաքրք-

քիր կլինեն մի պահ անդրադառնալ տեղի ունեցած այն հինգ դրվագներին, որոնք առաջ բերեցին վերջնական խզումը, սկսած Կափառնայումի անդամալուծի բժշկումից: Այդ դրվագները դասավորվում են ըստ այն պատկերի, որն ընթացիկ է Մարկոսի ավետարանում ու դասական՝ սեմական գրվածքներում, և որը կոչվում է «ներմուծում» կամ «ներփակում»: Այսպես՝ առաջին և վերջին դրվագները համապատասխանում են իրար, նաև՝ երկրորդ և չորրորդ դրվագները, այնպես որ դրանցից պատվում է երրորդ դրվագը, որը գտնվում է կենտրոնական դիրքում.

Ա. Մարդու Որդին (Բ 1—13)

տրտունջներ և բժշկում.

Բ. Հիսուս եկել է մեղավորների համար (Բ 14—17)

վեճ. ո՞ւմ հետ ուտել.

Գ. Փեսան (Բ 18—22)

վեճ. պա՞ս պահել, թե՞ խնջույքի նըստել.

Բ.¹ Շաբաթ օրվա տեղը (Բ 23—28)

վեճ. ուտե՞լ, երբ մարդ քաղցած է:

Ա.¹ Նա, ով պիտի մեռնի (Գ 1—6)

տրտունջներ և բժշկում.

Այս շղթայի մեջ ի հայտ է գալիս աճող մի հակառակություն Հիսուսի դեմ, սկսած հայհոյանքի մեղադրանքից մինչև գաղտնի դավադրություն՝ նրան սպանելու միտումով: Այս պատկերը արժևորում է նաև կենտրոնական դրվագը (Գ), որտեղ Հիսուս հանդես է գալիս որպես փեսա, իսկ նրա քարոզությունը՝ որպես տոնական մի ժամանակաշրջան: Հիսուսի հակառակորդները՝ փարիսեցիները և մուսնները, այն մարդիկ են, ովքեր ձայնողեցնելու են տոնախմբությունը, որ Աստված պատրաստել է մարդկության համար: Ցանկանալով այդ տոնախմբությունից դուրս թողնել աղքատներին և մեղավորներին՝ նրանք ամենից առաջ իրենք իրենց են դուրս թողել:

16. ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՒՄ
(Մարկ. Գ 7—12)

Գ 7 Իսկ Հիսուս իր աշակերտների հետ գնաց ծովեզերք: Եվ Գալիլայից բազում ժողովուրդ էր գնում նրա ետևից, նաև Հրեաստանից:

8 Երուսաղեմից, Հորդանանի մյուս կողմից, ինչպես նաև Տյուրոսի և Սիդոնի շրջակայքից բազում ժողովուրդ, երբ լսում էր, թե նա ինչքան բան է անում, գալիս էր նրա մոտ:

9 Եվ նա իր աշակերտներին ասաց, որ իր համար մի նավակ պատրաստ լինի ամ-

բոխի պատճառով, որպեսզի իրեն չնեղեն:

10 Քանի որ շատերին էր բժշկել, ուստի ամեն տեսակ հիվանդություններ ունեցող մարդիկ գալիս խռնվում էին նրա շուրջը, որպեսզի դիպչեն նրան:

11 Եվ պիղծ ոգիները, երբ տեսնում էին նրան, ընկնում էին նրա առաջ, աղաղակում էին ու ասում. «Դու ես Աստուծո Որդին»:

12 Իսկ նա խստիվ պատվիրում էր նրանց, որ իրեն հայտնի չդարձնեն:

Իր պատմության ընթացքում Մարկոսը ժամանակ առ ժամանակ պարզաբանում է կացությունը: Նա որոշակի դեպքեր հիշատակելուց հետո, մի քանի նախադասությամբ նշում է, թե ինչպիսին են հարաբերությունները Հիսուսի և նրա շրջապատի միջև: Այդ կարգի մի պատկեր, ընդհանուր գծերի մեջ, առաջին անգամ տրվել էր Սիմոնի զոքանչի բժշկումից հետո (Մարկ. Ա 32—34). Հիսուս այն ժամանակ իսկական մի հաջողություն էր ունեցել: Այժմ, երբ բազում բանավեճերի հետևանքով երևան են եկել համառ հակառակորդներ, մթնոլորտը շատ է վատթարացել: Մարդիկ անընդհատ վազում են Հիսուսին ընդառաջ. հիացումը ծայրահեղ աստիճանի է հասել. ամբոխի խելահեղ վազքը նման է հարձակման:

Ավետարանիչը նույնիսկ չի ասում, թե արդյոք հիվանդները բժշկվե՞լ են, կամ դիվահարներից դեները հանվե՞լ են: Հիսուս, որ ամեն կողմից պաշարված է և անկուշտ ամբոխի կողմից հրմշտուքի ենթարկված, ամենից առաջ ստիպված է դիմել պաշտպանության: Նա խստիվ հանդիմանում է դեներին, որպեսզի լռեցնի նրանց, և իր աշակերտների օգնությամբ աջխառնում է իրեն հեռու պահել իր վրա հարձակվող բազմությունից: Փոքրիկ նավակը, որի մեջ նա նստում է, մի ապաստարան է նրա համար:

Տիմար խուժանը, որը Հիսուսի առաքելությունից ոչինչ չի հասկանում, հիբրավի արժանի է նրա հակառակորդների շարքը դասվելու: Նրա հակառակությունը նվազ պատճառաբանված է, քան փարիսեցիներինը, բայց և նույնքան իրական է: Գալով բոլոր կողմերից՝ Հրեաստանի գավառներից և հեթանոսական շրջաններից (Հորդանանի մյուս ափից, Տյուրոսից, Սիդոնից), այդ խառնակ ամբոխը Հիսուսի մեջ տեսնում է միայն հրաշքներ գործող մարդուն, որից ուզում է օգուտ քաղել: Նրա վերաբերմունքը փակում է նրա առաջ Բարի լուրը:

Մարկոսի պատմությունը ինչքան առաջ է գնում, այնքան հասունանում է դրաման.

կրոնավորների ընտրանին որոշում է գործի դնել իր ոճրային ծրագիրը: Ժողովրդի զանգվածը մտքով այնքան սահմանափակ է, որ հանդես է գալիս որպես թշնամի: Այդ բոլոր մարդիկ աստիճանաբար կապմուն են Հիսուսին մեթոդների ձևերով: Շուտով Հիսուսի շուրջը մտնում է միայն մի փոքրաթիվ խմբակ, որ ընդունակ է մասնակից լինելու ավետարանական արկածախնդրությանը: Նրանք մի բուռ մարդիկ են:

Մարկոսը նրանց կոչում է «աշակերտներ»:

17. ՏԱՄՆԵՐԿՈՒ ՍՌԱՔՎԱԾՆԵՐԸ

(Մարկ. 9 13—19)

- 9 13 Հիսուս լեռը բարձրացավ և իր մոտ կանչեց նրանց, որոնց ինքը կամեցավ. և նրանք գնացին նրա մոտ:
- 14 Նա նշանակեց Տասներկուսին, որպեսզի իր շուրջը լինեն, և նրանց ուղարկի քարոզելու,
- 15 ու նրանք իշխանություն ունենան ցավեր բուժելու և դևեր հանելու:
- 16 Նա Սիմոնի անունը Պետրոս դրեց.
- 17 Ձեբեդեոսի որդու՝ Հակոբի ու նրա եղբոր՝ Հովհաննեսի անունները դրեց Բաներեզես, որ նշանակում է՝ Որոտման Որդիներ:
- 18 Նաև՝ Անդրեասին, Փիլիպպոսին, Բարթոլոմեոսին, մաքսավոր Մաթեոսին, Թովմասին, Ալփեոսի որդի Հակոբոսին, Թադևոսին, Սիմոն Կանանացուն
- 19 և Հուդա Իսկարիոթացուն, որը և մատնեց նրան:

Մարկոսի ավետարանում գործողության վայրերը տիպավորված են. ծովափը այն տեղն է, որտեղ Հիսուս հանդիպում է ամբոխին: Տունը կամ ժողովարանը սովորաբար այն վայրն է, որտեղ Հիսուս ընդհարվում է իր հակառակորդների հետ: Լեռը մտերմիկ հարաբերությունների և վստահության վայրն է. Հիսուս այնտեղ է առանձնանում իր մտերիմների հետ: Ի տես փարիսեցիների թշնամանքի և տխմար ամբոխի կոպտության, հարկավոր է, որ նա գիտենա, թե ո՛ւմ հոգին դեռևս բաց է՝ ընդունելու Բարի լուրը, և ո՛ւմ վրա նա կարող է հույս դնել, թե մասնակից կդառնա դրան:

Տասներկուսը, որոնց նա նշանակում է, կոչվում են «առաքյալներ», այսինքն՝ «ուղարկվածներ», «առաքվածներ»: Նրանց թիվը համապատասխանում է Իսրայելի տասներկու ցեղերի թվին, այն ընտրյալ ժողովրդի, որին, Աբրահամից սկսած, հանձնարարվել էր Աստծուն ձանաչել տալ աշ-

խարհին: Առաջին չորս կանչվածները՝ Սիմոնը, Անդրեասը, Հակոբոսը և Հովհաննեսը, մաս են կապում խմբին:

Նրանցից շատերը նոր անուններ են ստանում, և դա նշանակությունից զուրկ չէ, որովհետև, սենական մտայնությամբ, անունը մարդու անձը բնորոշող մի բան է. ծանոթ լինել մեկի անվանը՝ նշանակում է գրեթե մի կոչում տալ նրան:

Այդ անուններից մի քանիսը պահանջում են հակիրճ բացատրություններ.

—Սիմոնը դառնում է Պետրոս, որ համարժեքն է ֆրանսերեն «Pierre»¹ անվան: Բառախաղը հնարավոր է նաև հունարենում (ավետարանների լեզուն), որտեղ պետրոս բառը նշանակում է «վեմ, ժայռ»: Արամերեն լեզվում, որով արտահայտվում էին Հիսուս և նրա շրջապատի մարդիկ, քար բառի համար գործածվում էր քեֆա. հենց այդ անունն է, որ Սիմոնը ուղղակիորեն ստացել է Հիսուսից. Պետրոս անունը դրա թարգմանությունն է միայն: Նոր Կտակարանում Պետրոս անվան փոխարեն երբեմն հանդիպում ենք Քեֆա անունին:

Հակոբոսի և Հովհաննեսի համար ավետարանիչը տալիս է այն անունը, որ նրանք ուղղակիորեն ստացել են արամերենում՝ Բաներեզես, սակայն նա տալիս է նաև դրա նշանակությունը՝ Որոտման Որդիներ:

—Երկրորդ Սիմոնը նույնպես նշվել է իր մականունով՝ Կանանացի, որը անհասկանալի մի բառ է ինչպես հունարենում, այնպես էլ ֆրանսերենում: Այդ մականունը Հիսուսի կողմից չի տրվել նրան, այլ գործածվել է նրան զանազանելու համար մյուս Սիմոնից, որը անվանացանկի սկզբում է. դա մի քիչ նման է երկու Հակոբոսների անուններին, որոնք իրարից զանազանվում են իրենց հայրանուններով՝ Ալփեոս և Ձեբեդեոս: «Կանանացի» բառը չի նշանակում Կանանի բնակիչ. դա պատճենումն է արամերեն մի բառի, որ նշանակում է «նախանձառույց»: Երբեմն ոմանք ենթադրել են, որ այս երկրորդ Սիմոնը պատկանելիս է եղել այն նախանձախնդիր մարդկանց խմբին, որոնք հռոմեական գրավման շրջանում հանդես էին գալիս որպես մոլեռանդ դիմադրողներ: Սակայն ավելի հավանական է, որ նրա նախանձառույցությունը նրա խառնվածքի մեկ հատկանիշը լինի. ըստ երևույթին նա եռուն բնավորություն ունեցող մեկն է եղել, ճիշտ ինչպես սուրբ Պողոսը, որը չի վարանում իրեն կոչել «նախանձախնդիր»:

—Հուդայի համար գործածված Իսկարիոթ-

¹ Pierre բառը ֆրանսերենում նշանակում է թե՛ Պետրոս և թե՛ քար:

տացի մականունը, որը նույնպես անհասկանալի է հունարենում, գուցե վերաբերում է Քրիստոս կոչվող նրա հայրենի գյուղին կամ նրա խարդախ ու խաբեբա նկարագրին: Քրիստոսեական ողջ ավանդության մեջ նա գերազանցապես համարվել է այն մարդը, «որը նրան մատնեց»:

Տասներկու առաքյալների անվանացանկը Մարկոսի համար մի առիթ է հիշեցնելու, որ Հիսուսի չարչարանքները ուրվագծվում են հորիզոնում:

18. ՅՈՒՐԱՅԻՆՆԵՐԻ ՄԻԶԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (Մարկ. Գ 20—21)

Գ 20 Նրանք տուն վերադարձան. և ժողովուրդը նորից եկավ նրանց հետ, այնպես որ նրանք հաց ուտելու անգամ ժամանակ չունեցան:

21 Եվ երբ Հիսուսի յուրայինները լսեցին, ելան եկան նրան բռնելու, որովհետև կարծում էին, թե խելքը կորցրել է:

«Նորից եկավ», գրում է Մարկոսը: Հիւրավի, առաջին անգամ չէ, որ Հիսուս պաշարված է լինում ամբոխի կողմից: Այն օրը, երբ նա բժշկեց իր մահիճի մեջ երկարած մի անդամալուծի, կացությունը մոտավորապես նույնն էր (Մարկ. Բ 1—13). Հիսուս գտնվում էր տանը, դուռ գալու բոլոր անցքերը փակված էին խուռներամ բալամությունից, և դրաի հետ հաղորդակցվելու ոչ մի հնարավորություն չկար: Այս անգամ, սակայն, կացությունը շատ ավելի ծանր է: Հիսուս ոչ միայն արգելափակված է, այլև նույնիսկ հնարավորություն չունի նվազագույն չափով սնունդ ընդունելու: Ամբոխի ծայրահեղ կապվածությունը մարդու կյանքին սպառնացող ինչ-որ բան ունի իր մեջ. Հիսուս վտանգի տակ է:

Հենց այդպես էլ հասկանում են նրա ընտանիքի անդամները: Գործելով այնպես, ինչպես պիտի անեն մյուս բոլոր ընտանիքների անդամները իրենց փոխարեն, նրանք գալիս են դուռ բերելու համար նրան այդ տեղից: Միայն թե նրանք վստահ չեն, թե որևէ ձևով հնարավոր կլինի այդ: Նախ մտածում են, որ նա խելքը կորցրել է կամ առնվազն գործում է անգիտակից կերպով. այնուհետև մտադրվում են դիմել կտրուկ միջոցի՝ խելու համար նրան հարձակվող ամբոխի ձեռքից: Կափառնայումսի անդամալուծի և նրան տանող չորս մարդկանց միջամտության մեջ ավելի մեծ հարգանք կար յուրաքանչյուրի ապատության նկատմամբ:

Իր գործածած բառերով ավետարանիչը հասկացնել է տալիս, որ Հիսուսի ընտանիքը

միայն ու միայն բարի մտադրություններ չունեն: Բայց զարմանալիորեն նա չի ասում այստեղ, թե նրա ընտանիքի այս քայլը որևէ բանի հանգում է: Մի այլ միջամտություն, նվազ բարեմիտ, քան այս մեկը, դեռ տեղի պիտի ունենա նախքան այս եղերության ավարտը (տես հետևյալ երկու հատվածները. Մարկ. Գ 22—30 և Գ 31—35):

19. ՀԻՍՈՒՍ ԵՎ ՍԱՏԱՆԱՅԻ ԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (Գ 22—30)

Գ 22 Իսկ Երուսաղեմից իջած դպիրները ասում էին, թե դրա մեջ Բեեղզբեղզ կա, և դևերի իշխանի ձեռքով է հանում դևերին:

23 Եվ նա իր մոտ կանչելով նրանց՝ առակներով էր խոսում նրանց հետ. «Ինչպես կարող է սատանան սատանային դուրս հանել:

24 Եվ արդ, եթե մի թագավորություն ինքն իր մեջ բաժանվի, այդ թագավորությունը չի կարող կանգուն մնալ:

25 Եվ եթե մի տուն ինքն իր մեջ բաժանվի, այդ տունը չի կարող կանգուն մնալ:

26 Եվ եթե սատանան ինքն իր դեմ դուրս գա և բաժանված լինի, չի կարող կանգուն մնալ, այլ նրա վախճանը հասած է:

27 Ոչ ոք չի կարող հյորի տունը մտնելով՝ նրա ունեցածը կողոպտել, եթե նախ չկապտի հյորին. և ապա միայն կըկողոպտի նրա տունը:

28 Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, որ մարդկանց որդիներին, որքան էլ հայիոյեն, ամեն մեղք և հայիոյանք կներվի.

29 բայց ով որ հայիոյի Սուրբ Հոգուն, հավիտյան թողություն չի ունենա, այլ նա հանցապարտ է հավիտենական մեղքով:

30 Այսպես խոսեց նա, որովհետև ասում էին՝ նրա մեջ պիղծ դև կա:

Բեեղզբեղզ. սատանայի բազմաթիվ անվանումներից մեկն է սա, որը ծագում է ասորական աստվածներից մեկի՝ Բաադի անունից: Բեեղզբեղզ նշանակում է «Բաադ իշխան»: Հրեաները ծաղրալից արհամարհանքով երբեմն այդ բառը աղավաղում և ասում էին «Բաադզբեղզ» կամ «Բեղզբեղզ», որ նշանակում է «ճանձերի Բաադ»:

Երուսաղեմից իջած դպիրները չեն ուրանում այն փաստը, որ Հիսուս հրաշքներ է գործում կամ դևեր հանում: Նրանք մերժում են միայն այն պորությունը, որի անունով գործում է նա. ըստ նրանց, Հիսուս սատանայի գործակալ է: Այս մեղադրանքը բեր-

ված է հենց հատվածի սկզբում (համար 22). այն վերստին գործածված է հատվածի վերջում որպես եկրակացություն, և այսպիսով ամբողջ վեճը ներմուծված է միմյանց շատ մոտ իմաստ արտահայտող երկու նախադասությունների միջև:

Հիսուս պատասխանում է առակների ձևով: «Ետաքորքրական է նշել, որ «առակ» բառը, որն առաջին անգամ է հանդես գալիս այստեղ Մարկոսի գրչի տակ, ցույց է տալիս Հիսուսի՝ հակառակորդների համար սահմանված մի ուսմունք: Դրանք սովորական փորձառությունից քաղված շատ կարճ նշանաբաններ են, որոնք Հիսուսի խոսակցիցներին հասկացնել են տալիս, որ իրենց մեղադրանքը անհիմն է. մի թագավորություն և մի ընտանիք չեն կարող տնել, եթե քայքայված են ներքին երկպառակություններով (համար 24 և 25). հետևաբար սատանան՝ դևերի իշխանը, հաճուքով չէ, որ պիտի պայքարի իր օգնականների դեմ (համար 26):

Այնուհետև բերված է մի ուրիշ առակ՝ հյոր մարդու առակը (համար 27): Սա մի քիչ ավելի դժվար է հասկանալ, որովհետև Հիսուս չի բացատրում այն: Հյոր մարդը, անտարակույս, սատանան է, որի տունը քարուքանդ է անում Հիսուս: Եթե հնարավոր է լինում այդ ավերները պատճառել, նշանակում է սատանան արդեն կապտված է եղել իրենից ավելի ուժեղ մեկի կողմից: Նրա հպորությունը նվազել է: Նա չի կարող Հիսուսի կատարած հրաշքների սկզբնաղբյուրը լինել:

Հիսուս իրեն մեղադրող դպիրներին նշանավոր դարձած մի ապդարարություն է անում «Սուրբ Հոգու դեմ ուղղված հայհոյանք»-ի մասին. դա այնպիսի մի մեղք է, որի համար հնարավոր ոչ մի ներում չկա: Քրիստոնեական ավանդությունը երկար է խորհրդածել այդ աններելի մեղքի բնույթի մասին, իսկ ընթերցողն էլ միշտ նեղվել է այդ նախապգուշացման խստությունից: Կա՞ն արդյոք այնպիսի հանցանքներ, որ Աստված իր անսահման բարության մեջ մերժի ներել:

Ո՛չ: Աստված չէ, որ մերժում է: Դպիրների կողմից արված մեղադրանքները մեկ թույլ են տալիս հասկանալ, թե ինչու նրանք ի վիճակի չեն ներում ստանալու: Նրանք վկա են Հիսուսի գործերին, գործեր, որ նա կատարում է Սուրբ Հոգու պորությամբ. մկրտության և փորձության տեսարանում ավետարանիչը հստակորեն նշել է, որ Աստուծո Հոգին գործում էր Հիսուսի մեջ (Մարկոս Ա 9—13): Արդ, մեղքերի ներումը ևս, ստուգապես, մեկն է Հիսուսի գործերից (Մարկոս Բ. 5), որ նա կատարում է

Հոգու պորությամբ: Դա հենց այն է, որի մասին հայտնում էր Հովհաննես Մկրտիչը. «Նա ձեզ կմկրտի Սուրբ Հոգով» (Մարկոս Ա 8): Ինչպե՞ս մեկը կկարողանա ստանալ այդ ներումը, եթե նա Հոգու ներգործությունը նույնացնում է սատանայի գործի հետ: Ասել, որ Հիսուս գործում է դևի պորությամբ՝ նշանակում է իր անձը փակել այն ներման առաջ, որը գալիս է Հիսուսի մեջ ներկա եղող և գործող Սուրբ Հոգուց:

Ինչո՞ւ է կայանում, ուրեմն, այն նշանավոր հայհոյանքը, որի համար հնարավոր ոչ մի ներում չկա: Դժվար թե կարելի լինի հստակորեն նկարագրել այն կամ կապել հանցանքների մի ցուցակ, որը համապատասխանի դրան: Դա, ավելի շուտ, ամբողջական մի կեցվածք է, որի ցայտուն արտահայտությունն է դպիրների կեցվածքը, որը սխտեմատիկ կերպով չարն է տեսնում այնտեղ, որտեղ բարին է գտնվում: Նա, ով ոչ մի կերպ թույլ չի տալիս, որ բարին հասնի իրեն, այդպիսի մեկի հոգին չի կարող բաց լինել ներման առաջ, որը Աստուծո կողմից մեզ տրված ամենամեծ պարգևն է:

Երուսաղեմից եկած դպիրներին ուղղված Հիսուսի խոսքերով Մարկոսն իր ընթերցողներին պզուշացնում է այն ապականված հայացքից, որն ամեն ինչ արատավորում է և մարդու հոգին՝ անթուժելիորեն փակում բարու և գեղեցիկի առջև:

Դա մի ապդարարություն է, որը վերաբերում է ինչպես քրիստոնյաներին, այնպես էլ Եկեղեցու թշնամիներին և բոլոր մարդկանց:

20. ՀԻՍՈՒՍԻ ՃՇՄԱՐԻՏ ԸՆՏԱՆԻՔԸ (Մարկ. Գ 31—35)

Գ 31 Եկան նրա եղբայրներն ու մայրը և դրսում կանգնած՝ մարդ ուղարկեցին ու կանչեցին նրան:

32 Եվ այնտեղ ժողովուրդը նստել էր նրա շուրջը: Եվ երբ առաջին նրան՝ ահա՛վասիկ քո մայրն ու եղբայրները դուրսում են և քեզ են ուզում,

33 նրանց պատասխանեց և ասաց. «Ո՛վ է իմ մայրը կամ՝ իմ եղբայրները»:

34 Ապա նայեց իր շուրջը, իր աշակերտների վրա, որոնք նստած էին, և ասաց. «Ահա՛վասիկ իմ մայրը և իմ եղբայրները»:

35 որովհետև ով Աստուծո կամքն է կատարում, նա՛ է իմ եղբայրը և քույրը և մայրը»:

Հիսուսի մայրը և եղբայրները այժմ գալիս են այն տունը, որտեղ նա գտնվում է: Մարկոսը մի քիչ առաջ պատմեց, թե ինչպես

նրանք շարժվեցին եկան «բռնելու նրան» և խլելու ամբոխի ձեռքից: Հիսուսի ազգականների այս երկու միջամտությունները համապատասխանում են իրար և առանձնանում Բեռլիգերուդի մասին տեղի ունեցած վեճից, սակայն ամբողջը կառուցված է ըստ այն պատկերի, որը սովորական է Մարկոսի մոտ (եես վերևում Մարկ. Գ 1—6-ի կապակցությամբ բերված պատկերը):

Ա. Ազգականների միջամտությունը (Գ 20—21)

Բ. Հիսուս մեղադրվում է դիվահար լինելու մեջ (Գ 22)

Գ. Հիսուսի պատասխանները (Գ 23—29)

Բ¹. Հիսուս մեղադրվում է դիվահար լինելու մեջ (Գ 30)

Ա¹. Հիսուսի ճշմարիտ ազգականները (Գ 31—35)

Հիսուսի ընտանիքը, յուրայիններից մեկին բռնելու համար իր արած միջամտությամբ, իրոք որ ներկայանում է որպես «ինքն իր մեջ բաժանված մի տուն», որի մասին Մարկոսը խոսեց սատանայի վերաբերյալ Հիսուսի և դպիրների միջև տեղի ունեցած վեճի ժամանակ (Մարկ. Գ 25): Այդ ընտանիքը ինքն իրեն դատապարտում է կործանման: Նրա ոչ լրիվ դրական կեցվածքով է բացատրվում Հիսուսի պատասխանը, որն ավելի շուտ մի սառը պատասխան է (չասելու համար խիստ) իր մոր և եղբայրների նկատմամբ:

Ավետարանի ընթերցողները հաճախ նեղվում են Հիսուսի պատասխանների խստությունից՝ ուղղված իր մորը: Բացի այդ, նրանք այս դեպքում պզուռ են մի ուրիշ տեսակի նեղություն. այն, որ խոսք է լինում Հիսուսի եղբայրների և քույրերի մասին, մինչդեռ քրիստոնեական ավանդությունը նրան ներկայացնում է որպես միածին որդի: Այս դժվար հարցին ընդհանրապես պատասխանում են՝ դիտել տալով, որ սեմական աշխարհում «եղբայր» բառը դյուրությամբ գործ է ածվել նաև զարմիկի կամ մերձավոր ազգականի համար: Համենայն դեպս սրանք այնպիսի հարցեր են, որոնք Մարկոսին չեն պահեցնում: Նրան քիչ են հետաքրքրում, թե ովքեր են այդ եղբայրներն ու քույրերը: Ոչ էլ նրան մտահոգում է Մարիամի նկատմամբ բարեպաշտ և ակնածալից պաշտումներ տաժելու հարցը: Նրա գրվածքում էականը Հիսուսի և նրա շրջապատի միջև գոյություն ունեցող որոշակի հարաբերությունն է. մի կողմից՝ արյունակից ազգականներ, մյուս կողմից՝ Աստուծո խոսքի ունկնդիրներ:

Հիսուս ներսում է. նրա չորս բուրդը, շուրջանակի, նստել է մարդկանց մի բազմություն: Մարկոսը չի ասում, թե նրանք ինչ են անում միասին: Արդյոք Հիսուս խոսում է նրանց հետ: Նրանք լսում են նրան: Հայտնապես ամբոխը իր մեջ է առել դպիրներին, որոնց հետ հենց քիչ առաջ Հիսուս վեճի մեջ էր մտել ոչ առանց ընդհարման, ինչպես նաև այն մարդկանց, որոնք նախապես թույլ չէին տալիս նրան նույնիսկ ուտել: Սակայն այժմ կացությունը ներսում թվում է ավելի հանգիստ: Հիսուս չի քաշվում իրեն շրջապատող մարդկանց համար ասել, որ նրանք իր մայրն ու եղբայրներն են, իր իսկական ընտանիքը: Մարկոսի համար նրանք, անկասկած, ներկայացնում են եկեղեցու որոշ մեկ պատկերը:

Հիսուսի մարմնավոր ընտանիքը, ընդհակառակն, մնում է դրսում: Նա չի խառնվում ներսում հավաքված բազմությանը: Հիսուսին կանչել է տալիս դոսից, կարծես թե նա պարտավոր լինեք հնազանդվելու: Նրա վերաբերմունքը մտածել է տալիս այն ընտանիքների վերաբերմունքի մասին, որոնք, հալածանքների շրջանում, ուզում էին համոզել իրենց քրիստոնյա անդամներին, որ չման եկեղեցում, քանի որ այն վտանգավոր էր դարձել: Մարկոսը քաջ ծանոթ է եղել այդ հարցերին, նա, որ իր երկը գրում էր Հռոմի քրիստոնյա համայնքի համար այնպիսի մի ժամանակաշրջանում, երբ թարմ էր Ներոնի հալածանքների հիշողությունը:

Հիսուս, սակայն, տեղի չի տալիս: Նրանք, ովքեր ուզում են բռնի ուժով կամ բարոյական իշխանությամբ տիրանալ նրան, սխալվում են: Թող նրանք մնան դրսում, քանզի ներսիներին մաս կարելի է կապմել միայն «Աստուծո կամքը կատարելով»: Մարկոսն ու մյուսները իրենք ևս կարող են մաս կապմել ներսիներին, բայց նրանք իրենք իրենց մեկուսացնում են վկայակոչելով իրենց մարմնավոր ազգակցությունը՝ Հիսուսին ետ պահելու համար իր առաքելությունից:

Մարկոսն արդեն մեզ հայտնել է փարիսեցիների թշնամանքի և նրանց ոճրային ծրագրերի, ապա նաև հրաշքների ծարավի բազմությունների հակառակության մասին: Այժմ նա հայտնում է Հիսուսի մարմնավոր ընտանիքի վերաբերմունքի մասին, ընտանիք, որը ցանկանում էր օգտվել իր ազգականական կապերից: Ի վերջո, ինչքան մեծանում է Բարի լուրից իրենք իրենց մեկուսացնող մարդկանց շրջանակը, այնքան փոքրանում է Հիսուսի ճշմարիտ աշակերտների խումբը:

(Շարունակելի)

Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՅՎԱԾ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ*

№ 618
ԱԽԵՏԱՐԱՆ

Թերթերը՝ 243:— **Պրակները՝** 20 պրակ 12-ական թերթից, իսկ 21-րդը՝ 3 թերթ միայն, պակասավոր է:— **Մեծությունը՝** 19.5×14.3×6.2 սմ.:— **Նյութը՝** դեղնած և կեղտոտած հաստ թուղթ:— **Կազմը՝** սկզբում կաշեպատ տախտակ է եղած, ապա մոտ երկու դար առաջ արծաթյա գեղեցիկ կապմ է ավելացված կաշվի վրա: Կաշին որոշ տեղ պոկված է: Կապմի առաջին երեսը ներկայացնում է Տիրամոր գրկին նստած Քրիստոսը, որոնց վերևում էլ կան երկու հրեշտակներ: Վերևի կենտրոնական մասում կա նոր կապմի թվականը՝ ՌՄԽԲ (1973 թ.— Ն. Մ.), իսկ ներքևում էլ մանր երկաթագրով գրված է հետևյալը. «Աննահին [յի]շա[տա]կ է Ջանանին որդուն Ահ(ա)-րօնին Հորակոռ»: Կապմի կռնակի երեսը ներկայացնում է Հիսուսի խաչելությունը: Խաչի երկու կող-

քերին կանգնած են մորուսավոր երկու սրբեր: Վերևի մասում՝ ձախ կողմը փորագրված է արեգակը, իսկ աջ կողմը՝ լուսինը: Խաչափայտի վերևի ծայրամասում գրված է «ՅՆԹՀ»: Կապմի կողքի ձախակողմյան մասը պակասում է, ինչպես նաև երկու բռնիչները: Իսկ կապմի կողքի աջակողմյան մասը ներկայացնում է չորս խորաններ, որոնց յուրաքանչյուրի մեջ փորագրված է մեկական ավետարանիչ: Ամբողջ կապմի փորագրությունը կատարված է դրվագումով, որ 18-րդ դարի վերջի հայկական դրվագման արվեստի շատ գեղեցիկ նմուշներից մեկն է: Դժբախտաբար դրվագված պղնձյա այս կապմը ձեռագիր մատյանին ամրացված է հակառակ ուղղությամբ, այսինքն կապմի առաջին երեսը ամրացված է ձեռագրի կռնակին, իսկ կապմի կռնակի մասը՝ ձեռագրի սկզբին:— **Պահպանակները՝** սկզբում և վերջում կա մեկական թերթ մագաղաթ, որոնք ունեն մանր երկաթագրով գրություն, որի տեքստը Հովհաննու Ավետարանից է (կետ ձևան և Հովհաննու դրվագի մասին): Մագաղաթն ունի Ժ—ԺԱ դդ. հնություն:— **Վիճակը՝** անբավարար, տեղ-տեղ որոշ թերթեր ցեցակեր են, իսկ վերջից էլ մի շարք թերթեր պակասում են, հատկապես մատյանի գլխավոր հիշատակարանը:— **Գրությունը՝** երկայուն:— **Դատարկ թղթեր՝** չկան: **Տողերը՝** 22—23:— **Գծումները՝** ճնշումով:— **Գիրը՝** բոլորգիր:— **Զարդագրություն՝** միջնադարյան մանրանկարչության և վարդանկարչության գեղեցիկ մի նմուշ է սույն մատյանը: Առկա են չորս ավետարանիչների գեղեցիկ նկարները (թթ. 1բ, 73բ, 120բ և 190բ): Կան գեղեցիկ չորս գլխավարողներ (թթ. 2ա, 74ա, 121ա և 191ա), երկու թռչնագիր (թթ. 74ա և 177բ), մի հատ մարդագիր (թ. 74ա), բազմաթիվ վարդագրեր, լուսանցապարդեր, թռչուններ, գմբեթներ և երկրաչափական պանապան մոտիվներ:— **Գրիչը և ծաղկողը՝** Անանիա արեղա:— **Պատվիրատուն՝** Գրիգոր քահանա:— **Ժամանակը՝** ԺՁ դար:— **Վայրը՝** անհայտ:— **Ծանոթա-**

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № Ռ Ը—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1965 թվականի № Ռ Ը—Ժ-ից, 1968 թվականի № Է-ից, 1970 թվականի № Ռ Դ—Ե-ից, Ժ-ից, ԺԲ-ից, 1971 թվականի № Ռ Ե—Ը-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1972 թվականի № Ռ Ա—Բ-ից, Դ-ից, 1973 թվականի № Ռ Ա—Գ-ից, Ը-ից, 1974 թվականի № Ռ Գ-ից, Է—Ը-ից, 1975 թվականի № Ռ Ա-ից, Գ-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1976 թվականի № Ռ Բ—Ե-ից, Է—Թ-ից, ԺԲ-ից, 1977 թվականի № Ռ Գ—Ժ-ից, 1978 թվականի № Ռ Ա-ից, Դ-ից, 1979 թվականի № Ռ Բ-ից, Դ-ից, Ձ—Է-ից, ԺԲ-ից, 1980 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Ը-ից, Ժ—ԺԲ-ից, 1981 թվականի № Ռ Ա—Դ-ից, Է-ից, Թ—ԺԲ-ից, 1982 թվականի № Ռ Ա-ից, Գ-ից, Ժ—ԺԲ-ից, 1983 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Է—Ժ-ից, 1984 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Ե—Ձ-ից, ԺԱ—ԺԲ-ից, 1985 թվականի № Ռ Բ—Գ-ից, Է—Ը-ից և ԺԱ—ԺԲ-ից:

գրություն՝ սույն մատյանը գնված է Լենինականի բնակիչ Գրիշա Գրիգորյանից 1983 թ. մարտի 15-ին: Այն 1918 թ. գաղթի ժամանակ Կարսից բերված է Ալեքսանդրապոլ վերոհիշյալ անձի կնոջ պապի՝ հին մշեցի Գալուստ Պետրոսյանի կողմից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ձեռագիրը պարունակում է չորս Ավետարանները: Մատյանի սկզբում կա տպագիր մի համայնի, 43.6×9.5 սմ. չափերով, որտեղ երկու տեղ ձեռագրով գրված է տիրոջ անունը, երկու տարբեր ձևով.— (Մառայիս Այ—տպագիր) Եղիային: (Մառայիս Այ—տպագիր) Եղիսին: Կա նաև ձեռագիր երկու անարժեք թղթակտոր:

<ԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 1բ.— Անանիայ արքեպիսկոպոս յոյնացի:

Թ. 73բ.— ...ի թվին ԱՍՍՆՄՍՍ յիշեցէք ի Ք...:

Թ. 120ա.— Յիշատակ է Սբ Աւետարանս Գրիգոր Իրիցին և ծն(աւր)ցն իմոց հա(ւրն) ... հինին և մա(ւր)ն Թամամին և եղբայրն իմ Չաքարին. ամէն:

Թ. 190ա.— Ձմեղսամած գրիչ Անանիա և զծնաւորսն իմ յիշել ի Տ(է) ր աղաչեմ:

<ԻՇԱՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 1ա.— ...որպէլեր էց... ուրէլեր էցս. եայ... ստանն տվիչք. որպէլին ... Մարտիրոս Իրիցին թէլ ... այրիումն չկայ իլաս ան... հոգոյ իմոյ անկողինն իմ ... այրետ ... որդին իմ ... խեչումն և հանգուցեալ ... իէ իմ Յոհանէսն սարկաւա... Ավանեան, ով որ կարդաց ողորմի ասի Ած իր մեղքն ... պէրն իմ Տր մա... Ի ... որդի յը որ (7 տող անընթեռնելի է):

Թ. 72բ.— Գրեցաւ յիշատակարանս (3 տող ջրնշված է):

Թ. 73ա.— Փառք ամենասուրբ Երրորդութե(ա)նն <օր և Որդոյ և <հոգոյն սրբոյ այժմ և:

Արդ և ես այգունս գնեցի այս Սբ բուրաստան և հոգիաշունչ Աւետարանս հալալ վաստակոց իմոց վս յիշատակ ինձ և հանգուցեալ որդւոցն իմոյ (մի անվան տեղ բաց է թողնված) Սարգիսին: Ով սքք ընթերցողք յորժամ ընթեռնուք կամ օրինակէք. մէկ յի բերանով ողորմի և հայր մեղա յիշեցէք: Քս Ածն ձեզ յիշէ իւր միւս անգամ գալստեանն ... (5 տող անընթեռնելի է):

Թ. 243բ.— (13 տող անընթեռնելի է):

№ 619

ԱՂՈԹԱԳԻՐՔ

Թերթերը՝ 74:— Պրակները՝ 5, պանպան ծավալի: Ա պրակը 14 թերթից է, Ե՝ 12, իսկ Բ, Գ և Դ՝ 16:— Մեծությունը՝ 11.3×9.8×1.3 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած միջակ հաստությամբ թուղթ:—

Կազմը՝ կաշի:— Պահպանակները՝ հասարակ 9 թերթ սկզբում և 10 թերթ վերջում: Այս 19 թերթերի երկու երեսին էլ ձեռագիր գրություն կա (ԺԹ դարի), որի մեծագույն մասը ձեռագիր մի բառարանի մեկ մասն է, իսկ մի քանի թերթ էլ Աստվածաշնչից մեջբերումներ ունի:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 1ա, 2ա, 2բ և 18բ:— Տողերը՝ 12—13:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բռնագիր:— Զարդագրություն՝ մատյանում կա բոլորովին անարժեք և նախնական ոճով նկարված մի գլխապարոզ և լուսանցապարոզ (թ. 3ա) և մի փոքրիկ անիվ (թ. 57ա):— Գրիչ և ծաղկող՝ Մարտիրոսի որդի Գասպար:— Պատվիրատուն՝ Միսակ:— Ժամանակը՝ 1847 թ.— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ նախորդ ձեռագրի (№ 618) նման այս էլ գնված է Լենինականի բնակիչ Գրիշա Գրիգորյանից 1983 թ. մարտի 15-ին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 3ա.— Աղօթք արարեալ Տն Ներսէսի հայոց Կաթողիկոսի: Հաւատով խոստովանիմ և երկիր պազանեմ քեզ ...

Թ. 9ա.— Աղօթք պահպանուե: Անսկիպրն Ած, անեղ Ած, անիմանայի Ած ...

Թ. 19ա.— Աղօթք վասն կապանաց դիւաց և կախարդաց աղանդա(ւ) որաց և վասն դատաստանի յաջողեոց:

Թ. 20ա.— Սբ Աւետարան որ ըստ Մատթեոսի:

Թ. 21ա.— Սբ Աւետարանս որ ըստ Մարկոսի:

Թ. 21բ.— Սբ Աւետարանս որ ըստ Դուկասոս:

Թ. 21աբ.— Սբ Աւետարանս որ ըստ Յօհաննոս:

Թ. 22բ.— Աղօթք Կիպրիանոսի հայրպին:

Թ. 33ա.— Երանելոյն Յօհաննոս Գառնեցոյ ասացեալ առ Սբ Ածածինն:

Թ. 34բ.— Նորին աղօթք վս ճանապրհի:

Թ. 35բ.— Աղօթք վս պաւակ ծնանելոյ:

Թ. 36բ.— Աղերս առ Սբ Ստեփաննոս Նախավրկային:

Թ. 37ա.— Աղօթք պօրաւո(ր) առ երկնա(յ) ին պօրքն:

Թ. 37բ.— Աղօթք առ Սբ վինաւորն Քս:

Թ. 38ա.— Աղօթք չար նազարի և չար լեզուի:

Թ. 38բ.— Աղօթք Սբյն Գրիգորի Լուսաւորչին:

Թ. 40բ.— Մաղթանք առ Սբ Լուսաւորչին մերոյ: Աղօթք առ դրան Սբյ եկեղեցու Սբյ Յօհաննոս Ոսկեբերանի:

Թ. 44բ.— Նորին մաղթանք պօրաւոր ընդ դէմ ամ չարեաց ԺԲ:

Թ. 46բ.— Աղօթք պօրաւոր Սբյն Գրիգո(ր) ի Նաբեկոցոյն ԽԱ:

Թ. 48ա.— Աղօթք պօրա(ւ) որ նորին Սբոյ Գրիգորի ԴԳ:

Թ. 50բ.— Աղերս առ Սբ առաքելսն:

Թ. 51ա.— Պարծանք հաւատացեոց ի Քն...

Թ. 53ա.— Բարեխօսութե Ածային Սբ նշանին ...

Թ. 54բ.— Հրաշագործութիւն Քի պոր արար:

Թ. 55բ.— Աղօթք վա թայրայի և ալի որ ոչ մերձենայ ի ծառ(այ) իս Այ:

Թ. 56բ.— Վերստին յաւելուած կրկին հեզուն նորին հսկողի առ նոյն աղերս մաղթանաց բանի. ի խորոց սրտից խօսք ընդ Այ, բան 2Թ:

Թ. 57բ.— Վերստին յաւելուած ... (նույնը թ. 67ա):

Թ. 70ա.— Գոհաբանուի առ երկինս ՀԲ: Գոհանամք զՔէն ով ամենասք Երրորդ (ու) թիւն ...

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 18ա.— Տր Ած ամենակալ եղիցի պահապան ծառիս ամէն Ած Միսակին:

Թ. 22բ.— Եղ (ի) ցի բժշկութիւն (և) ծոխս Այ Միսակին:

Թ. 32ա.— Ծառայէս Այ Միսակին: (Նույնը կըրկընվում է 38ա, 53ա և 56ա թերթերում):

Թ. 34բ.— Ծառայիս Այ պահապան Միսակին:

Թ. 36բ.— Պահ (ա) պան լիցի ծառիս Այ Միսակին (2 անգամ) (նույնը կրկնվում է նաև 55բ թերթում):

Թ. 37բ.— Օգնական և պահապան լերուք ծառայիս Այ Միսակին:

Թ. 38ա.— Պահապան ծառիս Այ Միսակին:

Թ. 40բ.— Պահեա Տր Ած զծառայս քո ամէն:

Թ. 41ա.— Եղիցի օգնական ծոխս Այ Միսակին:

Թ. 54բ.— Ողորմեա ծառիս քո Միսակին:

Թ. 74բ.— Յործամ երգես զայս ի յատեան ի խորանաց դէմ յանդիման զալուստն յեղեա դու յարածամ յիջեալ լիցիս յահեղ օրն յայն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 74բ.— Եղայրքն Յակոբա, Մօսէս և Սիմօն և Յուդայ:

(50, 51, 52, 53 և 64 թերթերի ներքևի աջակողմյան անկյունում կա օգտագործված թղթի գործարանի ուղղանկյուն փոքրիկ կնիքը (2×1.4 սմ. չափերով), որի վրա ռուսերենով գրված է հիջլալ գործարանի անունը, որ դժբախտաբար անընթեռնելի է: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ ձեռագիրը հավանաբար պետք է գրված լինի Արևելյան Հայաստանում՝ Կարսում, Էրզրումում կամ մի այլ մոտավոր բնակավայրում):

№ 620

ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ

Ա. ԱՂՈԹԱԳԻՐՔ

Թերթերը՝ 1:— Մեծությունը՝ 5×4.2 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած թուղթ:— Պահպանակներ՝ պատառիկը մի փոքր մասն է ամբողջական թերթի: Այն նորոգված և հազգված է 9×6 սմ. չափսեր ունեցող մի թերթում:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ միապուն:— Դատարկ թղթեր՝ չունի:— Տողերը՝ թ.

1ա՝ 11 տող, իսկ թ. 1բ՝ 10 տող:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 16—17-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ սույն պատառիկը դուրս է եկած № 349 ձեռագիր աղոթագրքից, որ Լենինականից նվեր է բերված Հիրակի թեմի առաջնորդ Ս. Նարեկ Եպիսկոպոս Ըաքարյանի կողմից 1967 թ. սեպտեմբերի 28-ին:

Բ. ՀԱՄԱՅԻՆ

Թերթերը՝ 2:— Մեծությունը՝ մեծը 28.5×7.8 սմ., իսկ փոքրը՝ 16×7.8 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած հասարակ թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ միապուն:— Դատարկ թղթերը՝ 1բ և 2բ:— Տողերը՝ մեծը՝ 29, իսկ փոքրը՝ 24 տող:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ 1ա թերթում կա ուսերին շուրջառ ունեցող վեղարավոր մի հոգևորական, որ հավանաբար Սուրբ Կիպրիանոսն է: Շուրջառը դեղին գույնի է: Կա նաև մի հատ գեղեցիկ թռչնագիր (ե):— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ Պետրոս:— Ծաղկողը՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 18—19-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ համայնի սույն երկու պատառիկները նվեր են ստացված: Վեհափառ Հայրապետը դրանք ձեռագրատուն հանձնեց 14 մարտի 1981 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աղօթք սրբոյն Կիպրիանոսի որ կարդան Կիրակէի և յամի:

Ես Կիպրիանոս ծառայ Յի Քի, ազգաւ հեղենացի, առն հեթանոսի որդի, անուն հօր իմոյ Եղեսիայ և մօր իմոյ Կղոզիայ. յործամ ծնայ ես յարգանդէ մօր իմոյ ծնողքն իմ ետուն վիս յուսումն.....

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

... զծառայս քո Պետրոսին եղբար Պօհայ:

Գ. ՀԱՇԻԻ

Թերթերը՝ 3 հատ մեծ ու փոքր կտրվածքներ:— Մեծությունը՝ մեծը 10.5×9.5 սմ., իսկ փոքրը 7×2 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած բարակ թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար: Գրությունը՝ միապուն:— Դատարկ թղթեր՝ չկան:— Տողերը՝ անկանոն են:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ նոտրգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 19-րդ դար:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ Մայր Աթոռի № 109 Նարեկ ձեռագրի 1980 թ. դեկտեմբերին նորոգության ժամանակ սույն երեք պատառիկները դուրս են եկած մատյանի միջից:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Յովանես...

Բողաղաղենեցի Սիմոնին ուղարկած մանրամասնաբար հարկաւոր բան ետ:

... երկաց յետ մնացած կազմած ... հոկտեմբերի 28:

Դ. ՀԱՐԱԿՆՈՑ

Թերթերը՝ 23 հատ մեծ ու փոքր կտրվածքներ:— Մեծությունը՝ մեծը 11.5×7.7 սմ., իսկ փոքրը 2×2.5 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ երկայուն:— Տողերը՝ անորոշ են:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ ձեռագիրն ունեցել է գեղեցիկ պարզանկարչություն: 23 կտրվածքներն էլ ներկայացնում են գեղեցիկ լուսանցավարդեր, որտեղ օգտագործված են կարմիր և կապույտ գույները: Ճնշող գույնը կարմիրն է, իսկ կապույտը շատ քիչ է օգտագործված: 23 պատռիկներից միայն երեքում կան երեք պարզագրեր (Յ և Ե):— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ծաղկողը՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 16—17-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ Մայր Աթոռի № 222 ձեռագիր Շարակնոցի 1980 թ. դեկտեմբերին նորոգության ժամանակ սույն 23 պատռիկները դուրս են եկած հին կապի միջից:

Ե. ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Թերթերը՝ 2:— Մեծությունը՝ 22.5×15.8 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ երկայուն:— Դատարկ թղթեր՝ չկան:— Տողերը՝ 22:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ 2բ թերթում կա մի հատ մեծ կարմիր պարզագիր շուրջ 5 սմ. երկարությամբ:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ծաղկողը՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 15—16-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ Մայր Աթոռի հին ձեռագրերի նորոգության ժամանակ այս պատռիկները դուրս են եկած մի ձեռագրի միջից:

Զ. ԴԱԻԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏՐԱԿՍՏ

Թերթերը՝ 3:— Մեծությունը՝ $14 \times 9/10$ սմ.:— Նյութը՝ դեղնած, կեղտոտած և սևացած հաստ թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթեր՝ չկան:— Տողերը՝ 16—17:— Գծումները՝ ճնշումով:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 15—16-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ այս պատռիկները հանվել են Ապարանի շրջանի Արայի գյուղի Զարչո Ավետարան կոչվող սրբում պահվող «Ուրբաթագրքի» առաջին կապի միջից: Մայր Աթոռի Զեռա-

գրատունը նվեր է ստացած դրանք Վիկտոր Մ. Պետրոսյանից 1982 թ. հուլիսի 3-ին:

Է. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՃԱՌ

Թերթերը՝ 2:— Մեծությունը՝ 10×9.5 սմ.:— Նյութը՝ սևացած և կեղտոտած մագաղաթ:— Վիճակը՝ անբավարար, երկու թերթերը պակասավոր են, իսկ երկրորդը կտրված լինելուն կիսատ է:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթեր՝ չկան:— Տողերը՝ 11:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի: Միայն երեք նոր տողի սկզբի մեծատառերը գրված են կարմիր թանաքով:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 15—16-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ ինչպես նախորդ պատռիկները (Զ. Դաւանաբանական տրակտատ) սրանք ևս հանվել են Ապարանի շրջանի Արայի գյուղի Զարչո Ավետարան կոչվող սրբում պահվող «Ուրբաթագրքի» առաջին կապի միջից: Մայր Աթոռի Զեռագրատունը նվեր է ստացած դրանք Վիկտոր Մ. Պետրոսյանից 1982 թ. հուլիսի 3-ին:

Ը. ԱՆԸՆԹԵՆՆԵԼԻ ԿՏՐՈՒԱԾՔՆԵՐ

Թերթերը՝ 3 կտրվածքներ:— Մեծությունը՝ հաստը՝ 14.5×1.5 սմ., բարակը՝ 14.5×1 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ անորոշ:— Տողերը՝ 19:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 16—17-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ այս պատռիկների կտրվածքները հանվել են Ապարանի շրջանի Արայի գյուղի Զարչո Ավետարան կոչվող սրբում պահվող «Ուրբաթագրքի» առաջին կապի միջից: Մայր Աթոռի Զեռագրատունը նվեր է ստացած դրանք Վիկտոր Մ. Պետրոսյանից 1982 թ. հուլիսի 3-ին:

Թ. ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Թերթերը՝ 1:— Մեծությունը՝ 20.5×13.8 :— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած միջակ հաստությամբ թուղթ:— Վիճակը՝ վատ:— Գրությունը՝ միասյուն:— Տողերը՝ 10:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Սահակ քահանա:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 1837 թ.:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 1982 թ. դեկտեմբերի 3-ին, ձեռամբ Վարդան սարկավագ Բաղդասարյանի:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թ. 1բ.— Յիշատակ է այս ժողովացոյց Տր Սահակին և իւր որթի Տր Սահակին և որդին Գեորգին (երկու բառ ջնջված է այստեղ) ... ին, յիշեցեք և փանգուցեալ ծնօղն իմ Եղիեանի (մոր անունը ջնջե-

ված է—Ն. Մ.). գարթավով, կամ թե որոնելով ի մաքրափայլ աղօթս ձեր յիշեսցէ իւր մուս անգամ կալստեան ամեն, թվին ՌՄ22-ին (1837 թ.—Ն. Մ.):

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ես Տր Սարգիս, որ օրհնված (եմ) Քարվանասարա, թվին հազար Մ26 (1836 թ.—Ն. Մ.):

Հիշատակ Աթարբեկյանցի Գևորգից Արտաշատի Տեր Հայրիկն ինչուսման Տ. Հայրիկ:

Մկրտիճի մօրէ ծնունդ թվին ՌՄ.. (անընթեռնելի է սույն թվականը—Ն. Մ.):

Ժ. ՄԱՇՏՈՑ

Թերթերը՝ 2:— Մեծությունը՝ 19.8×13.5 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած հաստ թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 1ա:— Տողերը՝ 20:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր և նոտրգիր խառնուրդ:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 17—18-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ սույն ձեռագիր պատառիկը դուրս է եկած տպագիր մի գրքի միջից, որն ստացվել է Նոր Վեհարանի գրադարանից 1982 թ. դեկտեմբերի 2-ին:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 1ա.— Մուլքեցի Վառվառից և նվիրված Տեր Ավետիսի եղբոր հարսն է:

20—III—51 թ.:

№ 17

Թ. 2բ.— Ընդ հովանեաւ Սբ Օհաննու Մկրտչի և Սբ Ածածնիս և Սբոյն Սդեփաննոսի նախավըկային. Նօրուգէցաւ այս Մաշտոցս ձեռամբս խոսեմ և հանձարեղ Տր Գասբար քահանայիս, որ էմ որդի Տր Պետրոսի:

Թվին ՌՄԼԵ (1786 թ.— Ն. Մ.):

Ի օքուարուսի ամսու մէկին:

ԺԱ. ՄԱՇՏՈՑ

Թերթերը՝ 2:— Մեծությունը՝ 18.5×12.5 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած թուղթ:— Վիճակը՝ անբավարար:— Գրությունը՝ երկսյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 1ա և 2ա:— Տողերը՝ 17:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Ստեփաննոս քահանա Պաղտասարյան:— Պատվիրատուն՝ մահտեսի Ագարիայի որդի Աղամ:— Ժամանակը՝ 17—18-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ սույն պատառիկը դուրս է եկած տպագիր մի գրքից, որն ստացվել է Նոր Վեհարանի գրադարանից 1982 թ. դեկտեմբերի 2-ին:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թ. 2ա.— Փառք և երկրպագութիւն Հօր և Որդոյ և Հոգոյն սրբոյ այծ(մ) և միշտ և յաւիտեանս:

Յիշատակ է գիրքս, որ կոչի Մաշտոց լուսայեղոգի միտսի Ագարեայի որդի Աթամին է որ առաւ ի հնալ ընչից իւրոց ետուր յիշատակ Սբ Ստեփաննոս յեկեղեցուն որ և Տր Ածն իւր բանին և գործին, առին և տուրին աճողումն տացէ. և իւրն երկար կեանք, Ամէն:

Ձի որպէս հրամայէ կայծակնայ մաքուր մարգարէն Եսայիաս թէ երանի այնոցիկ որ ունիցին վասակ ի Սիօն և ընտանիք նորայ Երուսաղէմ և հետ այսօրիկ ով մեղսաբարիչ քահանայք. և սարգաւաքունք. յորժամ կամիք ընթեռնուլ զՄաշտոցըս մի ցանձրանաք այլ յիշեցէք վարն Աթամն ի իւր ընդջեցեալն որ ի հող տապանի են հանգուցեալ և Տր Յս ընդ ձեզ մշանել, առանց ամօթոյ. պահեսցէ ի խորին ծերութիւնն հասուցէ. Ամէն: Ձեռամբ Տր Ստեփաննոս իրիցոյին է որ մականունն տէր ունեմ կոչեցեալ Պաղտասարեան:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 2բ.— Հայրպտ մեղա Սահակ:

ԺԲ. ՄԱՇՏՈՑ

Թերթերը՝ 4:— Մեծությունը՝ 19×13.5 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած և կեղտոտած միջակ հաստութեամբ թուղթ:— Վիճակը՝ վատ, պատռված չորս թղթեր:— Գրությունը՝ երկսյուն:— Տողերը՝ 24:— Գծումները՝ ճնշումով:— Գիրը՝ բոլորգիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 17—18-րդ դարեր:— Վայրը՝ անհայտ:— Ծանոթագրություն՝ այս չորս պատառիկները դուրս են եկած Մայր Աթոռի Ձեռագրատան № 570 ձեռագիր մատյանից, որ նվիրել է Տ. Արքիմիտ քահանա Մարգարյանը:

№ 621

ՊՍԱՐԱԳ

Թերթերը՝ 74:— Պրակները՝ 9, յուրաքանչյուրը 8-ական թերթից:— Մեծությունը՝ 32×24.2×2.4 սմ.:— Նյութը՝ միջին հաստութեամբ նոսայի մաքուր թուղթ:— Կապը՝ սև լիտերիտով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում մեկ, իսկ վերջում հինգ հասարակ սայիտակ մաքուր թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 18բ—38ա, 41ա—74բ:— Տողերը՝ 12:— Գծումները՝ թուղթն ինքնին գծավոր է, նոսայի թուղթ հինգ գծանի:— Գիրը՝ բոլորգիր և ելրոպական ժամանակակից նոտաներ:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Հայկապոն վարդապետ Արքիմիտյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 16 հունիսի 1945 թ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 1ա.— Խորհուրդ Սուրբ Պատարագի:
Շարական հանդերձի, յորժամ զգնեալ պատարագիչն

(ի հանդիսատր աւուրս):

Թ. 3ա.— Մեղեդի, ըստ աւուրս պատշաճի:

Թ. 7ա.— Սրբասացութիւն՝ ըստ խորհրդոյ աւուրս, և յաւարտելն:

Թ. 38բ.— Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց մշակումը՝ Օհան Դուրեանի:

<ԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)

<Հայկազուն վրդ. Աբրահամյան

16 Յունիս 1945:

Թ. 40բ.— Հ. Ա. Ա. (<Հայկազուն արքեպիսկոպոս Աբրահամյան—Ն. Մ.)

10—3—67:

<ԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կապի վրա գրված է)

Ա. Պատարագ:

< Վ. Ա. (<Հայկազուն վարդապետ Աբրահամյան—Ն. Մ.):

№ 622

ԳԻՐՔ ՍԱՆՄՈՍԱՑ

Թերթերը՝ 100:— Մեծությունը՝ 27.2×21×2.7 սմ.:— Նյութը՝ միջակ հաստությամբ սպիտակ թուղթ:— Կապը՝ կանաչ լիտերինով ծածկված հաստ ըստ վարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական հասարակ թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միայուն:— Դասարկ թղթերը՝ 7բ, 8ա, 14բ—17ա, 19ա, 22բ, 24բ, 25բ—28ա, 29ա, 34բ, 37ա—40ա, 45ա, 48բ—50ա, 51բ, 53բ, 54ա, 60—62ա, 69ա, 70ա, 71ա—72ա, 73ա, 74ա, 78բ—83ա, 91բ, 92բ—100բ:— Տողերը՝ փոփոխական, 7—43:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Հայկազուն վարդապետ Աբրահամյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 15 նոյեմբերի 1954 թ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Այս ձեռագիրը գտնվում է «Գիրք Սաղմոսաց Դաւթի» տպագիր գրքում (որ հավանաբար տպված է Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի տպարանում) և օգտագործված է որպես դասագիրք: Ձեռագիր մատյանի յուրաքանչյուր թերթը գտնվում է տպագիր գրքի ամեն երկու թերթի արանքում:

Ձեռագրում դյուրամատչելի կերպով բացատրություն է տրվում հանդիպակաց էջի տպագիր սաղմոսի մասին:

Համարակալված են միայն ձեռագիր մատյանի թերթերը:

Թ. 1ա. Գիրք Սաղմոսաց (Դաւթի) նոթեր:

Թ. 4բ.— Սաղմոսաց զոյգ վարդապետաց կարգը ըստ կիրառության Երուսաղեմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի:

Թ. 5ա.— Սաղմոսներ՝ որք ի գործածության են լընթաց ժամերգությանց և Ս. Պատարագի:

Թ. 7ա.— Սաղմոսի տուններ, որոնց մէջ Ա տառը չկայ:

Թ. 8բ.— Ա. Կանոն՝ ԴԿ:

Թ. 17բ.— Բ. Կանոն՝ ԱԶ:

Թ. 28բ.— Գ. Կանոն՝ ԱԿ:

Թ. 40բ.— Դ. Կանոն՝ ԲԶ:

Թ. 50բ.— Ե. Կանոն՝ ԲԿ:

Թ. 62բ.— Զ. Կանոն՝ ԳԶ:

Թ. 72բ.— Է. Կանոն՝ ԳԿ:

Թ. 78ա.— Այբուբենը եբրայեցուց:

Թ. 83բ.— Ը. Կանոն՝ ԴԶ:

(Մատյանում կան հետևյալ թղթերը)

Ձեռագիր թղթեր.

1. Սաղմոսի տուններ որոնց մէջ Ա գիրք չկայ (1 թերթ) Հայկ Սրկ. 1930 մայիս 4:
2. Սաղմոսներ՝ որոնք միշտ կը գործածուին լընթաց ժամերգությանց և Ս. Պատարագի (2 թերթ) շրթ. 27 Հոկտ. 1928 Երուսաղեմ Ա. Աթոռ պատրաստեց՝ Հայկ Սրկ. Աբրահամեան:

Մեքենագրված թղթեր.

1. Գ. Լսարան
Ներածություն և մեկնություն Հին Կտակարանի (1 թերթ)
Դասախոս Սուրբ Գրոց՝
(Հայկազուն Եպիսկոպոս Աբրահամյան)
25 ապրիլի 1960 թ.
Ս. Էջմիածին:
2. Մեկնություն Սուրբ Գրոց (2 թերթ)
Գիրք Սաղմոսաց (Գրավոր)
Գ. Լսարան, Շաբաթ 29 դեկտ. 1962
Դասախոս Սուրբ Գրոց մեկնության
Հայկազուն Արքեպիսկոպոս
26 Դեկտեմբերի 1962 թ.
3. Չորրորդ դասարան
Ամսվերջի քննություն
Գիրք Սաղմոսաց (2 թերթ)
Հայկազուն վրդ. Աբրահամեան
Երուսաղեմ 30 Մայիս 1955:

<ԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)

Դասագիրք

<Հայկազուն վրդ. Աբրահամեան

13—11—1954:

Թ. 1ա.— Սկիզբն արարաք՝ 15—11—1954 ամի

Հայկապուն վրդ. Աբրահամանի:

Թ. 92ա.— 7—12—1959 Պատրաստեց՝

Հայկապուն Եպս. Աբրահաման
ի Ս. Էջմիածին:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կապմի կողքին ոսկեգույն տառերով գրված է)
Սաղմոս և մեկնություն

Հ. Վ. Ա. (Հայկապուն վրդ. Աբրահամյան—Ն. Մ.):

Թ. 92ա.— Աստ—լսրն. Գ.

23 հնվր. 1960:

Աստ — լսարան Գ.

22 Հնվր. 1962:

Աստ — Գ. լսարան

22—1—1963:

№ 623

ԿԱՆՈՆ ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵԻ

Թերթերը՝ 120:— Պրակները՝ 15, յուրաքանչյուրը
8-ական թերթից:— Մեծությունը՝ $25.5 \times 18.3 \times 2.7$ սմ:
— Նյութը՝ նոսալի դեղնած և գծավոր հաստ թուղթ:
— Կապմը՝ սև լիտերինով ծածկված հաստ ստվարա-
թուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մե-
կական հասարակ թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրու-
թյունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 82բ—120ա:
— Տողերը՝ 12:— Գծումները՝ թուղթի ինքնին գծա-
վոր է:— Գիրը՝ բոլորգիր և շեղագիր, ինչպես նաև
եվրոպական արդի նոտաներ:— Զարդագրություն՝
չունի:— Գրիչը՝ Հայկապուն վարդապետ Աբրահամ-
յան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):—
Ժամանակը՝ 6 դեկտեմբերի 1946 թ.:— Վայրը՝ Հոպ-
պե (այժմ Յաֆա, Իսրայել):— Ծանոթագրություն՝
ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարա-
նից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 1ա.— Կանոն Նոր Կիրակեի:
Թ. 4բ.— Կանոն Համբարձման Բրիտանոսի:
Թ. 9բ.— Կանոն Երկրորդ Ծաղկազարդի:
Թ. 14ա.— Կանոն Հոգեգալստեան Ա. առևրն:
Թ. 19ա.— Կանոն Հոգեգալստեան Երկրորդ առև-
րն:
Թ. 20բ.— Կանոն Հոգեգալստեան Երրորդ առևրն:
Թ. 23ա.— Կանոն Հոգեգալստեան Դ-րդ առևրն:
Թ. 24բ.— Կանոն Հոգեգալստեան Հինգերորդ ա-
ռևրն:
Թ. 26ա.— Կանոն Հոգեգալստեան Վեցերորդ ա-
ռևրն:
Թ. 29ա.— Կանոն Հոգեգալստեան Եօթներորդ ա-
ռևրն:
Թ. 32ա.— Կանոն Վարդավառի Ա. առևրն:
Թ. 37բ.— Կանոն Վերացման Ս. խաչի:
Թ. 43բ.— Կանոն Երկրորդ առևրն Վերացման Ս.
խաչի:

Թ. 47ա.— Կանոն Երրորդ առևրն Վերացման Ս.
խաչի:

Թ. 52ա.— Կանոն Չորրորդ առևրն Վերացման
Ս. խաչի:

Թ. 56բ.— Կանոն Հինգերորդ առևրն Վերացման
Ս. խաչի:

Թ. 60բ.— Կանոն Վեցերորդ առևրն Վերացման
Ս. խաչի:

Թ. 64ա.— Կանոն Եօթներորդ առևրն Վերացման
Ս. խաչի:

Թ. 68բ.— Կանոն Վարագայ Ս. խաչին:

Թ. 72բ.— Կանոն Գիտ խաչին:

Թ. 77բ.— Կանոն Սրբոց Հրեշտակապետաց Մի-
քայելի և Գաբրիելի և ամենայն երկնային պորացն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 1ա.— 1—5—[19]46:

Թ. 4ա.— 2—5—46, Հ. Վ. Ա. (Հայկապուն վար-
դապետ Աբրահամյան—Ն. Մ.):

Թ. 13բ.— Հ. Վ. Ա., 6—5—46:

Թ. 23ա.— 9—5—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 25բ.— 14—5—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 31բ.— 19—5—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 37ա.— 26—7—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 53ա.— 21—11—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 60ա.— 28—11—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 68ա.— 30—11—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 72ա.— 2—12—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 77ա.— 4—12—46, Հայկապուն վրդ. Աբրահամ-
եան:

Թ. 80բ.— 5—12—46, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 82ա.— 6—12—46, Հ. Վ. Ա.:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կապմի կողքին ոսկեգույն տառերով գրված է
հետևյալը)

Շարականներ

Հ. Վ. Ա.

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է հետևյալը)

Հայկապուն վրդ. Աբրահամեան

Յոպպե, 26 Մայիս 1939:

№ 624

ԿԱՆՈՆ ԾՆՆԴԵԱՆ

Թերթերը՝ 136:— Պրակները՝ 17, յուրաքանչյուրը
8-ական թերթից:— Մեծությունը՝ $25.4 \times 18.3 \times 3.3$ սմ.:
— Նյութը՝ դեղնած հաստ թուղթ:— Կապմը՝ սև լի-
տերինով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ: Կապմի
մեկ մասը պատռված է:— Պահպանակները՝ սկզբ-
ում և վերջում կա մեկական դեղնավուն հասարակ
թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն:—
Դատարկ թղթեր՝ չկա:— Տողերը՝ 12:— Գծումները՝
թուղթի ինքնին գծավոր է, հինգ գծանի նոսալի թուղթ
է:— Գիրը՝ բոլորգիր և եվրոպական նոտաներ:—

Ձարդագրություն՝ չունի:— Գրիշը՝ Հայկապոլս վարդապետ Աբրահամյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1944 թ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 1ա.— Կանոն ծննդեան Սրբոյ Աստուածածնի ի ծնողաց իւրոյ ի Յովակիմայ և Յանայէ:

Թ. 7ա.— Կանոն Յովակիմայ և Աննայի՝ ծնողաց Սրբուհոյ Ածածին:

Թ. 12ա.— Կանոն Աւետեաց Սուրբ Աստուածածնի:

Թ. 17ա.— Կանոն Աստուածայայտութեան ճրագայուցին:

Թ. 22ա.— Կանոն Աստուածայայտութեան Առաջին աւուրն:

Թ. 30բ.— Կանոն Ծննդեան Բ. աւուրն:

Թ. 34բ.— Կանոն Ծննդեան Գ. աւուրն:

Թ. 39ա.— Կանոն Ծննդեան Դ. աւուրն:

Թ. 45ա.— Կանոն Ծննդեան Ե. աւուրն:

Թ. 50բ.— Կանոն Ծննդեան Զ. աւուրն:

Թ. 54բ.— «Այսօր տօն է» տաղ Ս. Ծննդեան:

Թ. 55ա.— «Փառք ի բարձունս»:

Թ. 58ա.— Կանոն Ծննդեան Է. աւուրն:

Թ. 62բ.— Կանոն Ծննդեան Ը. աւուրն:

Թ. 71բ.— «Առաւօտ լուսոյ»:

Թ. 72ա.— Կանոն Տեառնընդառաջին:

Թ. 72բ.— Տաղ՝ նախատօնակի երեկոյեան:

Թ. 79բ.— Կանոն Անտոնի Անապատականին:

Թ. 84ա.— «Ճաշու» զորդրմեայն:

Թ. 84բ.— Կանոն Թեոդոսի թագաւորին:

Թ. 90ա.— Կանոն Դաւթի Մարգարէին և Յակովբայ Առաքելոյն:

Թ. 92բ.— Այսօր Դաւթ:

Թ. 93ա.— Դաւթի Մարգարէին և Յակովբայ Առաքելոյն:

Թ. 93բ.— Սրբոյն Ստեփաննոսի:

Սրբոց Առաքելոցն՝ Պետրոսի և Պողոսի:

Թ. 94ա.— Որդւոցն Որոտման:

Սրբոց Առաքելոցն՝ Թադէոսի և Բարթողիմէոսի:

Թ. 94բ.— Յովհաննու Կարապետին և Մկրտչին: Վարդանանց զօրավարաց:

Թ. 95ա.— Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին (մտանելոյն ի վիրապն):

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին (եւանելոյն ի վիրապէն):

Թ. 95բ.— Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին (Գիւտ նշխարաց): Յորդորակ:

Թ. 98բ.— «Առաւօտ խաղաղութեան»:

Թ. 100բ.— «Աշխարհի Ամենայն» (Աւագ տօնեւրուն):

Թ. 102ա.— Կանոն Սրբոյն Ստեփաննոսի:

Թ. 105բ.— Թագաւոր Յաւիտեան «Այսօր դաւաք»:

Թ. 111ա.— Տաղ վկնի «Արարչական»ին:

Թ. 111բ.— Կանոն Սրբոց Առաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի:

Թ. 112ա.— Թագաւոր յաւիտեան «Այսօր դաւաք»:

Թ. 119ա.— Կանոն Որդւոցն որոտման:

Թ. 119բ.— Հոգեգալուստ՝ «Հոգիք հրեղինաց»:

Թ. 124բ.— Սաղմոս ձայնի՝ Ստողոզողի մահու, վկնի «Մանկանցն»:

Թ. 125ա.— Սրբաաւցութիւն՝ Որդւոցն Որոտման:

Թ. 126բ.— յՈւխտ Պատրիարքական:

Թ. 127ա.— Կանոն Սրբոյն Յակովբայ Մօքնայ Հայրապետին:

Թ. 131ա.— «Սուրբ Աստուածածին»:

Թ. 134բ.— Յանկ Առաջին հատորիս:

Ձեռագրում հետագայում երեք թղթեր են ավելացված. (Թերթեր 21բ-ի և 22ա-ի արանքում)

(մեքենագրված) Սուրբ Ծննդեան զիշեր, յԱյրին:

(Թերթեր 124բ-ի և 125ա-ի արանքում)

(ձեռագիր) Կարգ Վերաբերման Որդւոցն Որոտման:

(Թերթեր 126բ-ի և 127ա-ի արանքում)

(ձեռագիր) Ուխտ Հայրապետական:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 3ա.— 28.9.44:

Թ. 5բ.— 28.9.44:

Թ. 14բ.— 3.10.44:

Թ. 18ա.— 6.10.44:

Թ. 27բ.— 11.10.44:

Թ. 39ա.— 23.10.44:

Թ. 50ա.— 27.10.44:

Թ. 57ա.— 3.11.44:

Թ. 70ա.— 8.11.44:

Թ. 75ա.— 10.11.44:

Թ. 84ա.— 14 նոյեմբեր 1944:

Թ. 89բ.— Գրեց՝ Հ. Վ. Ա., 16.11.44:

Թ. 100բ.— 28.11.44:

Թ. 111ա.— 29.11.44, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 118բ.— 6.12.44, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 126բ.— 12.12.44, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 133բ.— 15.12.44, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 134ա.— 16.12.44, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 136ա.— Ընդօրինակեց՝

Երամիշտ՝ Լևոն Մ. Զիլինկիրեանի ձեռագրէն.

Հայկապոլս վրդ. Աբրահամեան,

Երուսաղէմ՝ 22.9.1944—16.12.1944:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կազմի երեսին գրված է) Հայկապոլս Արքեպս.: (Պահպանակի վրա գրված է) Հայկապոլս վրդ. Աբրահամեան:

22.9.1944:

Թ. 1ա.— Գրեց՝ Հայկապոլս վարդապետ, 1944:

Թ. 22ա-ի դիմացը.— 18—19 Յնվր. 1945:

№ 625

ՏԱՂԵՐ ԵՒ ՄԵՆԵԴԻՆՆԵՐ

Թերթերը՝ 81:— Պրակները՝ 8, յուրաքանչյուրը 10-ական թերթից, բացի Գ և Ը պրակները՝ 9-ական և Բ՝ 12 թերթից են:— Մեծությունը՝ 25.3×18.3×2.5 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած հաստ թուղթ:— Կազմը՝ սև լիտերինով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ, որի եզերքները մաշված են:— Պահպանակները՝ սկզբում մեկ, իսկ վերջում ինն սպիտակ թուղթ:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 47բ—81բ:— Տողերը՝ 12:— Գծումները՝ թուղթն ինքնին գծավոր է, հինգ գծանի նոտայի թուղթ է:— Գիրը՝ բոլորգիր և եվրոպական նոտաներ:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Հայկապոն վարդապետ Աբրահամյան, հետազայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1945 թ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- Թ. 1ա.— Շարական հանդերձի, յորժամ պզենու: Զկնի:
Թ. 1բ.— Տաղ հանդիսաւոր պատարագաց:
Թ. 2ա.— Մեղեդի Յարութեան Ա (Բ, Գ, Դ):
Թ. 6ա.— Մեղեդի Ե. Յարութեան և Ծաղկավարդի:
Թ. 6բ.— Մեղեդի Ե. Վարդավառի:
Թ. 7ա.— Մեղեդի Սուրբ Աստուածածնայ Ը:
Թ. 8ա.— Մեղեդի Թ. Ս. Ծննդեան:
Թ. 8բ.— Մեղեդի Ժ. Ապաշխարութեան:
Թ. 9ա.— Մեղեդի ԺԱ. Առաքելոց:
Թ. 9բ.— Մեղեդի ԺԲ. Հայրապետաց:
Թ. 10ա.— Մեղեդի ԺԳ. Մարտիրոսաց:
Թ. 11ա.— Մեղեդի ԺԴ. Խաչի:
Թ. 11բ.— «Տէր Ողորմես»:
Թ. 12ա.— Սրբասացութիւնը Ա. Յարութեան:
Թ. 12բ.— Սրբասացութիւն Բ. Յիւնեան և Խաչի: Սրբասացութիւն Ծննդեան և Աստուածածնայ, Վրդվոյ. Աւետմ(ան):
Թ. 13ա.— Սրբասացութիւն Դ. Պահոց և ննջեցելոց:

- Թ. 13բ.— Սրբասացութիւն Ե. Մարտիրոսաց:
Թ. 14ա.— Սրբասացութիւն Զ. Մարգարէից, Առաքելոց և Հայրապետաց:
Թ. 15ա.— Ստեղծք Մեծի Պահոց Միջինքին:
Թ. 22բ.— Ամէն Հայր Սուրբ:
Թ. 28ա.— «Սուրբ Աստուած» Գողգոթայի թափօրներուն:
Թ. 28բ.— «Ամէն և ընդ Հոգւոյ քում»:
Թ. 30ա.— Յուդարկաւորութեան թափօրի:
Թ. 31բ.— Շարական, ԴԶ. Հոգեհանգստեան:
Թ. 32ա.— Ստեղծք, Մանկունք ստեղի ԴԿ. Բանասնից Մանկանցի:
Թ. 33բ.— Մանկունք ստեղի ԴԿ Նիկողայոսի Զմիւռն. Հայրապոս:

Թ. 35ա.— Մանկունք ստեղի ԴԿ Բարսղի Հայրապետին:

Թ. 36բ.— Մանկունք ստեղի ԴԿ Յովհ. Ոսկերեւանին:

Թ. 38ա.— Մանկունք ստեղի ԴԿ Մանկանցն Բերեհեմի:

Թ. 39ա.— Մանկունք ստեղի ԴԿ՝ Ս. Վարդանանց Զօրավարաց:

Թ. 40ա.— Մնկ. և Հմբ. ԲԶ Ս. Սուրբասանց:

Թ. 41ա.— Մնկ. և Հմբ. ԲԶ Վահանայ Գողթնացուն:

Թ. 42ա.— Համբարձի ԲԶ Սրբոց Ղևոնդեանց:

Թ. 43ա.— «Խնկին Ծառին» (Տաղ Ս. Ածածնայ):

Թ. 43բ.— «Որ կազմեցեր» (Շարական Ս. Հաղորդութեան):

Թ. 44բ.— Համբարձի, ԱԶ, Կիւրակմոյց:

Թ. 47ա.— «Առաւօտ լուսոյ» Ս. Ներսէս Ենորհայի:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 5ա.— 27.3.45, Հ. Վ.:

Թ. 11ա.— 3.1.1925:

23.3.1945:

Թ. 22բ.— 9.4.45, Հ. Վ. Ա.:

Թ. 29բ.— Հ. Վ. Ա., 7.7.45:

Թ. 40բ.— 2.1.52, Հ. Վ. Ա.:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կազմի վրա դրսի կողմից գրված է)

Տաղք և մեղեդիք:

(Կազմի ներսի կողմից գրված է)

Book binding dept.

Armenian convent printing press

Jerusalem.

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)

Հայկապոն վ. Աբրահամեան

22.11.44:

№ 626

ԸԱՐԱՎՆՈՑ

Թերթերը՝ 35:— Պրակները՝ 4, յուրաքանչյուրը 10-ական թերթից, բացի 4-րդը, որ 5 թերթ է:— Մեծությունը՝ 21.2×18.5×0.8 սմ.:— Նյութը՝ դեղնած հաստ թուղթ:— Կազմը՝ սև լիտերինով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական հասարակ թուղթ:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 20ա—30բ, 33բ—35բ:— Տողերը՝ 8:— Գծումները՝ թուղթն ինքնին գծավոր է, հինգ գծանի նոտայի թուղթ է:— Գիրը՝ բոլորգիր և եվրոպական նոտաներ:— Զարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Հայկապոն վարդապետ Աբրահամյան, հետազայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1940-ական թթ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:—

Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- Թ. 1ա.— «Հրաշափառ»:
 Թ. 1բ.— Առաքեցար:
 Թ. 2բ.— «Բաբունօրէն»:
 «Ուրախ լեր»:
 Թ. 3բ.— «Որ ծագեցեր»:
 Թ. 4ա.— «Նշանաւ»:
 Թ. 6բ.— Պարգևատրուն:
 Թ. 8բ.— Տէր ողորմեա, եռաձայն:
 Թ. 9ա.— «Որ պշտոյիս աստուածային»:
 Թ. 10ա.— «Խաչի քո քրիստոս»:
 Թ. 11ա.— «Որ ի լերինն»:
 Թ. 11բ.— «Ճառագայթ փառաց»:
 Թ. 12ա.— Օրինեցեք մանկունք:
 Թ. 12բ.— Ի Թաբոր ի լերինն:
 Թ. 14ա.— «Որ պատուիրան»:
 Թ. 15ա.— «Յիսուս Միածին»:
 Թ. 16ա.— «Ընդ լուսափայլ»:
 Թ. 16բ.— «Որ վերորհուրդ»:
 Թ. 18ա.— «Այսօր մեծ աւետիք»:
 Թ. 31ա—33ա.— Յանկ:
 Թ. 31ա.— Ա. Կանոն Վարդայ Ս. Խաչի:
 Բ. Կանոն Գիւտ Խաչի:
 Թ. 31բ.— Գ. Կանոն Ութօրէից:
 Դ. Կանոն Թեոդորոսի Կիրակիին:
 Թ. 32ա.— Ե. Կանոն Դատաւորի Կիրակիին:
 Չ. Կանոն Ծաղկապարդի:
 Թ. 32բ.— Է. Կանոն Ճրագալոյցի Ս. Ջատկի:
 Ը. Կանոն Ջատկի առաւօտեան:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կապմի վրա գրված է դրսի կողմից)
 Սուրբ
 Յարութեան թափօրներուն
 Հ. Վ. Ա.

(Սկզբի պահպանակի վրա գրված է)
 Հայկապոլս վրդ. Աբրահամեան
 20 Մարտ 1949:

№ 627

ԾԻՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Թերթերը՝ 141:— Պրակները՝ 12, յուրաքանչյուրը 12-ական թերթից:— Մեծությունը՝ 21.3×17.6×2.2 սմ.:— Նյութը՝ դեղնավուն տոկուն թուղթ:— Կապմը՝ սև թղթով ծածկված հաստ ստվարաթուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական հասարակ դեղին թուղթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրությունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 30բ, 63բ, 68բ—141բ:— Տողերը՝ 20:— Գծումները՝ թուղթն ինքնին

գծավոր է:— Գիրը՝ ջեղագիր:— Չարդագրություն՝ չունի:— Գրիչը՝ Հայկապոլս վարդապետ Աբրահամյան, հետագայում արքեպիսկոպոս (1906—1972):— Ժամանակը՝ 1950—51 թթ.:— Վայրը՝ Ս. Երուսաղեմի հայոց վանք:— Ծանոթագրություն՝ ձեռագիրն ստացված է Նոր Վեհարանի գրադարանից 17 նոյեմբերի 1982 թ.:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- Թ. 2ա.— Ծեսը:
 Թ. 3բ.— Հայց. Եկեղեցւոյ ծեսը:
 Թ. 4բ.— Գլովս Ա. Ժամերգութիւններ:
 Թ. 6բ.— 1. Գիշերային ժամերգութիւն:
 Թ. 8ա.— 2. Առաւօտեան ժամերգութիւն:
 Թ. 9ա.— 3. Արևագալի ժամերգութիւնը:
 Թ. 10ա.— 4. Ճաշու ժամերգութիւնը:
 Թ. 11ա.— 5. Երեկոյեան ժամերգութիւն:
 Թ. 12բ.— 6. Խաղաղական ժամերգութիւն:
 Թ. 14ա.— 7. Հանգստեան ժամերգութիւն:
 Թ. 15ա.— Գլովս Բ. Խորհուրդներ:
 Թ. 16ա.— Հաղորդութեան խորհուրդ կամ Սուրբ Պատարագ:
 Թ. 18ա.— 1. Պատրաստութիւն:
 Թ. 20բ.— 2. Մուտք:
 Թ. 21բ.— 3. Կատարում:
 Թ. 23ա.— 4. Վախճան:
 Թ. 24ա.— 5. Փակում:
 Թ. 24բ.— Գլովս Գ. Տօներ:
 Թ. 25ա.— Գլովս Դ. Սրբապան արարողություններ:

Խաչահանգիստ:
 Թ. 26ա.— Թաղումն ևնջեցելոց:
 Թ. 27ա.— Անդասումն:
 Թ. 27բ.— Օրհնէքներ:
 Թ. 30ա.— Մասն Երկրորդ:
 Ժամապաշտութեան գրքեր:
 Թ. 31ա.— Ծիսագիտութիւն:
 Թ. 31բ.— Ա. Ժամագիրք:
 Թ. 46ա.— Բ. Խորհրդատետրք կամ Պատարագամտոյցը:

(Մինչև այստեղ տարբեր անհատի ձեռագրով է գրված, թթ. 2ա—57ա):

Թ. 57բ.— Խորհուրդներ:
 Թ. 59ա.— Ա. Մկրտութիւն:
 Թ. 61բ.— Բ. Դրոջմ:
 Թ. 62բ.— Գ. Ապաշխարութիւն:
 Թ. 64ա.— Կարգ մասանց և տողք առաջինք Պատարագամտոյցի:

Ա. Պատրաստութիւն:
 Թ. 64բ.— Բ. Պաշտօն ճաշու:
 Թ. 65բ.— Գ. Կանոն Սրբոյ Պատարագի:
 Թ. 67բ.— Դ. Օրհնութիւն և արձակումն:
 (Մնացած թերթերը գրված են Հայկապոլս վարդապետի ձեռամբ, թթ. 1ա և 57բ—68ա):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 1ա.— Հայկազուն վրդպ. Աբրահամեան
(ապա Եպիսկոպոս)

Համառոտ

Ծիսագիտություն

կամ

Աստուածապաշտություն

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ

Ժառանգաւորաց

Բ. կամ Գ. և Դ.

դասարաններու համար:

(Նօթեր)

Երուսաղէմ

(1950—1951)

Թ. 2ա.— Մուտք

Մենք այս տարի Քրիստոնէական կոչուած դասով
պիտի աշխատինք ծանօթանալ մեր եկեղեցւոյ ծէսին
կամ արարողութեանց:

Մեր նպատակը պիտի ըլլայ հասկնալ թէ ինչպէս
Աստուած կը պաշտուի, ինչ ձևերով և ըմբռնումնե-
րով կը կատարուի Աստուծոյ պաշտամունքը Հայց.
եկեղեցւոյ մէջ:

Թ. 29բ.— Այստեղ կը փակենք մեր այս տարուան
Քրիստոնէականի դասընթացքը, զոր աւելի ճիշդ պի-
տի ըլլար կոչել **Գործնական Ծիսագիտություն**: Մենք
տեսած եղանք ուրեմն մեր Ծէսը **հարնանցի ակ-
նարկով** մը: Մեր նպատակը ըլլալով ոչ թէ Ծէսին
պատմութիւնը ուսումնասիրել, այլ Ծէսը հասկնալ ու
վայն արժանաւորապէս գործադրել, այժմ կը մնայ
մեզի մեր հասկցածը ի կիր արկանել, այլ խօսքով
սորվածը ապրիլ:

Վերջ

Հինգշաբթի 27 Յունիս—Երկուշաբթի 1 Յուլիս
1957

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Կազմի վրա գրված է հետևյալը)

Համառոտ Ծիսագիտություն

Ս. Ժռնգ. Բ. Գ. Դ. դարեց.

Հ. Վ. Ա.

1950—1951:

(Շարունակելի)

«ЭЧМИАДЗИН»
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(МАРТ—АПРЕЛЬ 1986 г.)

1. Пасхальная проповедь Католикоса всех армян Вазгена I, произнесенная в Кафедральном соборе Св. Эчмиадзина. 30 марта 1986 г. (стр. 3—5).
2. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I по случаю 60-летия образовательного заведения Мелконян в Кипре, 20 февраля 1986 г. № 1411 (стр. 6—7).
3. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I национальному благотворителю Араму Алексаняну по случаю строительства армянской церкви Св. Богородицы в Гамильтоне, 26 марта 1986 г. № 1415 (стр. 8).
4. Энциклика Католикоса всех армян Вазгена I по случаю строительства армянской церкви в Гамильтоне, 27 марта 1986 г. № 1416 (стр. 9).
5. Благословительное послание Католикоса всех армян Вазгена I Третьему делегатскому собранию армянской епархии Канады, 27 марта 1986 г. (стр. 10).
6. Приветственное послание Католикоса всех армян Вазгена I предстоятелю армянской епархии Канады высокопреосвященному епископу Вазгену Кешишяну по случаю строительства армянской церкви в Торонто, 28 марта 1986 г. (стр. 11).
7. Проповедь, произнесенная Католикосом всех армян Вазгеном I в армянской церкви Св. Иоанна Предтечи в Париже, 13 апреля 1986 г. (стр. 12—14).
8. Путешествие Католикоса всех армян Вазгена I в Париж 4—21 апреля 1986 г. (стр. 15).
9. Обмен приветственными телеграммами и посланиями между Католикосом всех армян Вазгеном I и духовными главами братских церквей по случаю светлого праздника Св. Воскресения Христова (стр. 16—18).
10. Поздравительное послание Католикоса всех армян Вазгена I, направленное Трем Иерархическим Престолам, всем епархиальным предстоятелям и церковным общинам по случаю светлого праздника Святого Воскресения Христова (стр. 19—20).
11. Праздник Святого Воскресения Христова в первопрестольном Эчмиадзине, 30 марта 1986 г. (стр. 21).
12. Торжественная служба «Ангстан» и сбор служащих в первопрестольном Эчмиадзине. Помещено также обстоятельное слово Католикоса всех Армян Вазгена I этому сбору, 21 марта 1986 г. (стр. 22—27).
13. Арам—Чарг—Песня народов (стихотворение)—(стр. 28).
14. Празднование годовщины геноцида армян в первопрестольном Эчмиадзине. Посещение Католикоса всех армян Вазгена I к памятнику жертвам армян в Цицернакаберде (Ереван) и возложение венка, 24 апреля 1986 г. (стр. 29—31).
15. Словесная защита дипломных работ в Духовной Академии Св. Эчмиадзина, 13—14 марта 1986 г. (стр. 32—34).
16. Эстетические вечера в Духовной Академии Св. Эчмиадзина, 26 марта и 30 апреля 1986 г. (стр. 35).
17. Встреча зарубежных армян-студентов, обучающихся в Армении, с Католикосом всех армян Вазгеном I в резиденции Эчмиадзинского Католикосата (стр. 36).
18. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за март—апрель месяцы (стр. 37—39).
19. Несколько писем Католикоса Мкртича Хримяна. Оригиналы этих писем сохраняются в музее литературы и искусства имени Е. Чаренца Арм. ССР и архиве внешней политики России (стр. 40—59).
20. Епископ Гарегин Анерсисян—Проповедь (стр. 60—61).
21. Священник Сипан Мхсян—Ретроспекция по поводу Великого Поста (размышления)—(стр. 62—63).
22. Годовой съезд комитета по культурным связям с зарубежными армянами, 28 марта 1986 г. (стр. 64).
23. Три юбилейных торжеств в Ереване (150-летие со дня рождения великого романиста Раффи, 100-летие со дня рождения лирика Мисака Мецаренца и 50-летие государственной академической капеллы Армении)—(стр. 65—66).
24. Епархиальная жизнь—Церковно-культурная жизнь армян Ниццы (стр. 67).
- Епископ Арсен Берберян в Швеции (стр. 67).
- Совещание Исполнительного комитета Христианской Мирной Конференции (стр. 68).
25. Кантата «Эчмиадзин» (слово Ованеса Ованнесяна, музыка Хорена Мейханеджяна)—(стр. 69—80).
26. Несколько печатей Киликийского царства (отрывок из книги «Золотые печати тайных архив Ватикана», изданный в Милане)—(стр. 81—82).
27. Архиепископ Шнорк Галустян—Краткий очерк о строении всеобщих соборов Армянской Церкви (продолжение исследования с предыдущего номера)—(стр. 83—87).
28. Верховный архимандрит Акоп Глиджян—Несколько церковных знаменитых распорядителей, предвосхитившие Мартина Лютера (исследование)—(стр. 88—94).
29. Диакон Георг Мкртчян—Местоположение Верин Нораванка (исследование)—(стр. 95—101).
30. Отец Мишель Кенел—Как читать Евангелие (перевод с французского)—(стр. 102—112).
31. Нубар Микаэлян—Список новых рукописей, полученные в первопрестольном Эчмиадзине (№№ 618—627)—(стр. 113—123).

"ETCHMIADZIN"
OFFICIAL JOURNAL OF HOLY ETCHMIADZIN
(MARCH—APRIL 1986)

1. The sermon of His Holiness Vasken I, the Catholicos of All Armenians, given in the cathedral of Holy Etchmiadzin, during the feast of Easter, 30th March 1986 (pages 3—5).
2. The encyclical of His Holiness on the occasion of the 60-th anniversary of the Melkonian educational institution of Cyprus, 20-th February 1986, No. 1411 (pages 6—7).
3. The encyclical of His Holiness to the national benefactor Aram Alexanian, on the occasion of the edification of Hamilton's (Canada) Holy Virgin Armenian Church 26-th March 1986, No 1415 (page 8).
4. The encyclical of His Holiness on the occasion of the edification of Hamilton's Armenian Church, 27-th March 1986, No 1416 (page 9).
5. The message of blessing of the Catholicos of All Armenians to the third conference delegates of Canada's Armenian diocese, 27-th March 1986 (page 10).
6. The message of greeting of the Catholicos of All Armenians to the prelate of Canada's Armenian diocese the Reverend Bishop Vasken Keshishian, on the occasion of the edification of Toronto's Armenian Church, 28-th March 1986 (page 11).
7. The Sermon of the Catholicos of All Armenians given in the Holy John the Baptist Armenian Church of Paris, 13th April 1986 (pages 12—14).
8. The journey of the Catholicos of All Armenians Vasken I to Paris, 4—21st April 1986 (page 15).
9. The cables and letters of greeting exchanged between His Holiness Vasken I, the Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, and the spiritual heads of the Sister Churches, on the occasion of the feast of Holy Resurrection (pages 16—18).
10. The congratulatory letters of His Holiness to the three hierarchical Sees of the Armenian Church, all the diocesan primates and church communities, on the occasion of the feast of Holy Resurrection (pages 19—20).
11. The celebration of the feast of Christ's glorious Holy Resurrection in the Holy See, 30-th March 1986 (page 21).
12. Solemn divine service of Vesper in the cathedral and reunion of personnel in the hall of the Patriarchal Residency. It is placed also the speech of His Holiness in that meeting, 21st March 1986 (pages 22—27).
13. Aram Charek—The song of the peoples (poetry)—(page 28).
14. The commemoration of the 1915 April genocide in the Holy See. On this occasion the visit of His Holiness the Catholicos of All Armenians Vasken I to Dzidzernakaberd's (Yerevan) monument of the Armenian martyrs and placing of the wreath of flowers, 24th April 1986 (pages 29—31).
15. Diploma theses put forward for support and argument in the Spiritual Seminary of Holy Etchmiadzin, 13—14th March 1986 (pages 32—34).
16. Artistic evenings in the Spiritual Seminary of Holy Etchmiadzin, 26-th March and 30-th April 1986 (page 35).
17. The meeting of the diaspora's Armenian students in Armenia with the Catholicos of All Armenians Vasken I to the Patriarchal Residency (page 36).
18. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of March and April (pages 37—39).
19. A few unedited letters of defunct Catholicos Mekertich Khrimian. The originals of these letters are conserved in the literature and art museum of R.S.S. of Armenia and in the archives of external policy of Russia (pages 40—59).
20. Bishop Garegin Nersissian—Sermon (pages 60—61).
21. Father Sipan Mekhsian—Reflections about Lent (pages 62—63).
22. The annual conference of the Committee for cultural relations with overseas Armenians, 28-th March 1986 (page 64).
23. Three solemn feasts in Yerevan (150-th birthday anniversary of the lyric poet Missak Medzarentz and the 50-th anniversary of the foundation of the state academic choir of Armenia)—(pages 65—66).
24. Diocesan life:
 - a) Informations about the ecclesiastical and cultural life of the Armenians of Nice (page 67).
 - b) Ecclesiastical activities of Bishop Arsen Berberian in Sweden (page 67).
 - c) The reunion of the Executive Committee of the Christian Peace Conference (page 68).
25. Cantata „Etchmiadzin“ (the word of Hovhannes Hovhannissian, the music of Khoren Mekhkanadjian)—(pages 69—80).
26. A few seals of the Armenian Cilician kingdom (an extract from the book „The Golden Seals of Vatican's secret archives“ published in Milano)—(pages 81—82).
27. Archbishop Shenork Galoostian—A brief study on the constitution of the councils of the Armenian Church (continuation of the study from the previous journal)—(pages 83—87).
28. Reverend Hakob Gelendjian—A few ecclesiastical reformators preceding to Martin Luther (study)—(pages 88—94).
29. Deacon Gevorg Mkerchian—The place of Verin Noravank (study)—(pages 95—101).
30. Father Michel Quesnel—„How to read a gospel“ (continuation)—(pages 102—121).
31. Nubar Mikaelian—Index of the manuscripts which the Holy See of Etchmiadzin has received recently (Nos. 618—627)—(pages 113—123).

„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE
(MARS—AVRIL 1986)

1. Homélie de Sa Sainteté Vasken Ier prononcée le 30 mars 1986 dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine à l'occasion de la sainte fête de Pâques (p.p. 3—5).

2. Encyclique No. 1411 de Sa Sainteté publiée le 20 février 1986 à l'occasion du 60e anniversaire de la fondation du collège arménien „Melkonian“ de Chypre (p.p. 6—7).

3. Encyclique No. 1415 de Sa Sainteté publiée le 26 mars 1986 et adressée à Mr. Aram Alexanian, bienfaiteur de l'église arménienne de la Ste Vierge à Hamilton (Canada)—(p. 8).

4. Encyclique No. 1416 de Sa Sainteté publiée le 27 mars 1986 à l'occasion de l'édification de l'église arménienne de la Ste Vierge à Hamilton (p. 9).

5. Message de bénédiction de Sa Sainteté adressé le 27 mars 1986 à la 3e conférence des délégués du diocèse des Arméniens du Canada (p. 10).

6. Message de salut adressé le 28 mars 1986 à Mgr. Vasken Kéchichian, prélat du diocèse des Arméniens du Canada, à l'occasion de l'édification d'une église arménienne à Toronto (p. 11).

7. Homélie de Sa Sainteté prononcée le 13 avril 1986 dans l'église arménienne saint Jean-Baptiste de Paris (p.p. 12—14).

8. Séjour de Sa Sainteté à Paris (du 4 au 21 avril 1986)—(p. 15).

9. Echange de télégrammes et de lettres de félicitation entre Sa Sainteté Vasken Ier et les chefs spirituels des Eglises soeurs à l'occasion de la fête de la sainte Résurrection de notre Seigneur Jésus-Christ (p.p. 16—18).

10. Lettres de félicitation de Sa Sainteté adressées aux chefs des trois sièges hiérarchiques, aux prélats diocésains et aux communautés religieuses de l'Eglise apostolique arménienne à l'occasion de la fête pascalle (p.p. 19—20).

11. Célébration de la fête de la sainte Résurrection au Saint-Siège d'Etchmiadzine (30 mars 1986)—(p. 21).

12. Office de complies dans la cathédrale et réunion du personnel du Saint-Siège d'Etchmiadzine dans la grande salle de la résidence patriarcale: Allocution de Sa Sainteté au cours de cette réunion (21 mars 1986)—(p.p. 22—27).

13. Aram Tcharek—„Le chant des peuples“ (poème)—(p. 28).

14. Commémoration du 71e anniversaire du génocide de 1915 au Saint-Siège d'Etchmiadzine. Visite de Sa Sainteté au monument aux martyrs arméniens de 1915 à Dzidzernakaberd (Erévan) où fut déposée une couronne de fleurs à la mémoire des victimes du génocide (24 avril 1986)—(p.p. 29—31).

15. Soutenance de thèses au Séminaire théologique du Saint-Siège d'Etchmiadzine (13—14 mars 1986)—(p.p. 32—34).

16. Soirées de déclamation organisées par les séminaristes du Saint-Siège (26 mars et 30 avril)—(p. 35).

17. Audience de Sa Sainteté accordée à un groupe d'étudiants arméniens de la Diaspora faisant leurs études en Arménie (p. 36).

18. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois mars-avril 1986 (p.p. 37—39).

19. Quelques lettres inédites du feu Catholikos Mekertitch Khrimian dont les textes originaux sont conservés au Musée d'art et de littérature de la R.S.S. d'Arménie et aux Archives de la politique extérieure de la Russie (p.p. 40—59).

20. Evêque Garéguine Nersissian—Sermon (p.p. 60—61).

21. Père Sipan Mekhsian—Réflexion sur le saint temps de Carême (p.p. 62—63).

22. Conférence annuelle du Comité des liens culturels avec les Arméniens de la Diaspora tenue à Erévan le 28 mars 1986 (p. 64).

23. Trois festivités solennelles tenues à Erévan et consacrées au 150e anniversaire de la naissance du célèbre romancier arménien Raffi, au centenaire du poète lyrique Missak Médzarents et au 50e anniversaire de la fondation du chœur académique de la R.S.S. d'Arménie (p.p. 65—66).

24. Vie diocésaine:

a) Informations sur la vie religieuse et culturelle des Arméniens de Nice (p. 67).

b) Activités religieuses de l'évêque Arsen Berberian en Suède (p. 67).

c) La réunion du comité exécutif de la Conférence chrétienne pour la paix (p. 68).

25. Cantate „Etchmiadzine“ (paroles de Hovhannès Hovhannissian, musique de Khoren Meykhnadjian)—(p.p. 69—80)

26. Les sceaux du Royaume de Cilicie (extrait du livre intitulé „Les sceaux d'or des archives secrètes du Vatican“ publié à Milan (p.p. 81—82).

27. Archevêque Chenorhk Galoustian—„Bref aperçu sur la constitution des conciles de l'Eglise arménienne (suite du numéro précédent)—(p.p. 83—87).

28. Père Hakob Kelendjian—„Quelques réformateurs religieux précédant Martin Luther“ (étude)—(p.p. 88—94).

29. Diacre Guévork Mekertchian—„L'emplacement du Vêrine-Noravank“ (étude)—(p.p. 95—101).

30. Père Michel Quesnel—„Comment lire un évangile“—(suite)—(p.p. 102—112).

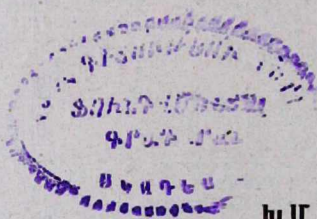
31. Noubar Mikaéljian—Index des manuscrits reçus au Saint-Siège d'Etchmiadzine et placés sous les numéros 618—627 (p.p. 113—123).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի վատկական քարոզը՝ արտասանված Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում	3
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՒՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Կիպրոսի Մելքոնյան կրթական հաստատության վաթսուևամյակի առթիվ	6
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՒՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը ազգային բարերար Արամ Ալեքսանյանին՝ Համիլթոնի հայոց Ս. Աստվածածին եկեղեցու կառուցման առթիվ	8
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՒՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ կոնդակը Համիլթոնում հայոց եկեղեցի կառուցելու առթիվ	9
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սիրո և օրհնության գիրը Կանադայի հայոց թեմի երրորդ պատգամավորական ժողովին	10
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի գիրը Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Վազգեն եպիսկոպոս Քեջիշյանին՝ Տորոնտոյում հայկական եկեղեցի կառուցելու առթիվ	11
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի քարոզը՝ արտասանված Փարիզի հայոց Ս. Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցում	12
Վեհափառ Հայրապետի ուղևորությունը Փարիզ	15
Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները	16
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի շնորհավորական գիրը Փրկչի հրաշափառ Սուրբ Հարության տոնի առթիվ՝ ուղղված Հայաստանյայց եկեղեցու նվիրապետական երեք Աթոռներին, թեմակալ բոլոր առաջնորդներին և եկեղեցական համայնքներին	19
Սուրբ Հարության տոնը Մայր Աթոռում	21
Հանդիսավոր «Հանգստյան» ժամերգություն և պաշտոնեության հավաք Մայր Աթոռում	22
ԱՐԱՄ-ՉԱՐԸԳ—Ժողովուրդների երգը	28
Մեծ եղեռնի տարելիցի նշումը Մայր Աթոռում	29
Ավարտաճառների պաշտպանություն հոգևոր ճեմարանում	32
Գեղարվեստական երեկոներ Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում	35
Սփյուռքահայ ուսանողների հանդիպում Վեհափառ Հայրապետի հետ	36
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌԻՄ—Եկեղեցական բեմ. լուրեր	37
ՄԱՐՏԻՉ ԽՐԻՄՅԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ	40
ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ—Քարոզ	60
ՄԻՓԱՆ ՔԱՀԱՆԱ ՄԻՍՅԱՆ—Անդրադարձումներ Մեծ պահոց առթիվ	62
Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի տարեկան համաժողովը	64
Հոբելյանական երեք հանդիսություններ Երևանում	65
ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ	
Նիցցայի հայության եկեղեցական-մշակութային կյանքը	67
Արսեն եպիսկոպոս Բերբերյանը Շվեդիայում	67

Խաղաղության Քրիստոնեական Կոնֆերանսի Գործադիր կոմիտեի խորհրդակցությունը	68
Կանտատ «Էջմիածին» (Խօսք Յովհաննէս Յովհաննիսեանի, երաժշտութիւն՝ Խորէն Մէլիսանեջեանի)	69
Կիլիկյան թագավորության մի քանի կնիքներ	81
ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՂԻՍԿՈՂՈՍ ԳԱԼՈՒՍՏՅԱՆ—Համառոտ ակնարկ Հայց. եկեղեցվո ընդհանուր ժողովներուն կազմության վրա	83
ՀԱԿՈԲ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԸԼՆՃՅԱՆ—Մարտին Լութերին կանխող մի քանի եկեղեցական նշանավոր բարեկարգիչներ	88
ԳԵՎՈՐԳ ՍՐԿ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ—Վերին Նորավանքի տեղը	95
ՀԱՅՐ ՄԻՇԵԼ ՔԵՆԵԼ—Ինչպես կարդալ Ավետարանը	102
Յուզակ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	113
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	124
«Etchmiadzin» official journal of Holy Etchmiadzin	125
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	126

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՅԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ

«ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 1.04.1986 թ.: Ստորագրված է տպագրության 27.05.1986 թ.:
Տպագրական 8 մամուլ+6 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 256:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1986 թ.